

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ ТАЪЛИМИИ “ДОНИШГОҶИ
ДАВЛАТИИ ХУҶАНД ба номи академик Б.ҒАФУРОВ”

Бо ҳуқуқи дастнавис

УДК 371.01
ББК 74.202
Ҳ - 22

Ҳайдарова Мавзуна Махмудҷоновна

**ХУСУСИЯТҶОИ ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ АРЗИШҶОИ
ВАТАНДЎСТИИ ДОНИШҶЎЁН ДАР РАВАНДИ
ТАҶРИБАОМУЗИИ ТАЪЛИМИ**

Автореферати диссертатсия
барои дарёфти дараҷаи илмии номзади
илм аз рӯи ихтисоси 13.00.01 – педагогикаи умумӣ,
таърихи педагогика ва таҳсилот
(илмҳои педагогӣ)

Хучанд-2023

Диссертатсия дар кафедраи педагогикаи умумии Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров» омода гардидааст.

Роҳбари илмӣ:

Сабурӣ Хайрулло Мирзозода - доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи педагогикаи иҷтимоӣ ва касбии Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров»

Муқарризони расмӣ:

Давлатзода Чамила, доктори илмҳои педагогӣ, директори Коллеҷи омӯзгории шаҳри Ҳисор.

Аҳророва Гулчеҳра Усмоновна, номзади илмҳои филологӣ, дотсент, муовини директор оид ба тарбия ва рушди ҷавонони Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.

Муассисаи пешбар:

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав.

Ҳимоя санаи 29-уми июни соли 2023 соати 8:00 дар ҷаласаи Шӯрои диссертатсионии 6D. КОА-26 назди Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров» (735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Хучанд, гузаргоҳи Мавлонбеков 1) баргузор мегардад.

Бо диссертатсия дар китобхонаи марказии Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров» ва дар сомонаи донишгоҳ www.hgu.tj шинос шудан мумкин аст.

Автореферат санаи «__» _____ соли 2023 фиристода шуд.

**Котиби илмии Шӯрои диссертатсионӣ,
доктори илмҳои филологӣ, профессор**

Ҳамробоев Н.А.

ТАВСИФИ УМУМИИ РИСОЛА

Мубрами мавзӯи таҳқиқот. Равандҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ – иқтисодӣ дар ҷамъият ба афзоиши тавачҷӯҳ ба таъриху географияи кишвари худ, ҷустуҷӯи мазмуни нави мафҳуми Ватан водор менамоянд. Дар шароити ноустувори кайфият ва нобоварӣ ба оянда, механизмҳои гузариши арзишҳо аз насли калонсол ба хурд нисбатан коҳиш меёбад. Аз ин рӯ, яке аз вазифаҳои аввалини таҳсилот ин дар муҳассилин тарбия намудани сифатҳои баланди шаҳрвандӣ, ҳисси қарзи ахлоқиву масъулиятнокӣ нисбат ба ояндаи мамлакат мебошад.

Дар “Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” омадааст: “Ватанпарастӣ арзиши муқаддас ва аз ҳама муҳимтарини тарбия мебошад, ки он дар мафҳумҳои диёр, макон, кишвар, сарзамин, Ватан ифода меёбад. Ҳамаи унсурҳои дигари тарбия ба ҳамин унсури тарбия иртибот доранд ва садоқатмандии шаҳрвандро ба ватани хеш дар назар дорад [100]. «Фаромӯш набояд кард, ки — таъкид мекунанд Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, - танҳо шахси воқеан ватандӯст метавонад дилсӯзона ва бо тамоми ҳастӣ ҳифзи амният ва ободии Ватани худро таъмин созад. Мо бояд ба хотири пешрафти давлати соҳибхитиямон ва Ватани аҷлодиамон – Тоҷикистони озоду маҳбуб минбаъд низ сарҷамъона заҳмат кашем ва барои наслҳои ояндаи халқи худ мулки ободро мерос гузорем, то ки онҳо бо натиҷаҳои заҳмати ватандӯстонаи мову шумо ифтихор намоянд» [211, с.47].

Асоси методологии тарбияро дар кишвари мо тафаккури нави сиёсӣ ва фарҳангӣ ташкил медиҳад, ки моҳияти он таҳкими истиқлолияти давлатӣ, ваҳдату худшиносии миллии, ҳисси ватандӯстию ватанпарастӣ, таъмини амнияти давлату миллат, ҳифзи тамомияти арзӣ ва манфиатҳои умумимиллӣ мебошад. Мӯҳтавои ин методология дар Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», Консепсияи миллии маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси одоби хизматчиҳои давлатӣ, Консепсияи миллии тарбия, Консепсияи миллии инкишофи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши Ҷумҳурии Тоҷикистон, Барномаи давлатии тарбияи ватандӯстӣ ва таҳкими ҳуввияти миллии ҷавонони Тоҷикистон, Барномаи таълим ва тарбияи ҳуқуқи шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ таъкид ёфтааст.

Мӯҳтавои тарбияи ватанпарастӣ ҳамчун унсури таркибии тарбияи миллии дар Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос ёфта, аҳамияти татбиқи он дар ташаккули тафаккури ватанпарастии шаҳрвандон, садоқат ба Ватан, ифтихори миллии, эҳтиром ба муқаддасот, рамз ва ёдгориҳои табииву таърихии кишвар, тайёр будан барои адои қарзи шаҳрвандӣ ва уҳдадориҳои конститусиониро инъикос менамояд. Дар Консепсияи мазкур таъкид меравад, ки ҷамъият ҳамон вақт қодир аст вазифаҳои фароҳи миллиро ҳаллу фасл намояд, агар системаи умумии арзишҳои ба эҳтироми гузаштагон, маданияту фарҳанг, саҳифаҳои таърих, табиати кишвар нигаронидашуда бартарӣ дошта бошад. Консепсияи миллии тарбия дар қатори вазифаҳои асосии системаи таҳсилот тарбияи ватандӯстону ватанпарварони кишвар, шаҳрвандони давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявию иҷтимоӣ, ки ҳуқуқу озодиҳои шахсро пеш мегузорад, муайян менамояд. Дар воқеъ қатори мушкilotҳои мухталифи таҳсилот ба масоили раҳнамунсозии хонандагону донишҷӯён ба ватандӯстиву ватандорӣ, ҳамчун арзиши миллии диққати кофӣ равона карда намешавад, гарчанде ҷавонон бештар ба инкишофи эҳсосоту арзиш, маънавию ахлоқӣ, тарбияи шаҳрвандӣ ниёз доранд ва мароқ зоҳир менамоянд. Маҳз дар давраи ҷавонӣ арзишҳои маънавӣ ва ахлоқӣ ташаккул меёбад, муносибатҳои баҳодиханда ба ҳодисаҳои мухталифи воқеият шакл мегиранд, дарки чуқур ва амиқи масъалаҳои мураккаби иҷтимоӣ – сиёсӣ ба назар мерасад.

Ҷавонони имрӯза аз ҳамсолони асри гузаштаи худ хеле фарқ мекунанд. Таҳқиқотҳои солҳои 90 – уми қарни гузаштаи олимони соҳа нишон медиҳанд, ки дар солҳои аввали соҳибистиқлолии кишвар 25 – 30 % - и ҷавонон хоҳиши тарқи Ватан доштанд. Мувофиқи таҳлилҳои имрӯза айни ҳол ин нафарон хеле кам гардида, ҳамагӣ 8% - ро ташкил

медихаду халос. Бо вучуди ин дар миқдори муайяни ҷавонон (аз 18 то 24 %) дараҷаи пасти ташаккули майл ба арзишҳои ватандӯстӣ дида мешавад.

Мубрамии таъсири байниҳамдигарии ташкили раванди таълим ва экспедитсияву таҷрибаомӯзиҳои саҳроӣ ҳамчун механизми иҷтимоӣ, маърифативу фарҳангӣ бо мақсади ташаккули майл ба арзишҳои ватандӯстӣ дар Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос гардидааст ва дар он муассисаҳои таълимӣ вазифадор карда мешаванд, ки бояд дар қору фаъолияти худ табиат ва боигариҳои миллиро ба инобат гирифта бошанд.

Суханони М.И.Калинин ҳамчун иқтибос оварда шудаанд: “Ҳамаи мо оиди тарбияи ватандӯстӣ суханони зиёд мегӯем. Вале ин тарбия аз омӯзиши амиқи Ватани худ оғоз меёбад. Бинобар он, аз рӯи ин мулоҳиза низ географияи маҳаллиро омӯхтан лозим аст. Шиносоии наздик бо ландшафти ихотакарда, омӯзиши қонунҳои ҳаракат, сабабу натиҷаҳои алоқаи табиат дар хонандагон шавқу ҳавасро нисбати қорҳои саҳроӣ - тадқиқотӣ зиёд мегардонад.

Омӯзиши табиат – ин яке аз роҳҳои дар донишҷӯён тарбия намудани ҳисси ватандӯстӣ, ахлоқи эстетикӣ онҳо мебошад. Зеро он ба дидан, баҳо додан ба зебогии табиати худ ва ҳис намудани он ёрӣ медиҳад. Л.Н. Толстой навишта буд: «Наход, ки одам дар атрофи табиати дилписанд зиндагӣ карда, ҳисси бадбинӣ, қасд қардан ё монанди инҳоро дар дилаш нигоҳ дорад? Ҳамаи бадихое, ки дар дили одам ҳаст бояд хангоми назар қардан ба табиат гум шавад – ин бевосита баёни зебогӣ ва некӣ мебошад».

Табиати кишвар дар умум, чузъ (компонент) - ҳои алоҳидаи он ва алоқаи онҳо дар инкишоф, яъне аз нуқтаи назари табиӣ - таърихӣ омӯхта мешавад. Табиати кишварро ҳамчун як қисми табиати масоҳати васеъ – ноҳия, вилоят, ҷумҳурӣ, минтақаҳои табиӣ, мамлакат дидан мумкин аст. Барои ҳамин дар қараёни омӯзиш бояд тарҳи он аз табиати умумии ноҳияҳои калон муайян карда шавад.

Экскурсияи таълимӣ, экспедитсия ва сафарҳои сайёҳӣ ба кишвари худ яке аз шаклҳои паҳншудаи омӯзиши кишвар мебошад. Ба андешаи Н.Н. Баранский экскурсия ин аз саҳифаи китоб гузариш ба ҳаёти географист.

Дараҷаи қорқарди мавзӯи таҳқиқот. Масоили ташаккули майлу рағбат ба арзишҳои ватандӯстӣ аз дидгоҳҳои гуногуни педагогӣ психологӣ дар таълифоти олимони хориҷа Л.М.Архангелский, О.С.Богданова, Л.П.Буева, И.В.Вахрушева, М.В.Виноходова, Е.Е.Горностаева, Н.А.Григореева, В.Т.Дмитриева, А.Журавлева, А.Г.Здравомислов, О.Ю.Иванова, А.В. Кирыкова, И.С.Кон, А.И.Костяев, В.А.Крутетский, М.В.Ломоносов, В.И.Лутовинов, Т.Н.Малковская, И. Мнацаканян, А.В. Мудрик, Н.П.Овчинникова, Л.А.Орлова, А.Н.Радишев, Л.П.Разбегаева, В.Н.Сагатовский, В.С.Собкин, В. П. Тугаринов, Д.И.Фелдштейн, З.Н.Чавчавадзе, Ч.А.Шакеева, В.А.Ядов ва дигарон баррасӣ гардидаанд.

Дар илми педагогикаи ватанӣ ба масъалаҳои тарбияи ватандӯстӣ тавассути истифодаи эҷодкоронаи мероси классикӣ Шарқ, ки дар асарҳои мутафаккирони барҷаста Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ, Абулқосим Фирдавсӣ, Абуалӣ ибни Сино, Носири Хусрав, Ҳофизи Шерозӣ, Амир Хусрави Дехлавӣ, Саъдии Шерозӣ, Камоли Хучандӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Аҳмади Дониш, Садриддин Айни ва дигарон ҷойгоҳи муҳим дода мешавад, ки дар рушди маънавию ахлоқӣ ва тарбияи ватандӯстии ҷавонон пояҳои устувору қавӣ гузошанд.

Масоили тарбияи ватандӯстии ҷавонон инчунин дар асарҳои олимони муосири тоҷик, равоншиносон ва методистон, алаҳусус М.М.Азизӣ, Х.Афзалов, Х.Буйдоқов, Н.М.Заробекова, А.Қаландаров, И.Х.Каримова, М.Д.Қаюмов, Қ.Б. Қодиров, М.Лутфуллоев, Б.Раҳимов, Х.М.Сабури, А.С.Саидмуминов, Н.Худоёрова, Б.У.Чумбаев, Ф.Шарифов ва дигар муҳаққиқон хеле хуб инъикос ёфтааст, ки дар рушди илми педагогикаи муосир саҳми беназир доранд.

Академик Маҳмадулло Лутфуллоев дар асарҳои худ “Тулӯи хуршеди истиқлол ва масъалаҳои тарбия”, “Педагогикаи миллии халқи тоҷик”, унсурҳои муҳими тарбияро

асоснок намудааст, ки тарбияи миллӣ, ҳудогоҳӣ, ватандӯстӣ, инсондӯстӣ, ахлоқӣ, маънавӣ ва ғайраҳо махсуб меёбанд.

Азизӣ Муҳаммадалӣ Миралӣ бобати ин масъала андешаҳои худро чунин иброз менамояд, ки масъалаи тарбияи шахрвандӣ ва ватандӯстии ҷавонон аҳамияти махсус пайдо мекунад, зеро маҳз муҳаббат ба Ватан, санги асосие мебошад, ки ҷомеаи Тоҷикистонро дар ҳама давраи замони муттаҳид кардааст. Муҳтаво ва мундариҷаи ватандӯстонаи таълим ҳамеша ба маорифи миллӣ ва илми педагогика хос буд ва маҳз он принсипест, ки ба таҷриба ва анъанаҳои беназири педагогии халқи тоҷик асос ёфтааст. Дар айни замон, мероси фарҳангии таърихӣ ва табиӣ дар ташаккули ҷавонбинӣ ва иҷтимоигароии насли наврас аҳамияти хоса дорад.

Абдуллоҳон Қаландаров муҳим будани масъалаҳои тарбияи ватандӯстиро дар фаъолияти омӯзгор, алаҳусус дар минтақаҳои наздисарҳадии Тоҷикистон, ки марзи ҷанубии ИДМ мебошанд, таъкид менамояд.

Муҳаккиқ Н.Худоёрова диққати асосиро ба омӯзиши потенциали тарбиявии барномаи тарбияи шахрвандӣ - ватандӯстӣ ҳамчун омилҳои ташаккули касбӣ ва шахсии донишҷӯён, ки барои ташаккул додани ҳисси дилбастагӣ ба зодгоҳ ва инсондӯстӣ; муносибати эҳтиромона ба забони мардуми худ; ғамхорӣ бобати манфиатҳои Ватан; дарки вазифа ва қарзи худ дар назди Ватан, пас доштани шаъну шарафи он; арҷгузорӣ ба гузаштаи таърихӣ Ватан, урфу одат; масъулият барои тақдирӣ Ватан ва халқи худ, ояндаи онҳо, кӯшишу ғайрати ҷавонон баҳри таҳкими иқтисод ва шукуфоии Ватан равона намудааст.

М.К.Афзалӣ зикр менамояд, ки ватандӯстӣ ҳамчун як ҷузъи ҷудонашавандаи ғояи миллӣ бояд нуқтаи асосии муттаҳидии миллат, эҳёи пояҳои маънавию ахлоқӣ гардад, ки аз қадимулайём ба халқи тоҷик хосанд.

Таҳқиқоти худро муҳаккиқ А.С.Саидмӯминов ба масъалаи мундариҷа, шакли усулҳои таълим ва фаъолияти берунамактабӣ, ки самаранокии раванди тарбияи ватандӯстиро тавассути кишваршиносӣ таъмин намуда, ба рушди ҳамаҷонибаи ҳислатҳои ватандӯстии хонандагони синфҳои болоӣ нигаронида шудааст, бахшидааст.

М.Ҷ.Қаюмов ҷанбаҳои фалсафӣ-педагогӣ, таърихӣ-педагогӣ, адабӣ ва шарқшиносӣ мероси адабӣ ва педагогии Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосим Фирдавсӣ ва Абуалӣ ибни Синоро таҳлил намудааст. Ҳамзамон ҷойгоҳи тарбияи ҷисмонӣ ва ғояҳои ватандӯстиро аз дидгоҳҳои педагогии ин мутафаккирон таҳлил, муқоиса ва арзёбӣ намуда, аҳамияти афкори педагогии Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосим Фирдавсӣ ва Абуалӣ ибни Синоро дар эҳёи арзишҳои анъанавии педагогикаи миллӣ муайян кардааст.

Паҳлуҳои гуногуни масъалаи омодагии кишваршиносӣ омӯзгорони ояндаи географияро олимони Н.Н. Баранский, А.С.Барков, А.В. Даринский, И.В.Душина, Ю.К. Ефремов, В.А.Кондаков, И.С. Матрусов, М.А. Никонова, А.З. Сафиуллин, К.Ф. Строев, С.Ш.Худойбердиев мавриди таҳқиқ қарор додаанд.

Системаи таҳсилоти имрӯз бояд ба ташаккули мафҳумҳои калидӣ, ки шахсиятро бо тақдирӣ давлату халқ муайян ва баробар менамояд, диққати махсус равона кунад, зеро омӯзиши мафҳуми Ватан бештари маврид ғайримуттаҳидкилона, зеро таъсири раванди махсус ташкилкардашуда сурат мегирад, таъсири байниҳамдигарии субъектҳои таҳсилоти бо объектҳо, баҳусус бо табиат, мавзӯҳои табииву таърихӣ, ҳудудҳои махсусҳифзшаванда нисбатан заиф мебошад. Ҳамзамон мавриди зикр аст, ки масъалаи истифодаи имкониятҳою захираҳои иқтисодии педагогии таҷрибаомӯзиҳои таълимии саҳроӣ дар ташаккули майл ба арзишҳои ватандорӣ ва ватанпарастӣ бапурагӣ омӯхта нашудаанд. Ҳамин нуқта мубрамияти мавзӯи таҳқиқшавандаро ифода менамояд.

Таҷрибаомӯзии таълимӣ – саҳроӣ қисми ҷудонашавандаи раванди таълими ихтисосҳои табиатшиносӣ муассисаҳои олиӣ касбии таълимӣ мебошад. Дар нақшаи таълимии ихтисосҳои география, география ҳифзи табиат, география ва биология, геоэкология, географияи сайёҳӣ ва менечменти сайёҳати факултети геоэкология ва туризми Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров ва ихтисосҳои

география – биология ва география – экологияи факултети табиатшиносӣ ва тарбияи ҷисмонии Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент таҷрибаомӯзии таълимии саҳроӣ дар курсҳои 1 ва 2 – юм ва таҷрибаомӯзии комплекси минтақавӣ дар курси 3 – юм пешбинӣ шудааст, зеро табиат бевосита имконияти алоқаи воқеиро бо объектҳои маводҳои асли ба амал меорад, интиқоли донишро ба муҳити таълимии ҷолиби сифатан аз аудитория бартаридошта мубаддал месозад.

Аз ҳамин лиҳоз, зарурати мураттаб сохтани амсила (модел) - и беҳтарини раванди ташаккули арзишҳои ватандӯстии донишҷӯёни донишгоҳ дар раванди таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ ба миён меояд.

Таҳлили адабиёти психологӣ ва педагогӣ доир ба мавзӯи баррасишаванда имкон дод, то муайян карда шавад, ки таҷрибаомӯзии таълимии саҳроӣ ва комплекси захира ва имкониятҳои назарраси дар донишҷӯён ташаккул додани майл ба Ватан ҳамчун арзишро доро мебошад ва ниҳоят ба ташаккули арзишҳои ватандӯстии онҳо мусоидат мекунад. Бо вучуди ин, нокифоягии омӯзиши масъалаи таҳқиқшаванда як қатор **ихтилофот**, аз ҷумла:

- дар сатҳи иҷтимоӣ – педагогӣ: байни аҳамияти муносибат ба арзишҳои ватандӯстӣ дар шароити имрӯза ва тасаввуроти андешаҳои мухталифи ҷавонони муосир дар бораи Ватан;

- дар сатҳи илмӣ – назариявӣ: байни зарурати омӯзиши имкониятҳои таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ - саҳроӣ бо мақсади ташаккули арзишҳои ватандӯстӣ ва нокифоягии захираҳои асосноккунанда ва имкониятҳои мувофиқ барои беҳдошти раванди таҳқиқшаванда;

- дар сатҳи илмӣ – методӣ: байни талаботҳои таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ дар таъмини ташаккули арзишҳои ватандӯстӣ ва коркарди нокифояи воситаҳои барномавӣ – дидактикӣ, таълимӣ – методии раванди таҳқиқшаванда дар илми педагогикаро ба миён меорад, ки таҳлил ва ҳалли ин зиддиятҳо аз нуктаҳои меҳварии ин таҳқиқот ба шумор меравад.

Муаммо ва ихтилофоти зикршуда заминаро барои таҳқиқи масъалаи мазкур фароҳам оварданд, то дар ҷустуҷӯи методҳои самаранок, шакл ва воситаҳои ташаккули арзишҳои ватандӯстии донишҷӯёни донишгоҳ дар раванди таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ тавачҷуҳи хоса ва лозима зоҳир карда шавад.

Мубрамаӣ, аҳамияти назариявӣ, коркарди нокифояи илмӣ ва амалии муаммои мазкур барои интиҳоби мавзӯи таҳқиқшаванда асос гардид ва дар заминаи назария ва корҳои амалии гузаронидашуда рисолаи диссертатсионӣ «Хусусиятҳои педагогии ташаккули арзишҳои ватандӯстии донишҷӯёни донишгоҳ дар раванди таҷрибаомӯзии таълимӣ» унвон гирифт.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ё лоиҳаҳои илмӣ:

Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар доираи татбиқи нақшаи дурнамои корҳои илмӣ таҳқиқотии кафедраи умумидонишгоҳии педагогикаи умумии МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров” барои солҳои 2016-2020 дар мавзӯи “Технологияи тайёр кардани омӯзгорони оянда ба фаъолияти касбӣ – меҳнатӣ дар шароити низомии кредитии таълим” ва муқаррароти асосии Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 иҷро шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот: асосноккунии шартҳои педагогии ташаккули арзишҳои ватандӯстии донишҷӯёни донишгоҳ дар раванди таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ.

Объекти таҳқиқот: фаъолияти таълимии раванди таҷрибаомӯзиҳои саҳроӣ ва комплекси дар МДТ “ДДХ ба номи академик Бобочон Ғафуров”.

Предмети таҳқиқот: хусусиятҳои педагогии таҷрибаомӯзиҳои саҳроӣ ва комплекси ҳамчун воситаи ташаккули арзишҳои ватандӯстии донишҷӯёни донишгоҳ.

Фарзияи таҳқиқот: ташаккули арзишҳои ватандӯстии донишҷӯёни донишгоҳ дар раванди таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ самаранок мегардад, агар:

- иқтидори педагогии таҷрибаомӯзиҳои саҳроӣ ва комплексӣ дар якҷоягӣ бо захираҳо ва имкониятҳо амалӣ карда шавад;

- алоқаи байни системаи эҷодӣ – арзишии ташкили таълим ва таҷрибаомӯзиҳои таълимии саҳроӣ ва комплексӣ ташкил карда шавад;

- арзишҳои ватандӯстӣ дар ҷавонон мунтазам, давра ба давра (сарфарозёбӣ, таҷдид, лоихабандӣ) ба роҳ монда шавад ва бо амалишавии механизми ягона (чустучӯ, баҳодихӣ, интиҳоб) арзёбӣ гардад.

Вазифаҳои таҳқиқот:

1. Амиқу дақиқ муайян кардани мӯҳтавои мафҳуми “арзишҳои ватандӯстии донишчӯён”.

2. Муайян кардани иқтидори педагогии таҷрибаомӯзиҳои саҳроӣ ва комплексӣ дар ташаккули арзишҳои ватандӯстии донишчӯёни донишгоҳ.

3. Асосноккунии шартҳои педагогии ташаккули арзишҳои ватандӯстии донишчӯёни донишгоҳ дар раванди таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ.

4. Озмоиши модели сохторӣ – вазифавии ташаккули арзишҳои ватандӯстии донишчӯёни донишгоҳ тавассути таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ.

5. Коркарди таъминоти илмӣ - методии ҳалли муаммои гузошташуда.

Асосҳои назариявии таҳқиқотро инҳо ташкил медиҳанд:

- дар сатҳи фалсафавӣ: назарияи арзишҳо (С.Ф.Анисимов, Н.Гартман, М.Шелер); таҳқиқотҳои ташаккули маънавиёт дар муошират бо фарҳанг (М.М.Бахтин, Г.П.Вижлетсов, М.С.Каган); ғояҳои умуминсонии мундариҷа ва таъиноти таҷрибаомӯзиҳои саҳроӣ ва комплексӣ (В.С.Библер, А.С.Барков, Н.П.Неклюкова, К.В.Пашканг, Н.Ф. Федоров);

- дар сатҳи умумиилмӣ: таҳқиқотҳои ба муайян кардани мақом ва манзалати арзишҳои маънавӣ дар сохтори шахсият (А.В.Кирякова, М.Лутфуллоев, В.А.Сластенин); муқаррароти концептуалии педагогикаи эҷодӣ ва креативӣ (В.Г.Риндак, А.В.Москвина, В.В.Мороз, Ф.Ф.Шарифов, Ш.А.Шаропов); назарияҳои психологӣ инкишофи маънавии шахсият (Л.С.Виготский, И.Х.Каримова, Д.А.Леонтев) махсусиятҳои фаъолияти тадқиқотии муҳассилин (В.И. Андреев, И.П. Белов);

- дар сатҳи мушаххаси илмӣ: Концепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (с.2006); муқаррарот оид ба ташаккули арзишҳои ватандӯстӣ (В.Е.Давидович, С.Камалиддинов, Н.П.Овчинникова, А.И.Раҳимов, Х.М.Сабури, С.Худойбердиев, Ф.Шарифзода, Ш.А.Шаропов); махсусиятҳои раванди иҷтимоикунунии шахсият (Н.А.Каргапольцева, Л.Г.Пак, Н.Смелзер, Е.И.Тихомирова);

- дар сатҳи технологӣ: технологияи педагогии таҷрибаомӯзиҳои таълимии саҳроӣ ва комплексӣ дар раванди таълим (В.Д.Войлошников, О.Ғиёсов, И.В.Душина, Б.А.Столяров, Н.В.Нагорский, М.Ю.Юхневич); вазифаи тарбиявии таҷрибаомӯзиҳои таълимии саҳроӣ ва комплексӣ тавассути ташаккули тафаккури географӣ (Н.Н.Баранский, А.С.Барков, В.А.Кондаков, Н.Л.Кулчинская, Н.Г.Макарова, А.А.Половинкин); назарияи рушди муҳассилин дар муҳити табиӣ (Ю.А.Акрамов, Р.Б.Баротов, Р.Ғ.Забиров, Х.М.Мухаббатов, Л.Н.Толстой).

Асосҳои методологии таҳқиқот: муқарраротҳои асосии муносибати фаъолноки Н.Н.Баранский, В.Д.Войлошников, Л.С.Виготский, К.В.Пашканг, С.Л.Рубинштейн, ки шаклҳои гуногуни ташкили таҷрибаомӯзиҳои саҳроӣ ва комплексиро мувофиқ ба хусусиятҳои донишчӯёни муосир, инкишофи арзишҳо, рафтор ва хислатҳои онҳо дар доираи муносибатҳои ҳамарӯзаи онҳо нисбат ба Ватан зоҳир мегардад; муқарраротҳои илман асосноки педагогӣ ва равонии синнусолӣ оид ба моҳият ва қонуниятҳои инкишофи донишчӯён ташкил медиҳад.

Сарчашмаҳои таҳқиқот:

Сарчашмаҳои дар таҳқиқот истифодашуда фарогири ҷанбаҳои гуногуни мавзӯи омӯзиш, аз ҷумла вижагиҳои назариявӣ ва амалии он мебошанд:

1. Мубрамияти муносибати ташаккули майлу рағбат ба арзишҳои ватандӯстӣ аз дидгоҳ илми педагогӣю психологӣ дар таълифоти олимони хориҷиву ватанӣ, аз ҷумла Л.М.Архангелский, О.С.Богданова, О.Ю.Иванова, А.В.Кирякова, И.С.Кон Д.И.Фелдштейн, З.Н.Чавчавадзе, Ч.А.Шакеева, В.А.Ядов, М.М.Азизӣ, Х.Афзалов, Х.Буйдоқов, Қ.Б. Қодиров, М.Лутфуллоев, Б.Раҳимов, Х.М.Сабурӣ, А.С.Саидмуҳинов, Н.Худоёрова, Б.У.Чумъаев, Ф.Шарифов ва дигарон муайян карда шудаанд.

2. Дар ҳалли масъалаҳои тарбияи ватандӯстӣ ва ташаккули арзишҳои он дар илми педагогикаи ватанӣ ба истифодаи эҷодкоронаи мероси классикии Шарқ, ки дар асарҳои мутафаккирони барҷаста классики мо, аз ҷумла Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ, Абулқосим Фирдавӣ, Абуалӣ ибни Сино, Носири Хусрав, Ҳофизи Шерозӣ, Амир Хусрави Дехлавӣ, Саъдии Шерозӣ, Камоли Хучандӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Аҳмади Дониш, Садриддин Айнӣ ва дигарон инъикос ёфтааст, ҷойгоҳи муҳим дода мешавад, ки дар рушди маънавию ахлоқӣ ва тарбияи ватандӯстии ҷавонон, хоса хонандагону донишҷӯён пояҳои устувору қавӣ гузоштаанд.

3. Дарки мазмун ва моҳияти тарбияи ватандӯстии ҷавонон ва технология ва механизмҳои таълиқи он дар асарҳои А.С.Аникеев, В.В.Антонов, Е.Г.Каширцева, Т.В.Коршунова, А.Ф.Никитин, Я.В.Соколов, З.К.Шникендорф Н.М.Заробекова, А.Қаландаров, И.Х.Каримова, М.Д.Қаюмов, Ҷ.Давлатзода ва дигарон хуб инъикос ёфтаанд.

Заминаҳои эмпирикӣ: Асоси эмпирикии таҳқиқотро омӯзиши адабиёти илмӣ-методии марбут ба мавзӯ, таҳлили барнома ва китобҳои дарсӣ, озмоишҳои педагогӣю муқарраркуниву таълимӣ-методӣ бобати муайян намудани мазмуни таҳсилот, вазъи гузаронидани таҷрибаомӯзиҳои саҳроӣ ва маҷмӯӣ, инчунин усулҳои мушоҳида, таҳлил ва анкета бо мақсади ба даст овардани ҳулосаҳои даркорӣ аз раванди муайянкунӣю хусусиятҳои педагогӣю ташаккули арзишҳои ватандӯстии донишҷӯён дар раванди таҷрибаомӯзии таълимӣ; таҳлилу ҷамъбасти далелу маълумоти дар ҷараёни озмоиш бадастомада ва арзёбии муқоисавӣю натиҷаҳои онҳо ва дар шакли маълумоти омӯрӣ ва коркарди оқилонаи онҳо ба вуҷуд омадаанд, ташкил медиҳанд.

Пойгоҳи таҷрибавӣю таҳқиқот: факултетҳои геоэкология ва туризм, биология ва химияи МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров” ва факултети табиатшиносӣ ва тарбияи ҷисмонӣю Донишкадаи омӯзгорӣю Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент. Ҳамагӣ дар таҳқиқот 468 нафар донишҷӯёни курсҳои 1,2,3 - юм, 46 нафар омӯзгорон ширкат доштанд.

Марҳилаҳои асосии таҳқиқот. Таҳқиқот солҳои 2018 – 2022 дар се марҳалаи бо ҳам алоқаманд гузаронида шуд, ки ҳар яке ҳадафу вазифаҳои муайянро дар бар гирифт.

Дар давраи якум (с.2018 - 2019) интиҳоб ва омӯзиши назариявии мавзӯ, объект ва предмети таҳқиқот гузаронида шуд; дастгоҳи дараҷавӣ – мафҳумии таҳқиқот муайян карда шуд; фарзияи кории таҳқиқот пешниҳод гардид; пойгоҳи таҳқиқот муайян гардид; озмоишҳо бо назардошти меъёрҳои интиҳобшуда ва нишондиҳандаҳои ташаккулёбии майл ба арзишҳои ватандӯстӣю тавассути таҷрибаомӯзиҳои таълимӣю саҳроӣ ва комплексӣ гузаронида шуданд. **Методҳои асосии таҳқиқот:** ташҳиси назариявии адабиётҳои илмӣю оид ба масъалаи таҳқиқот, мушоҳида, индуксия, дедуксия, тестгузаронӣ, назарсанҷӣ, ташҳис, озмоиш, ҷамъбаст.

Давоми давраи дуюм (с.2019 - 2021) корҳои озмоишӣ бо мақсади амиқ гардонидани фарзияи корӣ гузаронида шуданд; модели вазифавӣю ташаккули майли донишҷӯён ба Ватан ҳамчун арзиш тавассути таҷрибаомӯзиҳои таълимӣю саҳроӣ ва комплексӣ мурағбат ва аз апробатсия гузаронида шуданд; шартҳои педагогӣю баланд бардоштани самаранокии онҳо амалӣ кунонида шуданд; мавқеи методологӣю назариявии таҳқиқот дақиқу амиқ гардиданд. **Методҳои асосии таҳқиқот:** моделикунӣю назарсанҷӣ, тестгузаронӣ, мушоҳида, суҳбат, ташҳиси фаъолияти таълимӣю ва берун аз он, ки озмоишро ташкил медиҳад.

Дар давраи сеюм (с.2021 - 2022) чамъбаст ва ташхиси маълумотҳои таҷрибавии ба дастамада, таҳлилу ба низомдарории натиҷаҳо ва ҳулосаҳои таҳқиқоти ба анҷомрасонидашуда гузаронида шуд; санҷиши бозтавлид (таҷдид) - и натиҷаи корҳои таҷрибавӣ ба амал бароварда шуд; тавсияҳои методӣ оид ба муаммои таҳқиқот ба амал татбиқ карда шуданд; таҳқиқоти диссертатсионӣ мураттаб карда шуд. Методҳои асосии таҳқиқот: ташхиси сифатӣ ва миқдорӣ натиҷаҳои таҳқиқот, коркарди математикӣ, оморӣ ва тафсири графии маълумотҳои таҷрибавӣ.

Навгониҳои илмӣ натиҷаи таҳқиқот:

- ду ҷанбаи арзишҳои ватандӯстӣ: майлу рағбат ба раванд – ҳамчун раванди ташаккули муносибати бозғаймӣ нисбат ба табиат, муҳити зист, халқу миллат, анъанаҳои миллӣ, таъриху фарҳанг, ғояҳои миллӣ, гузашта, имрӯз ва фардои кишвар, ки дар натиҷа ба дигаргунсозии муносибат ба ин арзишҳо оварда мерасонад; майлу рағбат ҳамчун натиҷа – ин доро будан ба донишҳои фароҳ оид ба Ватан, ки як қатор хусусиятҳо, аз ҷумла зодгоҳ, маҳалли зист, анъанаҳо, таърих, фарҳанг, табиати маҳал, мавқеи географӣ, муқаддасот, ҳислатҳои миллӣ, халқ, оила, давлат, ватандӯстӣ, қарз, шараф, ки образи эстетикӣ ва ҳомии Ватанро таҷассум менамояд ва пеш аз ҳама образи Ватан муҳимтарин арзёбӣ карда мешавад;

- дурнамои доштани истифодаи имкониятҳои педагогии таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ саҳроӣ ва комплексӣ, дорои захираҳои муҳим ва имкониятҳои мувофиқ барои ташаккули майл ба Ватан ҳамчун арзиш дар донишҷӯён: аксиологӣ (талабот ба алоқамандии арзишҳои фарҳангӣ – таърихӣ ва табиӣ); маърифатӣ (андӯхтани донишҳо оид ба Ватан тариқи таъба ба сарчашмаҳои воқеии табиӣ ва иқтисодӣ); иҷтимоикунонӣ (иҷтимоикунонии шахсият тавассути объектҳои табиӣ таърихӣ ва иқтисодиву иҷтимоӣ, ки таҳаввули табиат, ҳодисаҳои табиӣ, таҷрибаи фарҳангӣ – таърихро инъикос намуда, барои раҳёфти дурусти донишҷӯён дар замони муосир имконият медиҳад); иттилоотӣ – мундариҷавӣ (интиҳоби муҳталифи шаклҳои таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ саҳроӣ ва комплексӣ); эҷодӣ – арзишӣ (муносибати эҷодкорона дар ташкили таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ саҳроӣ ва комплексӣ); ташкилӣ – вазифавӣ (мучаҳҳазоти фазогӣ – предметӣ ва иттилоотӣ – техникӣ раванди таълим дар таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ саҳроӣ ва комплексӣ);

- алоқамандии шартҳои педагогии ташаккули арзишҳои ватандӯстии донишҷӯёни донишгоҳ дар раванди таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ муайян карда шуданд (амалишавии иқтидори педагогии таҷрибаомӯзиҳои саҳроӣ ва комплексӣ дар якҷоягӣ бо захираҳо ва имкониятҳо; таъмини алоқаи байни системаи эҷодӣ – арзишии ташкили таълим ва таҷрибаомӯзиҳои саҳроиву комплексӣ; давра ба давра (сарфарозёбӣ, таҷдид, лоиҳабандӣ) бо механизми ягона (ҷустуҷӯ, баҳодихӣ, интиҳоб) ба роҳ мондани раванди ташаккули майл ба арзишҳои ватандӯстӣ дар ҷавонон;

- модели сохторӣ – вазифавии ташаккули арзишҳои ватандӯстии донишҷӯёни донишгоҳ дар раванди таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ дар алоқамандӣ бо ҷузъҳои сохтори он (мақсад, мундариҷа, раванд, натиҷа) коркард шудааст, ки барои пешгӯии амалишавии натиҷабархши мақсади гузошташуда дар асоси истифодабарии иқтидори педагогии таҷрибаомӯзиҳои саҳроӣ ва комплексӣ имконият медиҳад;

- комплекси илмӣ – методии таъмини ташаккули арзишҳои ватандӯстии донишҷӯёни донишгоҳ дар раванди таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ, ки дорои барномаи ҳамгиро: заиф, фаъол, ҳамфаъол ва таҷрибаомӯзиҳои саҳроӣ ва комплексӣ; маводҳои ташхисӣ ва дидактикӣ оид ба муаммои таҳқиқшаванда асоснок карда шуданд.

Ба ҳимоя нуктаҳои асосии зерин пешниҳод мегарданд:

1. Майли донишҷӯён ба арзишҳои ватандӯстӣ дар ду ҷанбаъ: ҳамчун раванд ва ҳамчун натиҷа. Майлу рағбат ҳамчун раванд – ин ташаккули муносибати устувор нисбат ба арзишҳои таъриху фарҳанг, анъанаву ғояҳои миллӣ, халқ, гузашта, имрӯз ва фардои кишвар, табиат, боигариҳои табиӣ, ки натиҷаи гузариш аз муносибат ба майлу рағбат мебошад.

Майлу рағбат ҳамчун натиҷа – ин озодона соҳиб будан ба доираи фарохи донишҳо дар бораи Ватан, ки як қатор майлҳоро (маҳалли зист, зодгоҳ, анъана, таърих, фарҳанг, хусусиятҳои табиӣ, мавқеи географӣ, хусусиятҳои миллӣ, халқ, давлат, ватандӯстӣ, қарз, шараф) муттаҳид менамояд.

2. Иқтидори педагогии таҷрибаомӯзиҳои таълимии саҳроӣ ва комплексӣ захира ва имкониятҳои назарраси дар донишҷӯён ташаккул додани майли донишҷӯён ба Ватан ҳамчун арзишро доро мебошад: аксиологӣ (талабот ба алоқамандии арзишҳои фарҳангӣ - таърихӣ); маърифатӣ (андӯхтани донишҳо оид ба Ватан ва табиати он тариқи таърих ба сарчашмаҳои воқеии табиӣ ва иқтисодӣ); иҷтимоикунонӣ (иҷтимоикунонии шахсият тавассути объектҳои табиӣ таърихӣ, ки таҷрибаи фарҳангӣ – таърихро инъикос намуда, барои раҳёфти дурусти донишҷӯён дар замони муосир имконият медиҳад); иттилоотӣ – мундариҷавӣ (интихоби мухталифи шаклҳои таҷрибаомӯзиҳои таълимии саҳроӣ ва комплексӣ); эҷодӣ – арзишӣ (муносибати эҷодкорона дар ташкили таҷрибаомӯзиҳои таълимии саҳроӣ ва комплексӣ); ташкилӣ – вазифавӣ (мучаҳҳазоти фазогӣ – предметӣ ва иттилоотӣ – техникий раванди таълим дар таҷрибаомӯзиҳои таълимии саҳроӣ ва комплексӣ).

3. Модели сохторӣ – вазифавии ташаккули майли донишҷӯён ба Ватан ҳамчун арзиш тавассути таҷрибаомӯзиҳои саҳроӣ ва комплексӣ дар асоси муносибат ва принципҳо (аксиологӣ, инфиродӣ, рефлексивӣ, лоихавӣ, ҷаҳоншиносӣ эҷодӣ), ки дар таркиби худ ҷузъҳои нисбатан мустақил, чун мақсад, мундариҷа ва равандро инъикос намуда, асоси ташкилӣ – технологияи татбиқи мувофиқати педагогии хориқии таҳқиқшавандаро инъикос менамоянд.

4. Шартҳои педагогии дар рафти омӯзиши назариявӣ ва корҳои озмоишӣ (татбиқи имкониятҳои педагогии таҷрибаомӯзиҳои саҳроӣ ва комплексӣ; ташкили системаи эҷодӣ – арзиши алоқамандии муассисаи таълимӣ, таҷрибаомӯзиҳои саҳроӣ ва комплексӣ, арзишҳои ватандӯстӣ) асоснок карда шуданд.

Аҳамияти назариявии натиҷаи таҳқиқот:

- натиҷаи корҳои озмоишӣ дар васеъ гардидани донишҳои назариявӣ оид ба раванди ташаккули арзишҳои ватандӯстии донишҷӯёни донишгоҳ дар раванди таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ, ки дар ҷамъи алоқаҳои дохилӣ ва берунаи нишондиҳандаҳои меъёрии ҷузъҳои он: маърифатӣ (дарки мафҳуми Ватан, донишҳои география, экология, таърих, анъанаҳо, муқаддасот); ҳиссиётӣ (дараҷаи шинохти худ ҳамчун шахрванд ва шахси табиатдӯсту ватанпарвар; арзёбии ҷаҳоншиносӣ ва рафтори худ нисбат ба онҳо; ангезиши эҳсосотӣ вобаста ба мафҳуми Ватан); ҷаҳоншиносӣ дар амал (саҳм дар ҷаҳоншиносии иҷтимоӣ ва экологӣ; зоҳир намудани мустақилият, ташаббускорӣ нисбат ба Ватан ва табиати нотақрори он) инъикос мегардад, саҳми назаррас дорад;

- таснифоти таҷрибаомӯзиҳои саҳроӣ ва комплексӣ (маҳаллӣ ва комплексии дур, табиӣ ва иқтисодӣ) дар асоси хусусияти омӯзиш коркард шудааст;

- ҷой доштани мушкilotи ташкилӣ – таълимӣ: мавсимӣ будани таҷрибаомӯзиҳои таълимии саҳроӣ ва комплексӣ дар раванди таълим; арзёбии нокифояи иқтидори педагогии таҷрибаомӯзиҳои таълимии саҳроӣ ва комплексӣ аз ҷониби муассисаи таълимӣ; шахсӣ: заиф ва нокифоя зоҳир намудани тавачҷӯҳ ба Ватан, муносибат нисбат ба табиати кишвар; самаранок истифода карда натавонистани имкониятҳои таҷрибаомӯзиҳои таълимии саҳроӣ ва комплексӣ дар самти донишандӯзӣ оид ба Ватан ва табиати беназири он; паст будани қобилиятҳои таҳлил ва мурағбат сохтани занҷири дурударози мантиқӣ муайян карда шудааст.

Аҳамияти амалии натиҷаҳои таҳқиқот дар он зоҳир мешавад, ки маълумотҳои ба даст овардашударо самти таълим, шӯъбаи таҷрибаомӯзӣ, кафедраҳои дахлдор дар мурағбат сохтани барнома ва технологияи ташаккули арзишҳои ватандӯстии донишҷӯёни донишгоҳ дар раванди таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ дар сурати:

- коркарди дастури меъёрӣ – ташхисии мушоҳида ва назорати динамикаи ташаккули майли донишҷӯён ба Ватан ҳамчун арзиш;

- муайян намудани дурнамои истифодаи амалии модели сохторӣ – вазифавии ташаккули арзишҳои ватандӯстии донишҷӯёни донишгоҳ дар раванди таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ, ки таваҷҷӯҳи омӯзгорони табиатшинос, географ, кишваршинос, таърихчӣ, биолог, санъати тасвирӣ ва диг. нисбатан зиёд аст;

- мурағаб сохтани тавсияҳои амалӣ ва апробатсияи шаклҳои беҳтарин ва самараноки ташкили таҷрибаомӯзиҳои таълимии саҳроӣ ва комплексӣ дар семинарҳои таълимӣ – методӣ, семинарҳои назариявии кафедраву донишгоҳӣ (экскурсия, экспедитсия, табиати виртуалӣ, дарси саҳроӣ, викторина, моделиронии географӣ);

- коркарди пешниҳодот ҷиҳати тақмили минбаъдаи таъмини илмӣ – методии раванди таҳқиқотии ба амал татбиқнамуда, ки дар амалияи муассисаҳои таълимии таҳассусӣ, ҳангоми навиштани таҳқиқотҳои диссертатсионӣ аз ҷониби бакалаврон, магистрон ва унвонҷӯён мавриди истифода қарор гирифта метавонад;

Эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқотро муқаррароти методологӣ, ки дар асоси ин таҳқиқот қарор гирифтаанд, истифодаи комплекси методҳои назариявӣ - методологӣ барои ҳалли масъалаҳо, натиҷаҳои корҳои таҷрибавӣ-озмоиширо таъмин менамоянд.

Мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи таҳассуси илмӣ. Мавзӯи таҳқиқоти диссертатсионӣ ба талаботҳои шиносномаи таҳассуси 13.00.01 – педагогикаи умумӣ, таърихи педагогика ва таҳсилот: Банди 3. Антропологияи педагогӣ (назарияи тарбия, таълим ва иҷтимоикунонии шахсият тавассути таҳсилот, системаи педагогии шароитҳои инкишофи шахсият дар раванди таълим, тарбия ва таҳсилот); Банди 6. Консепсияи таҳсилот (зарурати иҷтимоӣ – фарҳангии динамикаи таҳсилот, консепсияи ҳамгирии донишҷӯён ба муҳити нави иҷтимоӣ тавассути таҳсилот).

Саҳми шахсии муаллиф дар асосноккунии назариявӣ ва амалии ғояҳои асосии муаммои таҳқиқшаванда, амиқ гардонидани мундариҷаи мафҳуми “арзишҳои ватандӯстӣ”; муайян кардани иқтидори педагогии таҷрибаомӯзиҳои таълимии саҳроӣ ва комплексӣ; асосноккунӣ ва апробатсияи модели сохторӣ – вазифавии ташаккули арзишҳои ватандӯстӣ дар донишҷӯён тавассути таҷрибаомӯзиҳои таълимии саҳроӣ ва комплексӣ ва муайян кардани шартҳои педагогии татбиқи самараноки он; коркарди дастури таъминоти илмӣ-методӣ ва меъёрӣ-ташхисии қори таҳқиқотӣ зоҳир мешавад.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқот. Муқаррароти асосии назариявӣ, ҳуҷусаву натиҷаҳои таҳқиқоти гузаронидашуда аз ҷониби муаллиф дар конференсияҳои илмӣ-амалии байналмилалӣ, ҷумҳуриявӣ, вилоятӣ, умумидонишгоҳӣ ва семинарҳои илмӣ-назариявӣ оид ба масъалаҳои мундариҷаи низоми таҳсилоти муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ мавриди муҳокима қарор дода шудаанд.

Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия.

Натиҷаи таҳқиқоти диссертатсионӣ дар 25 мақолаҳои илмӣ, аз ҷумла 5 мақола дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҚОА-и Вазорати маориф ва илми ФР ба таъби расидаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз пешгуфтор, 3 боб, 9 фасл, ҳуҷуса, рӯйхати адабиёти истифодашуда иборат аз 225 номгӯй ва замимаҳо иборат мебошад. Ҳаҷми умумии диссертатсия 197 саҳифа буда, матни асосии рисола 171 саҳифа ва замимаҳои он 26 саҳифаи компютериро ташкил медиҳад. Инчунин дар диссертатсия 17 ҷадвал 5 диаграмма, 3 гистограмма ва 2 расм ҷой дода шудааст.

МУНДАРИҶАИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар муқаддима мубрамии муаммои таҳқиқшаванда асоснок гардида, объект, предмет, ҳадаф, фарзия, вазифаҳои он муайян шудаанд, асосҳои методологӣ, марҳалаҳо ва методҳои таҳқиқот таъйин шуда, навоарӣ, аҳамияти назариявӣ ва амалӣ, нуктаҳои барои дифоъ пешниҳодшаванда ифода ёфтанд.

Дар боби якум «Арзишҳои ватандӯстӣ, ҷанбаҳои назариявии масъалаи ташаккули майли донишҷӯён ба Ватан» масъалаи арзишҳои ватандӯстӣ ҳамчун

падидаи илмӣ – педагогӣ ва роҳҳои афзалиятноки тарбияи донишҷӯён дар ин самт, омилҳои ташаккули майли донишҷӯён ба арзишҳои ватандӯстӣ, нақши табиат ва боигарии моддию маънавии миллӣ дар ташаккули арзишҳои ватандӯстии донишҷӯён баррасӣ гардида, хусусиятҳои ҷавонони муосир дар самти шавқу завқ, ҳавасмандкунонӣ, иҷтимоӣ, эҳсосотӣ, иродавӣ, маърифатӣ ва шахсӣ тарҳрезӣ шудааст.

Мазмун ва мундариҷаи арзишҳои ватандӯстӣ аз тағйирёбии мароқзоҳиркуниҳои идеологӣ, сиёсӣ ва иқтисодӣ, тавсифи таърихии ҳокимияти давлатӣ, мушкилоти иҷтимоӣ, дарки мақсади олии инсон вобаста буданд, вале дар ҳама давраҳои таърихӣ дар худ ғояҳои ахлоқӣ ва ҳифзи сарзамини аҷдодӣ, табиати атрофро таҷассум менамуданд. Вобаста ба мушкилоти мазкур дар диссертатсия андешаҳои педагогӣ мавриди таҳлили назариявӣ қарор гирифта, ҷузъҳои зерини мундариҷаи арзишҳои ватандӯстӣ чудо гардидаанд:

- ҷузъи сиёсӣ (тасаввурот дар бораи давлат, Ватани азиз, марзу бум, соҳти давлатӣ ва сиёсӣ);
- ҷузъи психологӣ (муносибати ҳиссиётӣ, эҳсосоти махсус нисбат ба Ватан);
- ҷузъи фарҳангӣ – таърихӣ (анъанаҳои миллӣ, фарҳанг, таърих, расму оин);
- ҷузъи иҷтимоӣ (мафҳуми Ватан, ҳамчун ҷомеаи муайян, ғуруҳи одамон);
- ҷузъи ҳудудӣ – географӣ (ҷойи таваллуд, макони зист ва Ватани хурду бузург);
- ҷузъи маънавӣ – динӣ (этикод ба анъанаҳои динӣ ва решаҳои динӣ).

Давоми давраҳои гуногуни таърихӣ ин ё он ҷузъиёт бартарӣ дошта, байни ҳамдигар алоқамандии ногузастанӣ доранд, бисёрҷанбаъ ва мураккабии мундариҷаву муҳтавои арзишҳои ватандӯстиро собит менамоянд.

Синну соли донишҷӯёни курсҳои поёни барои ташаккули майлу рағбат ба Ватан бештар мувофиқ аст. Дар ин синну сол ҷавонон аз муқарраротҳои қолабӣ берун шуда, арзишҳои мавҷударо аз нав баҳогузорӣ менамоянд. Таъсисёбии системаи хусусии арзишҳо дар донишҷӯён баробари рӯй овардан ба масъалаҳои фалсафӣ, тасаввуротҳои олии доир ба ахлоқ, қарзи шаҳрвандӣ ва масъулиятнокӣ ба вучуд меояд. Дар замони муосир масъалаи тарбияи муҳаббат ба Ватан, қарзи шаҳрвандӣ, масъулиятшиносӣ дар донишҷӯён торафт мубрам гардида, маҳз аз тавачҷуҳу этикоди донишҷӯён ба чунин арзишҳо, ҷаҳонбинии онҳо рушди ояндаи иҷтимоӣ – иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ – фарҳангии ҷамъият, бехбудӣ ва ободию гулгулшукуфоии мамлакат саҳт вобаста аст.

Муаммои зоҳир қардани эҳтиром ба арзишҳои ватандӯстӣ дар таълифоти олимони соҳа васеъ инъикос гардидааст. Дар баробари ин, масъалаи ташаккули майлу рағбат ба Ватан ҳамчун арзиш ҷиддӣ буда, вазъи имрӯзаи кишвар ва ҷаҳон бо тағйиротҳои умдаи худ барои гузаронидани таҳқиқотҳои мазкур хеле қулай аст. Ҷамзамон аҳамияти омӯзиши хусусиятҳои ҷавонони муосир дар ҳамин аст, ки онҳо ояндаи миллатанд.

Аз ин рӯ, дар ташаккули майлу рағбат ба Ватан ҳамчун арзиш на танҳо дидгоҳҳои назариядонҳои маъруф, балки тамоми имкониятҳои раванди таълим, пеш аз ҳама таҷрибаомӯзиҳои таълимиро дар назар бояд дошт.

Муҳассилини курсҳои поёнии муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар маҳз дар ҳамин синну сол ҷиҳати рафтору кирдор, муносибат, ояндаи худ фикр менамоянд, ки аз инкишофи ҳиссиётҳои дарак медиҳад. Аксарияти онҳо дар назди худ мақсадҳои муайян, нақшаҳои мушаххас мегузоранд. Аз ҳамин лиҳоз, дар ташаккули майл ба арзишҳои ватандӯстии донишҷӯён чунин арзишҳо монанди мақсад, ҳавасмандӣ, идеал нақши ҳалқунанда доранд.

Дар маҷмуъ ба донишҷӯёни курсҳои поёни ташаббускорӣ, ғаълонокии ҷамъиятӣ ҳос аст, вале баробари ин аз ҳаёт дур будан, идеализатсия, афкори нисбатан маҳдуд низ ба назар мерасад. Норасоии таҷрибаи ҳаётӣ ба он оварда мерасонад, ки донишҷӯёни курсҳои поёни на ҳама вақт далелҳои воқеиро ба андозаи муайян ба инобат мегиранд, чизи дидашонро ба воқеият қабул намуда баъзан ба ночорӣ меафтанд.

Синну соли ҷавонӣ – ин синни зиддиятҳои муҳталиф, ки дар қутбияти ҳиссиёт ва ҳаяҷон (шарму ҳаё, эркагӣ, ҳазлу шӯҳӣ, худбинӣ ва ҷасорат) зоҳир мегардад, зиддияти хоҳиш ва кӯшиш, анғезиши бевосита ва номунтазам (худро дар марказ гузоштан, дорон

қобилияти худфидой, вафодорӣ, худбинӣ, меркантилӣ ва идеализми барҷаста) маҳсуб ёфта, вачоҳаташон байни пессимизм ва оптимизм, ташаббускорӣ ва танбалӣ тағйир меёбад. Дар асоси таҳлилҳои назариявии гузаронидашуда хатарҳои шахсияти ҷавонони муосир муайян карда шуданд, ки инҳо: скептисизм, экосентризм, нигилизм, пастравии қобилияти таҳлил, мушкилӣ дар созмон додани занҷири мантиқии дурудароз, заифгардии хисси ҳамдardӣ, сатҳи пешрафт, сифати дониш, иродаи қавӣ надоштан, тез зери таъсири дигарон қарор гирифтанд, парешонӣ, диққатнопазирӣ, ба нишондиҳандаҳои зоҳирӣ аҳамият додан ва диг. мебошанд.

Ба андешаи диссертант, бартараф намудани ин хатарҳо дар раванди ташаккули майл ба арзишҳои ватандӯстӣ тавассути таҷрибаомӯзиҳои таълимии саҳроӣ ва комплексӣ, ки ба синну соли донишҷӯён мутобиқ гардонида шудааст, имконпазир аст.

Бо ҳамин мақсад, дар диссертатсия ташаккули арзишҳои ватандӯстии донишҷӯёни донишгоҳ дар ду ҷанбаъ: ҳамчун раванд – ин ташаккули муносибати устуворона ба табиати кишвар, таърих, фарҳанг, анъана, халқ, шахсиятҳои варзида, ғояҳои миллӣ ва ҳамчун натиҷа - ин дорои донишҳои фароҳ оид ба Ватан (ҷойи таваллуд, хусусиятҳои табиати кишвар, мавқеи географӣ, муқаддасот, анъана, таърих, фарҳанг, халқ, оила, давлат, ватандӯстӣ, қарз, шараф) дида баромада шудааст. Самаранокии раванди ташаккули арзишҳои ватандӯстӣ ҳамон вақт таъмин мегардад, ки муносибати донишҷӯён ба майлу рағбат табдил ёбад.

Дар боби дуюм “Таҷрибаомӯзии таълимӣ ҳамчун воситаи самараноки ташаккули майли донишҷӯён ба Ватан” таҷрибаомӯзиҳои таълимии саҳроӣ ва комплексӣ аз дидгоҳи педагогӣ ҳамчун воситаи самараноки ташаккули майли донишҷӯён ба Ватан ҳамчун арзиш дида баромада шудааст. Таҷриба бо маънои то маш ин таҷрибаи ҷамъовардашуда, маҷмуи усулҳо ва малака дар ин ё он соҳаи фаъолият мебошад. Воҳидҳои сохтори таҷриба фаъолияти мақсаднок, воситаи таҷриба, объекти фаъолияти амалӣ маҳсуб меёбанд.

Таҷрибаомӯзиҳо ба табиат барои татбиқи амалии донишҳои назариявӣ нақши муассир дошта, имкон медиҳанд, ки мавҷудот ва ҳодисаҳои табиӣ аз наздик омӯхта шаванд. Дар педагогика истифодаи таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ -саҳроӣ ва комплексӣ баҳри васеъ намудани ҷаҳонбинии шахсият, ташаккули муносибати муҳассилин нисбат ба арзишҳои табиӣ ва иҷтимоӣ нигаронида шудааст. Таҷрибаомӯзиҳои таълимии саҳроӣ ва комплексӣ гузашта ва имрӯзи табиати кишварро қушода медиҳанд, арзишҳои табиӣ, иҷтимоиву фарҳангӣ, ҷун Замин – хонаи мо, олами атроф, фаъолияти инсон (антропогенӣ), муносибати шахсият ба табиат ва меъёрҳои он, Ватани маҳбуб қабул ва тасдиқ менамоянд.

Таҷрибаомӯзиҳои таълимии саҳроӣ ва комплексӣ ҷузъи ҷудонашавандаи раванди таълим маҳсуб ёфта, ҳамчун фаъолияти мушаххас, таҳти талаботҳои стандарти давлатӣ, нақша ва барномаи таълимӣ сурат мегирад. Он фаъолияти амалии аслий, воқеӣ, коммуникативӣ ва маърифатӣ мебошад. Мундариҷа ва шакли гузаронидани таҷрибаомӯзиҳои таълимии саҳроиву комплексӣ дар барномаҳои таълимиву корӣ инъикос меёбад.

Таҳлили назариявии мундариҷа, шакл ва хатсайрҳои интихобшуда ба диссертант имкон дод, ки бо мақсади муайян намудани хусусияти маърифатӣ доштани фаъолияти донишҷӯён барномаи кории намунавии худро коркард кунад ва собит намояд, ки иқтидори педагогии таҷрибаомӯзиҳои таълимии саҳроӣ ва комплексӣ воситаи самараноки ташаккули арзишҳои ватандӯстӣ дар донишҷӯён аз ҳисоби мубрамгардонии захира ва имкониятҳои он маҳсуб меёбад.

Дар заминаи таҳлили нуктаи назари мутахассисони соҳа дар диссертатсия имкониятҳои педагогии таҷрибаомӯзиҳои таълимии саҳроӣ ва комплексӣ, ки бартари ташаккули майли донишҷӯёнро ба Ватан ҳамчун арзиш муайян менамоянд, ошкор гардиданд:

- аксиологӣ (интиқоли арзишҳо ва таърихи таҳаввули табиат, ки дар ҷараёни

шаклгирии объектҳои табиӣ, натиҷаи ҳодисаҳои табиӣ, ёдгориҳои табиӣ, изу акси мавҷудоти зинда, сарчашмаҳои ибтидоии воқеиву асли зоҳир мешавад);

- маърифатӣ (донишандӯзӣ зимни таъя ба сарчашмаҳо, объектҳои табиӣ асли, эҳсосоти баланд аз объектҳои табиӣ, чун шаршара, дарё, пирах, ғор, чашма, иншоотҳои бузурги иқтисодӣ, чун НБО, корхонаҳои саноатӣ ва ғ., хусусияти маърифатии ҳодисаҳои табиӣ, ҳавасмандӣ чихати таҳқиқоти муस्ताқилона, фаъолияти эҷодӣ);

- иҷтимоиқунанда (муносибат нисбат ба ёдгориҳои табиӣ, дарки шахсии ҳодисаҳои табиӣ, инъикоси мушкилоти ҷамъияти муосир ва минтақаҳои алоҳида);

- ахборотӣ – мундариҷавӣ (мувофиқат ба стандарти давлатии таҳсилоти олии касбӣ, алоқаи байни фанҳо, вариативнокии раванди таълим дар таҷрибаомӯзиҳои таълимии саҳроӣ ва комплексӣ);

- эҷодӣ – арзишӣ (таъсири субъективу объективи муассисаи таълимӣ ва мавзӯҳои табиӣ, мамнӯъгоҳу парваришгоҳҳо, боғҳои миллӣ, ки дар асоси ҳамкориҳои дучониба ба роҳ монда мешавад);

- ташкилӣ – вазифавӣ (омӯзгору донишчӯ, фазогӣ – объектӣ, мучаҳҳаз будан бо маводҳои техникий коркарди натиҷаи таҷрибаомӯзиҳои таълимии саҳроӣ ва комплексӣ).

Ба андешаи диссертант табиат дар канори муҳити таълимӣ воситаи самараноки таълим ва тарбия маҳсуб ёфта, имкониятҳои пуриқтидори педагогии ташаккули арзишҳои ватандӯстии донишчӯёнро дорост.

Дар диссертатсия мундариҷаи таҷрибаомӯзиҳои таълимии саҳроӣ ва комплексӣ ва дар асоси фаъолияти маърифатии муҳассилин таҷрибаомӯзиҳои табиӣ, иқтисодӣ ва комплексӣ баррасӣ гардидаанд.

Дар боби сеюм «Фаъолияти озмоишӣ чихати татбиқи шартҳои педагогии ташаккули арзишҳои ватандӯстии донишчӯёни донишгоҳ дар раванди таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ» тавассути методҳои гуногун корҳои озмоишӣ чихати татбиқи шартҳои педагогии ташаккули арзишҳои ватандӯстии донишчӯёни донишгоҳ дар раванди таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ баррасӣ гардиданд, таҷрибаи татбиқи шартҳои педагогии ташаккули арзишҳои ватандӯстии донишчӯёни донишгоҳ дар раванди таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ анҷом ёфта, динамикаи ташаккулёбии арзишҳои ватандӯстии донишчӯёни донишгоҳ дар раванди таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ муайян гардидааст.

Корҳои озмоишӣ тӯли солҳои 2018 – 2022 дар факултетҳои геоэкологияву туризм ва биологияву химияи МДТ “ДДХ ба номи академик Бобоҷон Ғафуров ” ва факултети табиатшиносӣ ва тарбияи ҷисмонии Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент гузаронида шудааст. Ҳамагӣ дар таҳқиқот 468 нафар донишчӯёни курсҳои 1,2,3 - юм, 46 нафар омӯзгорон ширкат доштаанд. Дар марҳалаи гуногуни озмоиш ҷамъбааст ва ташхису таҳлили муқоисавии натиҷаҳои ба дастамада, ки динамикаи ташаккулёбии майли донишчӯёнро ба Ватан ҳамчун арзиш тавассути таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ – саҳроӣ ва комплексӣ аз рӯи меъёрҳои маърифатӣ, эҳсосотӣ ва фаъолнокӣ муайян менамоянд, ба роҳ монда шудаанд. Дидгоҳи ташхисии муайян намудани динамикаи ташаккулёбии арзишҳои ватандӯстии донишчӯёни донишгоҳ дар раванди таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ инҳо маҳсуб ёфтаанд:

Аз рӯи меъёри маърифатӣ:

- нишондиҳандаи “дарки мафҳуми Ватан, ҷузъҳои он ” (пурсишнома “Ватан чист?”);

- нишондиҳандаи “*донистани мавқеи географӣ, шароитҳои табиӣ ва иқтисодӣ - географӣи кишвар*” (пурсишнома “*Мавқеи табиӣ - географӣи Тоҷикистонро шарҳ диҳед*”, “*Чаро Тоҷикистонро кишвари офтобрӯя мегӯянд?*”);

Аз рӯи меъёри эҳсосотӣ:

- дараҷаи худдаркнамоӣ ҳамчун шаҳрванди ватандӯст (пурсиш “Ватандӯстӣ чист?”);

- нишондиҳандаи “арзёбии эҳсосотии фаъолият, рафтор нисбат ба Ватан” (таҳлили муқоисавии тасаввуроти донишчӯёни курсҳои болоӣ дар бораи мафҳумҳои ватандӯстӣ ва миллатгароӣ);

- нишондиҳандаи “ангезиши эҳсосотӣ вобаста ба мафҳуми табиати Ватан” (пурсишнома гузаронида шуд, ки дар он расм ва аксҳо оид ба манзараҳои зебои табиат, дар баробари он оқибатҳои манфии таъсири инсон ба табиат мавриди намоиш қарор гирифта, донишҷӯён водор карда шуданд, ки бобати муносибату рафтори худ нисбат ба Ватан, табиати он ҳамчун арзиш андеша намоянд).

Аз рӯи меъёри фаъолнокӣ:

- нишондиҳандаи “ҳаҷми иштирок дар фаъолияти аҳамияти иҷтимоидошта”, “нишон додани мустақилият, ташаббускорӣ дар фаъолият нисбат ба Ватан ва табиати он” (омӯзиши иштироки фаъолонаи донишҷӯён дар таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ – саҳроӣ ва комплексӣ).

Меъёри маърифатӣ, нишондиҳандаи “дарки мазмуни мафҳуми Ватан, ҷузъҳои он”. Барои муайян намудани динамикаи тафриқабандии ҷавобҳои донишҷӯён аз рӯи ҷузъҳои арзиши Ватан айнан ҳамон таҳқиқоте, ки пеш аз озмоиш гузаронида будем, истифода гардид. Натиҷаи пурсишнома ҷиҳати муайян намудани тасаввуроти муҳассилин оид ба мафҳуми Ватан динамикаи зеринро нишон дод. Дар марҳилаи баҳодихии натиҷаҳои кори озмоишӣ миқдори донишҷӯёне, ки ҷузъҳои табиӣ, иҷтимоиву фарҳангии Ватанро интиҳоб намуданд, афзудааст: 35,1% ва 52,9% нисбати 14% ва 18,4%. Ин рақамҳо аз фароҳу устуворгардиҳои донишҷӯи кишваршиносии донишҷӯён шаҳодат медиҳанд, зеро ҷузъҳои мазкур боигарҳои табиӣ, пояҳои маънавӣ, садоқат ба урфу одат, шуғл ва ғайраҳо ошкор месозанд. Мавриди қайд аст, ки донишҷӯён бобати мавзӯҳои нотақрори табиати кишвар, иншоотҳои бузурги саноатӣ, хусусиятҳои минтақавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ибрази андеша кардаанд.

Меъёри маърифатӣ, нишондиҳандаи “донистани мавқеи географӣ, шароитҳои табиӣ ва иқтисодӣ - географӣ кишвар”. Бо мақсади таҳлили тасаввуроти донишҷӯён доир ба географияи кишвари худ, шароитҳои табиӣ, иқтисодӣ – географӣ ва хусусиятҳои он бо 250 нафар донишҷӯён пурсишнома гузаронида шудааст, ки дар рафти он пешниҳод гардидааст, ки ба чунин саволҳо посух гуфта бошанд: “Мавқеи табиӣ - географияи Тоҷикистонро шарҳ диҳед”, “Чаро Тоҷикистонро кишвари офтобрӯя мегӯянд?”. Аз рӯи натиҷаҳои таҳлили андешаҳои донишҷӯён имкон пайдо гардидааст, ки тамоми ҷавобҳо ба ҳашт гурӯҳ ҷудо карда шаванд. Ҷамъи ҷавобҳо 100% ро ташкил намедиҳанд, зеро пурсидашавандагон якбора як ё якчанд ҷавобро интиҳоб намуданд. Дар таҳқиқоти мазкур диссертант тавонистааст, то як буриши ғояҳои бартаридоштаи донишҷӯёнро дар бораи тасвири Ватан пайдо намояд. Таҳлили маълумотҳо нишон доданд, ки дар марҳилаи муайян аксарияти донишҷӯёни курси якум натавонианд то хусусиятҳои беназири табиати Ватанро бобати “офтобрӯя” номида шуданаш номбар карда бошанд, зеро 6% - и пурсидашавандагон дар ҷавоби савол душворӣ кашиданд ва аксарият, яъне 47% бартарии релефи кӯҳӣ, дар Осиёи Миёна ҷойгир будан, дур аз уқёнус, дар маркази материк мавқеъ доштани онро номбар карданд. Ҳамзамон 10% - и донишҷӯён бобати парвариши меваю сабзавоти гуногун ва рушди пахтакорӣ дар кишварамон андешаҳои худро ибраз доштанд.

Далелҳои мазкур аз нокифоя будани сатҳи донишҷӯи кишваршиносии донишҷӯён шаҳодат медиҳанд. Ҷолиб он аст, ки 19% - донишҷӯён дар марҳилаи муайян ва 15% дар марҳилаи баҳодихӣ ба таъриху адабиёт таъия намуда ибраз доштанд, ки дар осори муаррихон, шоирону нависандагон кишвари мо чунин (“офтобрӯя” - ҳамчун рамзи минтақа) арзёбӣ шудааст.

Дар таҳқиқоти мазкур муҳим он аст, ки пас аз озмоиш донишҷӯён (23% дар марҳилаи назоратӣ ва 63% дар марҳилаи озмоишӣ) иқлим ва омилҳои иқлимҳосилкунанда: мавқеи географӣ, релеф, сиркулятсияи атмосферӣ, радиатсияи Офтоб, аз ҷумла зиёд будани давомнокии рӯзҳои офтобӣ (то 279 рӯз) ва 3600 килокаллорияро ташкил намудани ҷамъи радиатсияи Офтоб сабаби “офтобрӯя” номида шудани кишвар меҳисобанд. Қайд кардан зарур аст, ки 40% - и донишҷӯён дар марҳилаи озмоишӣ бар муқобили 8% - и марҳилаи назоратӣ мавқеи географияи кишвар,

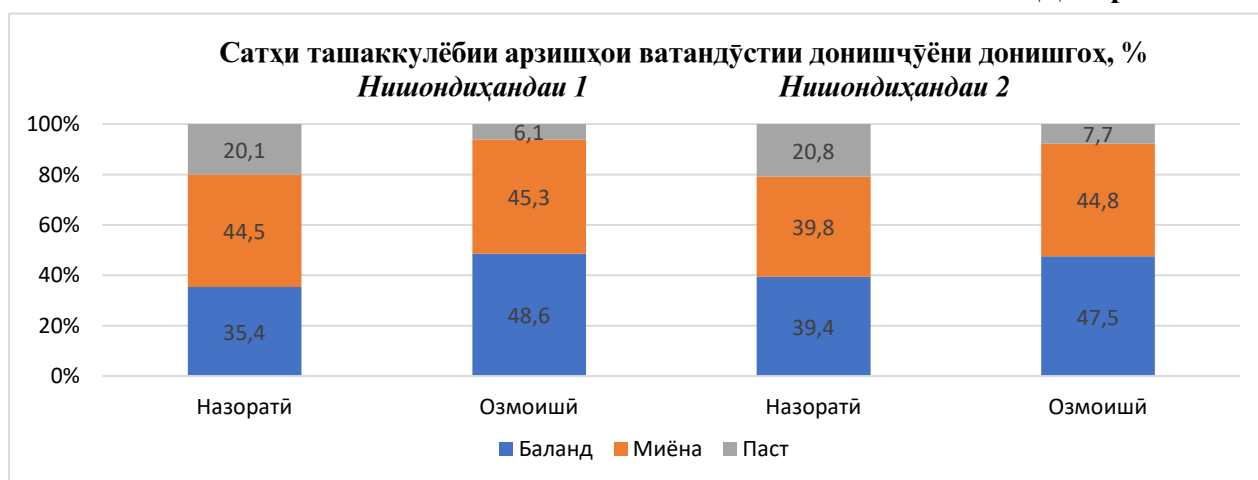
давлатҳои ҳамсарҳадро дуруст номбар карда тавонистанд. Ҳатто 29% - и донишҷӯён дар марҳилаи озмоишӣ бар муқобили 15% - марҳилаи назоратӣ бобати таърихи шаклгирии сарҳадоти кишвар андешаҳои ҷолиб баён намуданд. Ҳамин тариқ, маълумотҳои бадастомада аз афзудани донишҳои кишваршиносии донишҷӯён дар марҳилаи озмоишӣ шаҳодат медиҳанд. 23% - и донишҷӯён дар марҳилаи озмоишӣ ва 4% дар марҳилаи назоратӣ мавқеи табиӣ – географии кишварро бапуррагӣ шарҳ доданд. Дар баробари ин, бояд қайд кард, ки дар марҳилаи баҳодихӣ посухҳои пурсидашудагон гуногунранг шуданд, ки ин бори дигар баланд шудани сатҳи дониши донишҷӯёнро оид ба географияи кишвар тасдиқ менамояд. Таҳлили маълумотҳои бадастомада имконият медиҳад, ки бобати динамикаи мусбӣ доштани озмоиш ҳулосае ба миён ояд: сатҳи баланди дарки мазмуни мафҳуми Ватан, ҷузъҳои онро 48,6% - и донишҷӯён нишон доданд (дар марҳилаи назоратӣ 35,4%). Ҳамзамон донишҳои донишҷӯён оид ба мавқеи географӣ, шароитҳои табиӣ ва иқтисодӣ - географии кишвар низ афзуданд (аз 39,4 то 47,5%). Саҳми муҳассилини сатҳи насти ташаккули арзишҳои ватандӯстии донишҷӯёни донишгоҳ се баробар коҳиш ёфт (аз 20,1% ва 20,8% то 6,1% ва 7,7%, ки дар қадвали 1 инъикос шудааст.

Қадвали 1.

Динамикаи ташаккулёбии майли донишҷӯён ба Ватан ҳамчун арзиш

Давраҳои кори озмоишӣ	Нишондиҳандаҳо	Сатҳи ташаккулёбии майли донишҷӯён ба Ватан ҳамчун арзиш, бо %		
		баланд	миёна	паст
Назоратӣ	1. Шарҳ дода тавонистани мафҳуми Ватан, ҷузъҳои он	35,4	44,5	20,1
	2. Донистани шароитҳои табиӣ ва иқтисодӣ – географии Тоҷикистон, таърихи омӯзиши табиати кишвар	39,4	39,8	20,8
Озмоишӣ (баҳодихӣ)	1. Шарҳ дода тавонистани мафҳуми Ватан, ҷузъҳои он	48,6	45,3	6,1
	2. Донистани шароитҳои табиӣ ва иқтисодӣ – географии Тоҷикистон, таърихи омӯзиши табиати кишвар	47,5	44,8	7,7

Диagramмаи 1.

Воситаи асосии тағйироти мусбӣ дар ташаккули майли донишҷӯёни курсҳои болоӣ ба Ватан ҳамчун арзиш (мувофиқи меъёри маърифатӣ) инҳо арзёбӣ шуданд:

- навсозии захираҳои иттилоотӣ ва мундариҷа (инъикоси стандарти давлатии таҳсилоти олии касбӣ дар амалияи таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ – саҳроӣ ва комплексӣ, байнисоҳавӣ, ҳамгирии байнисоҳавӣ ва тағйирёбии фазои таълимии таҷрибаомӯзӣ) ва

имконоти ҷудонопазири интихоби шаклҳои таҷрибаомӯзии таълимӣ – сахрой ва комплексӣ;

- амалисозии захираҳои таълимии иқтидори педагогии таҷрибаомӯзии таълимӣ – сахрой ва комплексӣ (аслият, қолибият, ифоданокӣ, таъсири эҳсосоти пурзӯртарини манзараҳои табиат, ёдгориҳои табиӣ, объектҳои иқтисодӣ ва мазмуну муҳтавои онҳо, табиати озод, раванди таълими ғайрирасмӣ дар табиат, ҳавасмандгардонӣ ба донишазхудкунии мустақилона ва фаъолияти эҷодӣ) ва донишандӯзӣ дар асоси манбаҳои табииву воқеӣ;

- таҳия ва татбиқи барномаи махсус таҳияшуда “Тоҷикистон – минтақаи экотуристӣ”, аз ҷумла баҳши геология, заминшиносӣ ва экология;

- гузаронидани машваратҳои иттилоотӣ ва таълимӣ бо омӯзгорони кафедраҳои масъул, кормандони худудҳои табиӣ махсусмуҳофизатшаванда, масъулини корхонаҳои саноатӣ ва объектҳои иқтисодӣ, ки ба рушди ҳамкориҳои эҷодии байни муассисаи таълимӣ ва объектҳои табииву иқтисодӣ равона шудаанд;

- интихоби шаклҳои таҷрибаомӯзии таълимӣ – сахрой ва комплексӣ, ҳатсайри онҳо, ки ба хусусият ва синну соли донишҷӯён мувофиқ бошад.

Меъёри эҳсосотӣ, нишондиҳандаи "дараҷаи ҳудогоҳӣ ҳамчун шаҳрванд, шахси ватандӯст". Барои арзёбии ин нишондиҳанда таҳлили маълумоти пурсишномаи "Ватандӯстӣ чист?" - ро истифода шудааст, то майли ватандӯстӣ ва дараҷаи таваҷҷӯҳи донишҷӯёни курсҳои болоӣ ба тақдири Ватан таҳлил карда шавад.

Е.В.Бондаревская [30], А.С.Гаязов [50], В.А.Караковский [85], В.А.Ядов [220] - ватандӯстиро ҳамчун арзиш тавсиф мекунанд. Аз ин рӯ, омӯхтани андешаҳои донишҷӯёни курсҳои болоӣ дар ин бора барои мо қолиб буд.

Донишҷӯёни муосир изҳор доштанд, ки бо кишвари худ, Ватани азизи худ ифтихордоранд (66%). Бояд қайд кард, ки посухҳои пурсидашудагон бо эҳсосоти хеле баланд буд, онҳо Ватанро "як пораи қалб" ва ватандӯстиро - "муҳаббати беназир" номиданд, омодагии худро барои ҳифзи Ватан, табиати беолоиши он изҳор намуданд, ба мавқеи фаъоли шаҳрвандӣ дар тоза нигоҳ доштани муҳити зист, ширкат дар аксияҳои экологии тозагии маҳал ишора карданд. Андешаҳои қолиб ин буд, ки "муҳаббат ба Ватан бояд на дар сухан, балки дар амал зоҳир карда шавад", "ҳар як ватандӯсти ҳақиқӣ бояд дар ҳаёти фарҳангӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва экологии кишвар ширкат варзад." Аксарияти донишҷӯён худро ватандӯст номиданд ("Ман кишварамонро бо тамоми обу хокаш, қуллаҳои барфпӯшу осмонбӯсаш, сокинони меҳмоннавозу сарбаландаш дӯст медорам", "Ватан – ин ман ва ман ин Ватан мебошам").

Меъёри эҳсосотӣ, нишондиҳандаи "баҳодихии эҳсосоти ангеаҳои амалиёт, амалҳо дар робита бо Ватан". Барои муайян кардани сатҳи ташаккули майли донишҷӯён ба Ватан ҳамчун арзиш тавассути таҷрибаомӯзии таълимӣ – сахрой ва комплексӣ таҳлили муқоисавии андешаҳои донишҷӯён дар бораи мафҳумҳои ватандӯстӣ ва миллатгарой гузаронида шуд, ки ангеаҳои фаъолияти онҳоро дар робита бо кишвар инъикос мекунанд. Дар баробари баррасии тамоюлҳои мусбии марбут ба эҳсосоти баланди ватандӯстӣ, наметавон падидаҳои манфино нодида гирифт. Миллатгарой мавзӯи бисёр фанҳо мебошад. Равишҳои муосир паҳлӯҳои гуногуни ин падидаро ошкор месозанд ва дар атрофи мушкилоти шуури милли ва хуввияти милли таваҷҷӯҳ зоҳир мекунанд (В.В.Амелин, М.Лутфуллоев, М.О.Мнацакаян, А.А.Половинкин). Аз ин рӯ, дар заминаи омӯзиш мо ватанпарастиро дар робита бо миллатпарастӣ баррасӣ кардем. Натиҷаҳои омӯзиши андешаҳои донишҷӯён дар бораи мафҳуми миллатпарастӣ дар расми ... оварда шудаанд.

Вазифаи ба донишҷӯён оид ба тавсифи мафҳуми миллатгарой пешниҳодшуда барои аксари посухдиҳандагон мушкилоти ҷиддиро ба бор овард. Таҳқиқот нишон дод, ки донишҷӯён аз ҳам ҷудо кардани мафҳумҳои «миллатпарастӣ» ва «ҳисси милли» душворӣ мекашанд, аксар вақт миллатпарастиро бо ватандӯстӣ муқоиса мекунанд. 1,6% - и донишҷӯён муносибати худро ба масъала иброз карда натавонистанд. Аммо, дар

аксарияти донишчӯён муносибати муайян нисбат ба масъалаи миллатгарой дар ҷаҳони муосир ташаккул ёфтааст. Қариб сеяки пурсидашудагон (аз 28,4% то 30,6% донишчӯён) миллатгароиро ҳамчун "болоравии миллати худ ва зулми дигарон", "бартарии як миллат нисбат ба дигарон" тавсиф карданд, ки он ба тамоюлҳои муосири афкори ҷамъиятӣ ва илм мувофиқ мебошад. Бояд қайд кард, ки 9,2% - и донишчӯён миллатгароиро бидуни ифодаи муносибати шахсӣ мувофиқи таърифи адабиётҳои илмӣ тавсиф доданд. Андешаҳои маъмулӣ инҳо буданд: "миллат арзиши олии аст", "ифтихор аз миллати мо", "ҳифзи анъанаҳои таърихӣ миллӣ", "ҳифзи ёдгориҳои табиӣ ва таърихӣ", "ҳифзи марзу буми кишвар", "ҳифзи ҳар қатра обу ҳар каф хоки Ватан" ва монанди ин.

Натиҷаҳои ба даст овардашуда нишон медиҳанд, ки дар шароити кунунии сиёсӣ донишчӯён ба таърихи Ватан, мавқеи кишвар дар арсаи байналмилалӣ андешаҳои устувор доранд.

Пурсидашавандагон аҳамияти омӯзиши мафҳумҳои ватандӯстӣ ва миллатгароиро қайд карданд. Ҷавобҳои онҳо бо эҳсосот фарқ мекарданд, донишчӯён вазъи кунунии кишвар ва ҷаҳонро бо муқоисаҳо нишон доданд, миллатгароиро ҳамчун "муҳаббати яктарафа, нодуруст ба Ватан", "нақзи манфиатҳои миллатҳои дигар дар қаламрави давлат" тавсиф карданд.

Умуман, метавон мавқеи мусбӣ, манфӣ ва бетарафии донишчӯёнро нисбат ба падидаи таҳқиқшаванда ҷудо кард. Ҷолиби диққат аст, ки аксарияти пурсидашудагон нисбати миллатгарой муносибати шадиди манфӣ баён карданд (76,2% дар марҳилаи муайянкунӣ ва 88,9% дар арзёбӣ марҳилаи корҳои таҷрибавӣ). Ҳамзамон, дар марҳилаи арзёбӣ ҳиссаи посухгӯӣ, ки миллатгароиро ҳамчун падидаи мусбат тавсиф мекунанд («эҳё ва ҳифзи миллати мо», «ҳифзи манфиатҳои миллии мо») беш аз чор маротиба коҳиш ёфт (муносибанд аз 10,2% то 2,6%). Мусоҳибон қайд карданд, ки миллатгарой сабаби «тарсу ҳарос» мегардад; "он дар ҷаҳони муосир ҷойгоҳе надорад", "миллатгарой метавонад боиси куштори бемаънӣ шавад." Яке аз пурсидашудагон қайд кард, ки "миллатгарой ва фашизм аблаҳист, одамон набояд кушта шаванд", аксарияти донишчӯён рӯйдодҳои ҷанги шаҳрвандиро дар кишварамон мисол оварданд.

Ҳамин тариқ, дар заминаи афзоиши назарраси тамоюли мусбат ба ватандӯстӣ дар самти майли донишчӯён ба Ватан ҳамчун арзиш рӯйдодҳои бурунмарзӣ ба ташаккули сифатҳои дохилии шахсии донишчӯён таъсир мерасонанд.

Меъёри эҳсосотӣ, нишондиҳандаи "ангезиши эҳсосӣ, ки бо мафҳуми Ватан алоқаманд аст". Омӯзиши сатҳи ташаккули арзишҳои ватандӯстии донишчӯёни донишгоҳ аз рӯи нишондиҳандаи "ангезиши эҳсосотии марбут ба мафҳуми Ватан" муайян карда мешавад. Бо ин мақсад ба донишчӯён вазифа пешниҳод намудем, ки аз эҷодиёти шоирони тоҷик, ки мафҳуми ибораҳои Ватан, муҳаббат ба Ватан, тараннуму тавсифи табиати бихиштосои онро таҷассум менамояд, мисолҳо оваранд. Донишчӯён бештар аз эҷодиёти Лоик Шералӣ ва Мирзо Турсунзода мисолҳо оварданд.

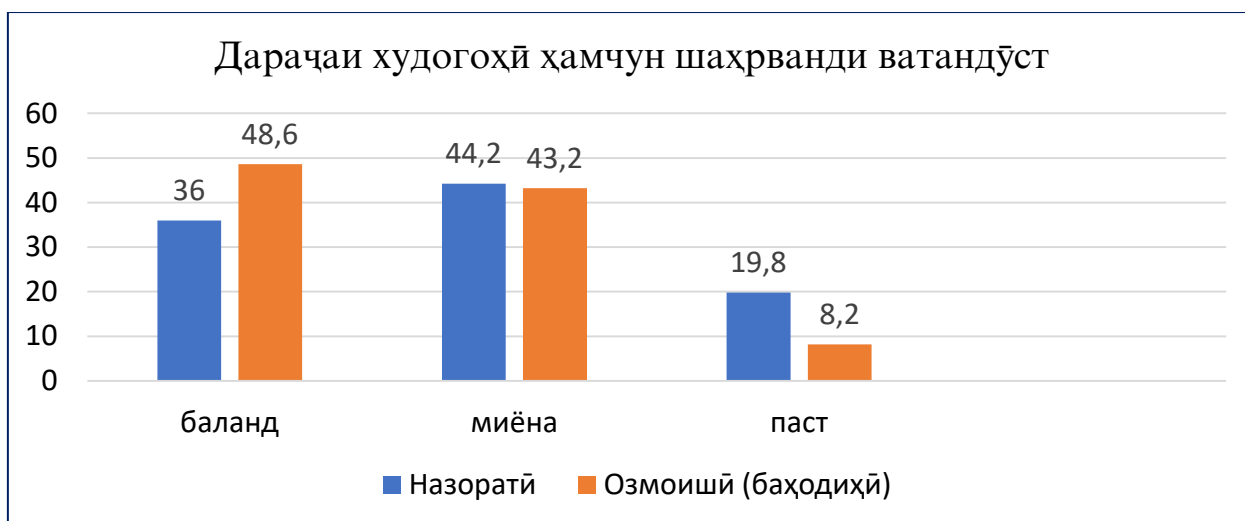
Натиҷаҳои ба даст омада муносибати эҳсосотӣ ва арзишмандро нисбат ба Ватани худ, минтақа, ҳисси ватандӯстӣ ва мавқеи фаъоли шаҳрвандии донишчӯёни муосирро нишон медиҳанд.

Дар марҳилаҳои муайяни санҷишӣ ва арзёбӣ натиҷаҳои ба даст овардашуда имкон доданд, ки шумораи донишчӯёни бо сатҳи пасти ташаккулёбии арзишҳои ватандӯстии донишчӯёни донишгоҳ (мувофиқи меъёри эҳсосотӣ) ба таври назаррас то 7,5% коҳиш ёфтааст (нишондиҳандаи "ангезиши эҳсосӣ бо концепсияи Ватан" дар оғози кори таҷрибавӣ 17,8% - ро ташкил мекард), инчунин шумораи донишчӯён бо сатҳи баланди ташаккулёбии арзишҳои ватандӯстии донишчӯёни донишгоҳ ба андозаи 10,0% зиёд шуд. Динамикаи умумии ташаккули арзишҳои ватандӯстии донишчӯёни донишгоҳ дар раванди таҷрибаомӯзӣ таълимӣ дар ҷадвали зерин оварда шудааст.

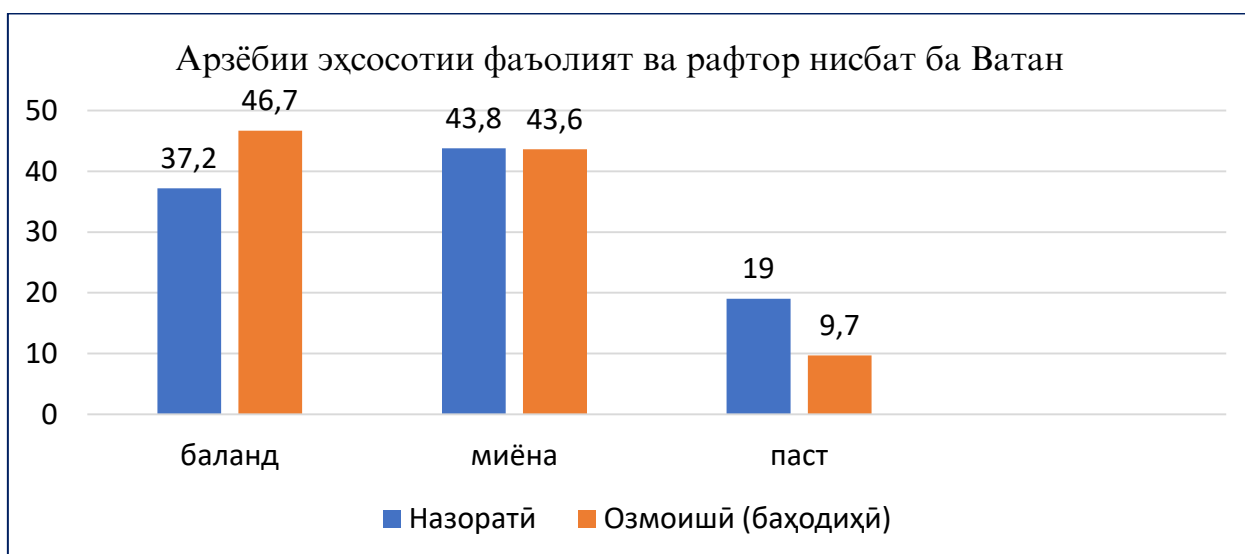
Ҷадвали 12

Динамикаи умумии ташаккули арзишҳои ватандӯстии донишчӯёни донишгоҳ дар раванди таҷрибаомӯзӣ таълимӣ

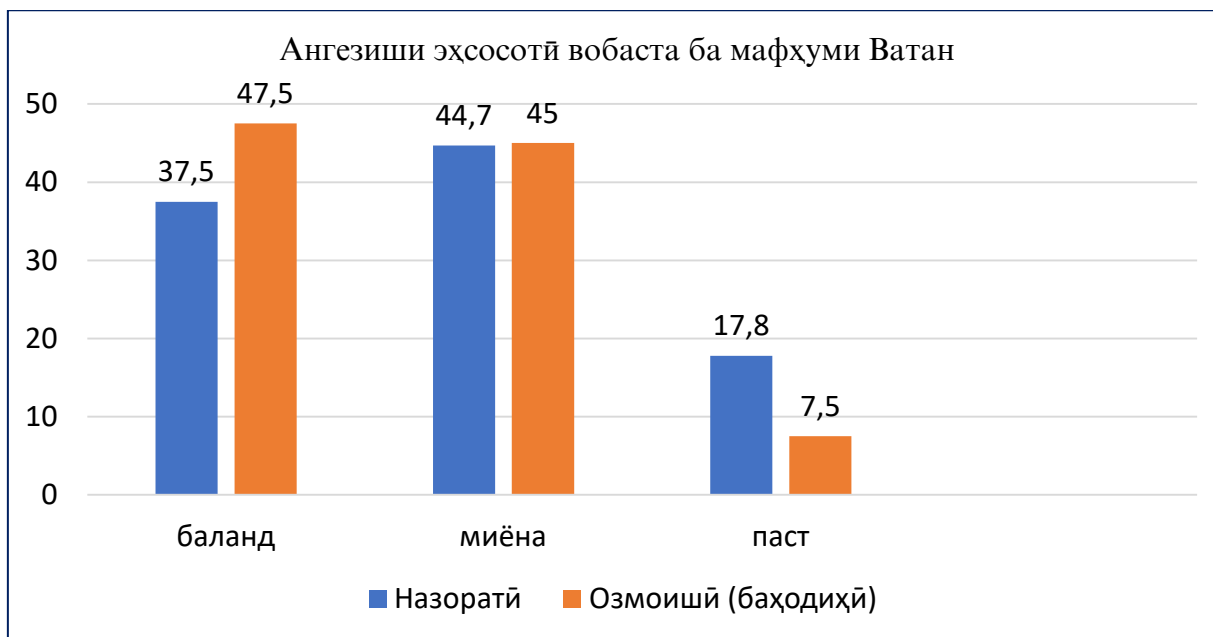
Давраҳои кори озмоишӣ	Нишондиҳандаҳо	Сатҳи ташаккулёбии арзишҳои ватандӯстии донишҷӯён, бо %		
		баланд	миёна	паст
Назоратӣ	дараҷаи ҳудогоҳӣ ҳамчун шаҳрванди ватандӯст	36,0	44,2	19,8
	арзёбии эҳсосоти фаъолият ва рафтор нисбат ба Ватан	37,2	43,8	19,0
	ангезиши эҳсосотӣ вобаста ба мафҳуми Ватан	37,5	44,7	17,8
Озмоишӣ (баҳодихӣ)	дараҷаи ҳудогоҳӣ ҳамчун шаҳрванди ватандӯст	48,6	43,2	8,2
	арзёбии эҳсосоти фаъолият ва рафтор нисбат ба Ватан	46,7	43,6	9,7
	ангезиши эҳсосотӣ вобаста ба мафҳуми Ватан	47,5	45,0	7,5

Гистограммаи 1. Дараҷаи ҳудогоҳӣ ҳамчун шаҳрванди ватандӯст

Гистограммаи 2. Арзёбии эҳсосоти фаъолият ва рафтор нисбат ба Ватан

Гистограммаи 3. Ангежиши эҳсосотӣ вобаста ба мафҳуми Ватан

Ба андешиаи диссертант, воситаи асосии тамоюли мусбӣ дар ташаккули арзишҳои ватандӯстии донишҷӯёни донишгоҳ (мутобиқи меъёри эҳсосотӣ) инҳоянд:

- навсозии захираҳои маърифатии иқтисодии педагогии таҷрибаомӯзии таълимӣ – саҳроӣ ва комплексӣ (интиқоли арзишҳо ва таҷрибаи фарҳангӣ – табиӣ – таърихӣ, ёдгориҳо, воқеият ва манбаъҳои аввалияи табиӣ);

- навсозии захираҳои иҷтимоӣ (ҷанбаи фардии қабули таҷрибаомӯзӣ) – и иқтисодии педагогии таҷрибаомӯзии таълимӣ – саҳроӣ ва комплексӣ.

Нишондиҳандаҳои меъёрҳои фаъолнокӣ дар динамикаи иштироки донишҷӯён дар таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ – саҳроӣ ва комплексӣ инъикос ёфт. Диққати махсус ба таассуроти донишҷӯён аз таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ – саҳроӣ ва комплексӣ, ки таҳти рӯбарии устодони соҳибтаҷрибаи факултетҳо гузаронида шуданд, равона гардид. Дар марҳалаи баҳодихӣ озмоиш барои мо муайян кардани он ки: тасаввуроти донишҷӯён дар бораи таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ – саҳроӣ ва комплексӣ тағйир ёфт ё не, талабот ва хоҳиши иштирок дар таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ – саҳроӣ ва комплексӣ зиёд шуд ё не, таҷрибаомӯзӣ ба кадом минтақа, объектҳои табиӣ ва иқтисодӣ таваҷҷуҳи донишҷӯёни муосирро ба худ ҷалб менамояд

Бо ҳамин мақсад ба донишҷӯён саволнома бо муҳтавои зерин пешниҳод карда шуд:

1. Оё Шумо таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ – саҳроӣ ва комплексиро дар раванди таълим зарур меҳисобед?

2. Иштироки худро дар таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ – саҳроӣ ва комплексӣ манфиатбахш арзёбӣ мекунед? Агар “ҳа” пас аз кадом ҷиҳат? Агар “не” чаро?

3. Шумо ҳамчун географ ташкили таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ – саҳроӣ ва комплексиро ба кадом минтақаҳои кишвар, объектҳои табиӣ ва иқтисодӣ самарабахш меҳисобед?

4. Муносибати Шумо ба таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ – саҳроӣ ва комплексӣ чӣ гуна аст? Чиро тағйир додан меҳоҳед?

5. Оё аз бардошти худ аз таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ – саҳроӣ ва комплексӣ дар навишти кори курсӣ, рисолаҳои хатм, маърузаҳо дар маҳфилҳои илмӣ истифода мекунед?

Таҳлилҳо нишон доданд, ки дар марҳалаи баҳодихӣ саҳми донишҷӯёне, ки таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ – саҳроӣ ва комплексиро дар раванди таълим зарур ва манфиатбахш меҳисобанд, афзудааст.

Қайд кардан зарур аст, ки дар марҳалаи озмоишӣ 93% - и донишҷӯён иштироки

худро дар таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ – саҳроӣ ва комплексӣ манфиатбахш ҳисобиданд, зеро ба андешаи онҳо таҷрибаомӯзӣ донишҳои назариявиро тақвият мебахшанд ва устувор мегардонанд (дар марҳалаи назоратӣ саҳми ҷунин ҷавобҳо ҳамагӣ 59% - ро ташкил мекард). Аз ин мебарояд, ки тасаввуроти донишҷӯён бобати таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ – саҳроӣ ва комплексӣ дигаргун гардидааст. Агар дар марҳалаи санҷишӣ 13% - и донишҷӯён иштироки худро дар таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ – саҳроӣ ва комплексӣ манфиатбахш арзёбӣ кунанд, дар марҳалаи озмоишӣ 80% - ро ташкил додааст.

Донишҷӯён таваҷҷӯҳи худро бо эҳсосоти баланди мусбӣ нисбати таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ – саҳроӣ ва комплексӣ баён намуданд. Ҳамчун географҳои оянда ташкили таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ – саҳроӣ ва комплексиро ба минтақаҳои кӯҳӣ, ёдгориҳои табииву таърихӣ, ҳудудҳои табиӣ махсумуҳофизатшаванда, иншоотҳои бузурги иқтисодӣ, аз қабилӣ нерӯгоҳҳои барқии обӣ, корхонаҳои саноатӣ самарабахш ҳисобиданд. Андешаҳои донишҷӯён ҷунин буданд: “иштироки ҳар як донишҷӯ дар таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ – саҳроӣ ва комплексӣ зарур аст, зеро он барои хуб дарк намудани табиат ва ҳодисаҳои табиӣ кӯмак мерасонад”; “табиат ин неъматӣ бебаҳо, маҳзани донишхост, ки олимону тадқиқотчиён бояд онро омӯзанд”; “ман гумон мекардам, ки таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ – саҳроӣ ва комплексӣ экскурсияи оддӣ ба табиат аст, лекин таассуротам тамоман дигар шуд, зеро далелҳои навро бобати табиат ва иқтисодиёти кишварам омӯхтаам ва ҳатман бояд ҳар як донишҷӯ ба таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ – саҳроӣ ва комплексӣ иштирок намояд”; “табиати муосир баробари тағйирёбиаш бояд таърихи ташаккулёбиашро маҳфуз барои наслҳои оянда нигоҳ дорад”.

Дар маҷмуъ донишҷӯён самарабахшии таҷрибаомӯзиро таъкид намуданд. Баҳусус солҳои охир, ба шарофати соҳибистиклолии кишвар, дастгирии раёсати донишгоҳ таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ маблағгузорӣ карда мешаванд ва ба ҳатсайрҳои мувофиқ ба самти ихтисос сурат мегирад. Дар марҳалаи арзёбӣ 94%- и пурсидашавандагон ташкили таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ – саҳроӣ ва комплексиро дар раванди таълим зарур ҳисобиданд (дар марҳалаи санҷишӣ 57% буд).

Сабабҳои зарур будани онро ҷунин арзёбӣ карданд:

- соҳиб шудан ба донишҳои нав;
- васеъ шудани ҷаҳонбинӣ;
- шиносӣ бо табиати кишвар, ёдгориҳои табииву таърихӣ;
- иншоотҳои бузурги иқтисодӣ, корхонаҳои саноатӣ;
- лаззатбарӣ аз мавзӯҳои тамошобоб ва ҷойҳои рекреатсионӣ.

Қайд кардан зарур аст, ки агар дар марҳалаи санҷишӣ соҳибшавӣ ба донишҳои навро 12% - и донишҷӯён ибраз намуда бошанд, дар марҳалаи баҳодихӣ 43% - ро ташкил додааст.

Аз рӯи маводҳои таҳлилий бармеояд, ки агар дар марҳалаи санҷишӣ ба саволи шумо ҳамчун географ ташкили таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ – саҳроӣ ва комплексиро ба кадом минтақаҳои кишвар, объектҳои табииву иқтисодӣ самарабахш меҳисобед, донишҷӯён мушкилӣ кашида бошанд, дар марҳалаи озмоишӣ аксарият, яъне 80% ба қаторкӯҳи Туркистон, Искандаркӯл, қаторкӯҳи Ҳисор, Ромит, Бешаи палангон, Дашти Ҷум, қуҳҳои Помир, қуҳи Сарез, НБО Роғун, комбинати электрохимиявии Ёвон ва ғайраҳо номбар намудаанд.

Ҷавобҳои донишҷӯён ба саволи “Оё аз бардошти худ аз таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ – саҳроӣ ва комплексӣ дар навишти кори курсӣ, рисолаҳои хатм, маърузаҳо дар маҳфилҳои илмӣ истифода мекунад?” ба диссертант имкон доданд, ки тамоюлҳои ҷиҳати истифодаи маводҳои таҷрибаомӯзӣ дар навишти қорҳои хаттӣ муайян намояд. Агар дар марҳалаи санҷишӣ ҷавобҳои номуайян бошанд, 27% - и донишҷӯён ҷавоб дода натавониста бошанд, дар марҳалаи баҳодихӣ аллақай 67% ҷавоби мусбӣ додаанд. Ҳамзамон таваҷҷӯҳи моро андешаҳои донишҷӯён бобати “Муносибати Шумо ба таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ – саҳроӣ ва комплексӣ чӣ гуна аст? Чиро тағйир додан

меҳоҳед?” ҷалб намуд: “таҷрибаомӯзиҳо бояд бо лавозимоти зарурӣ, аз ҷумла камераҳои аксбардорӣ, палаткаҳо, ҳалтаи нарми хоб мучаҳҳаз бошанд”; “таҷрибаомӯзиҳо бештар ба мавзёҳои дорои ёдгориҳои табиӣ, объектҳои таърихиву муқаддас ташкил карда шаванд”, “ба мавзёҳои пириҳои экспедитсия ташкил карда шуда, ҷараёни обшавии онҳо аз наздик омӯхта шаванд”.

Воситаи асосии тағйирёбии мусбии сатҳи ташаккули арзишҳои ватандӯстии донишҷӯёни донишгоҳ аз рӯи меъёрҳои эмотивӣ мубрамгардии захираи эҷодӣ – арзишии иқтидори педагогии таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ – саҳроиву комплексӣ ва имконияти таъсири байниҳамдигарии эҷодии муассисаи таълимӣ ва макон ё мавзеи таҷрибаомӯзӣ мебошад.

Натиҷаҳои қорҳои таҷрибавӣ аз самаранокии татбиқи шартҳои педагогии ташаккули тамоюли донишҷӯён ба Ватан ҳамчун арзиш тавассути таҷрибаомӯзии таълимӣ – саҳроӣ шаҳодат медиҳанд ва инро динамикаи мусбати падидаи таҳқиқшаванда собит менамояд.

Донишҷӯёни бо сатҳи баланди ташаккули арзишҳои ватандӯстӣ дониши мустаҳкам муназзамро дар бораи моҳияти Ватан дар ягонагии ҳамоҳанги ҷузъҳои он (сиёсӣ, психологӣ, фарҳангӣ, таърихӣ, иҷтимоӣ, географӣ, маънавӣ) нишон доданд; дониш ва ғояҳои фароҳ дар бораи табиати Ватан ва боигариҳои он, огоҳӣ аз мушқилот ва ҷойҳои муносири он дар ҷаҳон, сатҳи баланди дониш дар бораи географияи маҳал, тавачҷуҳ ба дарёфти роҳҳо ва имкониятҳои худшиносии оянда дар Ватан; иштироки фаъолона дар ҷорабиниҳои ҷамъиятӣ-сиёсӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ, ҳаракатҳои ихтиёриён ва аксияҳои экологӣ; муносибати мусбии эҳсосотӣ ва арзишӣ ба кишвар, минтақа ва зодгоҳ.

Донишҷӯёни сатҳи миёнаи ташаккули арзишҳои ватандӯстидошта бо дониши кишваршиносии нокифоя, дарки нопурраи мафҳуми Ватан, мавқеи географӣ, шароитҳои табиӣ ва иқтисодии он арзёбӣ карда мешаванд.

Донишҷӯёни сатҳи пасти ташаккули арзишҳои ватандӯстидошта дониши пароканда ва номуназзамро дар бораи Ватан, табиат ва боигариҳои он, мавқеи географӣ, шароитҳои табииву иқтисодии он нишон доданд; дар масоили бунёди дурнамои рушди шахсӣ ва касбии худ дар Ватан нотавонӣ зоҳир намудаанд; таҷрибаи иштирок дар ҳаёти ҷамъиятии донишгоҳ, шаҳр ва вилояту ҷумҳури надоштанашонро собит сохтаанд.

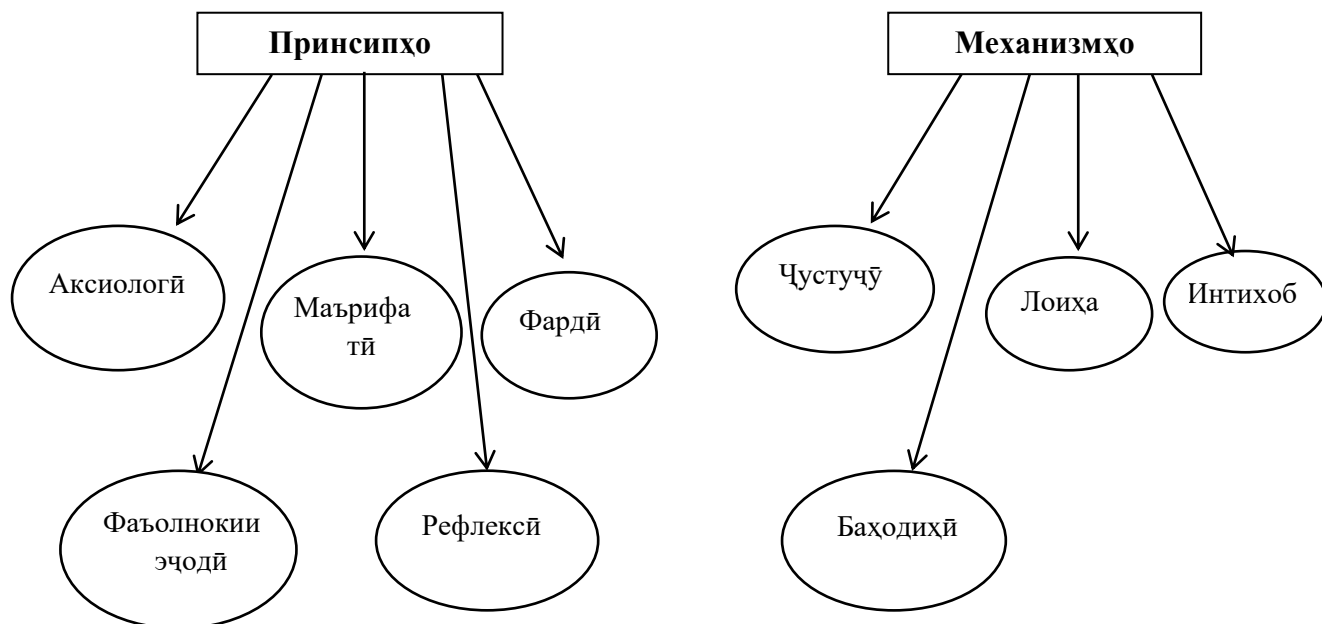
Натиҷаҳои бадастомада нишон медиҳанд, ки сатҳи баланди нишондиҳанда “дарки мафҳуми Ватан, ҷузъҳои он” аз 35,4% то 48,6%, нишондиҳандаи “донишҷӯёни мавқеи географӣ, шароитҳои табииву иқтисодии кишвар” аз 39,4% то 47,5% афзудааст, ки динамикаи мусбии қори ба иҷро расонидаи моро исбот менамояд. Ҳамзамон сатҳи баланди нишондиҳандаи “дарачаи ҳудудҳои ҳамчун шахрванди ватандӯст” аз 33,6% то 47,6%, нишондиҳандаи “арзёбии эҳсосоти фаъолият ва рафтор нисбат ба Ватан” аз 39,4% то 46,8% зиёд шудааст, ки фарқиятро собит менамояд, афзудани нишондиҳандаи “ангезиши эҳсосотӣ вобаста ба мафҳуми Ватан” аз 36,5% то 47,1% мушоҳида гардид.

Сатҳи пасти нишондиҳандаҳо ба ҳисоби миёна 2,5 маротиба коҳиш ёфта, саҳми донишҷӯёни дорои сатҳи миёнаи ташаккули арзишҳои ватандӯстӣ афзудааст, ки фарқияти оморӣ шаҳодати он аст. Нишондиҳандаи сатҳи баланди “ҳаҷми иштирок дар фаъолияти аҳамияти иҷтимоидошта” ба андозаи 11,9% ва нишондиҳандаи “зуҳури мустақилият, ташаббус дар амал” ба андозаи 8,7% зиёд гардидааст.

Динамикаи мусбати натиҷаҳои таҳқиқот собит менамояд, ки фарзияи пешниҳодшуда тасдиқ шуда, вазифаҳои гузошташуда ҳалли худро ёфтанд ва ҳадафҳо ба даст омаданд. Дар диссертатсия амсилаи сохторӣ – вазифавии ташаккули арзишҳои ватандӯстӣ дар донишҷӯён (расми 1.) пешниҳод гардидааст.

Расми 1. Амсилаи сохторӣ – вазифавии ташаккули арзишҳои ватандӯстӣ дар донишҷӯён

Мақсад: Ташаккули майл ба арзишҳои ватандӯстӣ

Давраҳо: азхудкунӣ – дигаргунсозӣ – лоихакашӣ

Имкониятҳои педагогии таҷрибаомӯзии таълимӣ

Методҳо	Захираҳо	Меъёрҳо
-проблемавӣ; -эвристикӣ; -таҳқиқотӣ; -муколама; -рушди тафаккури интиқодӣ	-аксиологӣ; -маърифатӣ; -иҷтимоикунонӣ; -иттилоотӣ – муҳтавоӣ; -эҷодӣ – арзишӣ; -ташкилӣ - вазифавӣ	-маърифатӣ; -эҳсосотӣ; -фаъолнокӣ

Шартҳои педагогӣ: амалигардонии имкониятҳои педагогии таҷрибаомӯзии таълимӣ дар якҷоягӣ бо иқтидору захираҳои он

Натиҷа: майлу рағбати донишҷӯён ба арзишҳои ватандӯстӣ

Дар **Хулоса** натиҷаҳои таҳқиқот ҷамъбаст гардиданд.

Мубрамии масъалаи таҳқиқоти ро дарк ва ҷустуҷӯи мундариҷаи нави арзиши Ватан дар шароити пуртазоди ҷамъиятӣ, зарурати саҳми босамари низоми маориф дар ҳалли вазифаи умумӣ – дар донишҷӯён ташаккул додани тасаввуроти арзишноқ дар бораи Ватан, рушди ғояҳои ахлоқии онҳо доир ба қарзи шаҳрвандӣ, шаъну шараф, ҳифзи табиат, марзу бум, ҳамватанон ва оилаи худ вобаста аст, тақозо менамояд. Муайян карда шуд, ки майли донишҷӯёнро ба Ватан ҳамчун арзиш дар ду ҷанбаъ метавон дида баромад: ҳамчун раванд ва ҳамчун натиҷа. Майл ҳамчун раванд – ин ташаккули муносибати арзишманду устувор ба табиат, таърих, фарҳанг, ғояҳои миллӣ, гузашта, имрӯз ва фардои кишвар мебошад, ки натиҷаи он табдилёбии муносибати арзишноқи донишҷӯён ба майли арзишноқ мебошад.

Майл ҳамчун натиҷа ин соҳиб будан ба доираи васеи донишҳо доир ба диёри худ (зодгоҳ, анъанаҳо, таърих, фарҳанг, шароити табиӣ, мавқеи географӣ, муқаддасот, шаъну шараф, хусусиятҳои миллӣ, ватанпарастӣ ва ғайраҳо), ки симои эстетикӣ ва маҳбубу дилкаш будани Ватанро таҷассум менамояд.

Самаранокии раванди майл ба Ватан ҳамчун арзиш танҳо дар сурати табдилёбии муносибати арзишноқ ба майли арзишманд ба даст оварда мешавад.

Исбот карда шудааст, ки потенциали педагогии таҷрибаомӯзии таълимӣ – саҳроӣ ва комплексӣ воситаи муҳими ташаккули арзишҳои ватандӯстии донишҷӯёни донишгоҳ тавассути якдигарро пур кардани захираҳо ва имкониятҳои мувофиқи маърифатӣ мебошад (зарурати ҳамкорӣ бо объектҳои табиӣ ва иқтисодӣ): донишазхудкунӣ доир ба Ватан дар асоси манбаъҳои воқеӣ, иҷтимоикунонӣ (тавассути иншоотҳои бузурги саноатӣ, ёдгориҳои табиӣ ва таърихӣ); иттилоотӣ – мундариҷавӣ (гуногунии хатсайрҳо, интиҳоби хатсайрҳои таҷрибаомӯзӣ); эҷодӣ – арзишӣ (ҳамкориҳои эҷодии муассисаи таълимӣ ва масъулини объектҳои иқтисодӣ, ҳудудҳои табиӣ махсус муҳофизатшаванда); ташкилӣ – вазифавӣ (фазогӣ – объектӣ, муҷаҳҳазнокии иттилоотӣ – техникий раванди таълим дар таҷрибаомӯзии таълимӣ – саҳроӣ ва комплексӣ).

Ҳамзамон тасдиқ карда шудааст, ки модели сохторӣ ва вазифавии ташаккули арзишҳои ватандӯстии донишҷӯёни донишгоҳ дар раванди таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ маҷмӯи ҷузъҳои ба ҳам алоқаманд (мақсадноқ, пурмазмун, самарабахш) ва вазифаҳоро (иттилоотӣ, арзёбӣ, ҳавасмандкунанда) инъикос мекунад, аз рӯи мундариҷаи муносибат ва принципҳои ғайриноқ (аксиологӣ, фардӣ, рефлексӣ, лоихавӣ, ғайриҷамъиятӣ эҷодӣ) муқаррар карда мешавад, мантиқан марҳиланокиро (таъин, тағйирот, лоихабандӣ) ҷиҳати ба даст овардани натиҷа талаб менамояд, роҳандозии механизми якҷояи арзишӣ (ҷустуҷӯ, арзёбӣ, интиҳоб) имкон медиҳад, ки дараҷаи ташаккули падидаи омӯхташаванда пешбинӣ карда шавад. Исбот карда шудааст, ки шартҳои педагогии зимни таҳлили назариявӣ ва ҷараёни корҳои озмоишӣ муайян гардида (таъбиқи иқтидори педагогии таҷрибаомӯзии таълимӣ – саҳроӣ ва комплексӣ ҳамчун захираи ташаккули майли арзишноқи донишҷӯён; ташкили низоми ҳамкориҳои муассисаи таълимӣ ва масъулини объектҳои иқтисодӣ, ҳудудҳои табиӣ махсус муҳофизатшаванда) ҳамчун омили батанзимдорандаи майли донишҷӯён ба Ватан ҳамчун арзиш мусоидат менамоянд. Муайян карда шудааст, ки таъмини илмӣ – методии ташаккули майли донишҷӯён ба Ватан ҳамчун арзиш, ки тавассути таҷрибаомӯзии таълимӣ – саҳроӣ ва комплексӣ ба амал бароварда мешавад, воситаи муҳими табдилёбии муносибати арзишноқи донишҷӯён ба майли арзишманд баромад менамояд.

Таҳқиқоти гузаронидашуда таҳлили муқаммали масъалаи мазкурро қафолат дода наметавонад, вале ҳамчун самти дурнамои таҳқиқоти илмӣ вобаста ба истифодаи иқтидори педагогии таҷрибаомӯзии таълимӣ – саҳроӣ дар раванди таълим хизмат менамояд.

Диссертант ба хулосае расидааст, ки натиҷаи корҳои озмоишӣ дар диссертатсия зикршуда асоси хулосаи мазкурро ташкил медиҳанд. Барои таъбиқи босамари амсила (модел) – и пешниҳодшуда барномаи кори озмоишӣ тарҳрезӣ шудааст, ки се марҳиларо

дар бар мегирад:

- муайянкунанда, ки ба коркарди меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои майли донишҷӯён ба Ватан ҳамчун арзиш, ки имконияти тафсири ҳодисаи омӯхташаванда ва натиҷаҳои онро фароҳам меоварад, нигаронида шудааст. Интиҳоби методҳои байни ҳамдигар алоқаманди таҳқиқот, санҷиши воситаҳои ташхисӣ, муайян кардани сатҳи ибтидоии ташаккулёбии падидаи омӯхташаванда;

- ташаккулёфта, ки ба татбиқи шартҳои педагогӣ бахшида шудааст ва самаранокии фаъолияти модели сохторӣ - функционалии ташаккули майли донишҷӯёнро ба Ватан ҳамчун арзиш тавассути таҷрибаомӯзии таълимӣ – саҳроӣ ва комплексӣ таъмин менамояд;

- баҳодихӣ, ки ташхиси ниҳоии нишондиҳандаҳои сатҳи ташаккули арзишҳои ватандӯстии донишҷӯёни донишгоҳ, муайян кардани динамикаи тағйирот, таҳлил ва инъикоси натиҷаҳои таҳқиқотро дар бар мегирад; арзёбии самаранокии татбиқи шартҳои педагогӣ барои ташаккули арзишҳои ватандӯстии донишҷӯёни донишгоҳ дар раванди таҷрибаомӯзии таълимӣ.

Таҷрибаи гузаронидашуда нишон додааст, ки самаранокии фаъолияти модели сохторӣ-функционалии ташаккули тамоюли донишҷӯён ба Ватан ҳамчун арзиш бо татбиқи маҷмӯи зерини шартҳои педагогӣ таъмин мегардад:

- амалигардонии иқтидори педагогии таҷрибаомӯзии таълимӣ – саҳроӣ дар яқҷоягӣ бо захираву имкониятҳо; ташкили системаи таъсири эҷодӣ – арзишии муассисаи таълимӣ ва масъулини объектҳои иқтисодӣ ва ҳудудҳои табиӣ махсус муҳофизатшаванда;

- майли донишҷӯён ба Ватан ҳамчун арзиш марҳила ба марҳила (азҳудкунӣ, тағйирот, лоиҳабандӣ) ба роҳ монда шуда, ба хусусиятҳои роҳандозии механизми яқҷояи арзишӣ (чустуҷӯ, арзёбӣ, интиҳоб) вобаста аст.

Самаранокии кори таҷрибавӣ оид ба татбиқи шартҳои педагогии ташаккули арзишҳои ватандӯстии донишҷӯёни донишгоҳ дар раванди таҷрибаомӯзии таълимӣ бо таҳлили муқоисавии натиҷаҳои марҳилаҳои муайян ва баҳодихии озмоиш, инъикоси тағйирёбии мусбӣ дар сатҳи ташаккули тамоюли донишҷӯён ба Ватан ҳамчун арзиши маърифатӣ (дарки мазмуни истилоҳи Ватан, ҷузъҳои он, дониستاني таърих ва анъанаҳо, географияи кишвар, шароитҳои табиӣ ва иқтисодии он); эмотивӣ (сатҳи даркнамоии худ ҳамчун шаҳрванди ватандӯст, арзёбии фаъолият ва рафтори худ нисбат ба Ватан, ангезиши эҳсосотӣ вобаста ба мафҳуми Ватан); фаъолнокӣ (ҳаҷми иштирок дар амалҳои аҳамияти иҷтимоидошта, мустақилият, ташаббускорӣ дар фаъолият нисбат ба Ватан) меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои мувофиқ ба он. Инчунин, тавсияҳои зерин пешниҳод гардидаанд:

- амалигардонии иқтидори педагогии таҷрибаомӯзии саҳроӣ ва комплексӣ дар яқҷоягӣ бо захираҳо ва имкониятҳо;

- ба роҳ мондани алоқии байни системаи эҷодӣ – арзишии ташкили таълим ва таҷрибаомӯзии саҳроӣ ва комплексӣ;

- роҳандозии давра ба давраи ташаккули арзишҳои ватандӯстӣ дар ҷавонон (сарфарозёбӣ, таҷдид, лоиҳабандӣ) ва арзёбии амалишавии механизми ягона (чустуҷӯ, баҳодихӣ, интиҳоб);

- истифодаи иқтидори педагогии таҷрибаомӯзии таълимӣ аз ҷониби омӯзгорони кафедраҳои таҳассусии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар доираи фанҳои таълимии таҳассусии омӯхташаванда.

Дурустӣ ва асоснокии натиҷаҳои таҳқиқот бо эътимоднокии сифатӣ ва миқдорӣ, тафсири маълумоти таҷрибавӣ тасдиқ карда шудаанд.

Натиҷаҳои ба даст овардашуда самаранокии асоснокунӣ ва татбиқи шартҳои педагогии ташаккули арзишҳои ватандӯстии донишҷӯёни донишгоҳ дар раванди таҷрибаомӯзии таълимӣ исбот менамоянд ва ин имкон медиҳад, ки натиҷабархшии самараноки раванди таҳқиқшаванда пешгӯӣ карда шавад.

Мундариҷаи асосӣ ва натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ дар интишороти зерин инъикос шудаанд:

I. Мақолаҳое, ки нашрияҳои тақризии ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати маориф ва илми Федератсияи Русия тавсияшуда ба таъб расидаанд:

- [1-М] Ҳайдарова М.М., Дадобоева Н.Н. Таъсири омилҳои экологӣ ба саломатии аҳоли //Номаи Донишгоҳ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ, № 4 (34). – Хучанд, 2013. С.70-74. ISSN 2077-4990.
- [2-М] Ҳайдарова М.М., Дадобоева Н.Н., Дадобоев Н. Совершенствование содержания экологических понятий и их толкования в произведениях мыслителей таджикского народа. //Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ, № 1(40). – Хучанд, 2017. С.272-278. ISSN 2077-4990.
- [3-М] Ҳайдарова М.М. Дадобоева Н.Н. Нақши таҷрибаомӯзиҳои таълимии саҳроӣ ва комплекси географӣ дар ташаккули ҳисси ватандӯстии донишҷӯён //Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ № 1 (66). –Хучанд, 2021. С. 203-2011. ISSN 2077-4990.
- [4-М] Ҳайдарова М.М. Динамикаи ташаккулёбии арзишҳои ваиандӯстии донишҷӯён дар раванди таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ. // Паёми пажӯҳишгоҳи рушди маориф. Силсилаи илмҳои педагогӣ ва психологӣ. №4 (36), Душанбе 2021. С. 138-145. ISSN 2617-5620.
- [5-М] Ҳайдарова М.М. Тадбиқи шароитҳои педагогии ташаккули ҳисси ватандӯстии донишҷӯён дар раванди таҷрибаомӯзии таълимӣ. //Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. Маҷаллаи илмӣ, маърифатӣ ва таълимию методӣ № 4 (41) -Душанбе, 2021. С. 88-95. ISSN 2222-9809.

II. Мақолаҳо дар нашрияву маҷаллаҳои дигар:

- [6-М] Ҳайдарова М.М. Аҳамияти иншоотҳои партобтозақунӣ дар ҳалли мушкилоти экологии кишвар. //Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ “Муҳофозати олами ҳайвоноти Ҷумҳурии Тоҷикистон” Душанбе -2017. С. 118-121
- [7-М] Ҳайдарова М.М. НБО-И Роғун кафолати истиқлолияти энергетикӣи Тоҷикистони соҳибистиклол. //Маводи конференсияи илмӣ-назариявӣ “Рушди сайёҳӣ ва таҳаввули ҳунарҳои мардумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” бахшида ба Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ. ТГУК Хучанд 2018. С.173-176.
- [8-М] Ҳайдарова М.М. Тарбияи ватандӯстии хонандагон дар дарсҳои география. // Маҷаллаи “Маорифи Тоҷикистон” № 11 Душанбе 2018, С. 45-47.
- [9-М] Ҳайдарова М.М. Пешвои миллат-Раҳнамои миллат. // Рӯзномаи “Нури маърифат” № 21 16.11.2018. Хучанд – 2018.
- [10-М] Ҳайдарова М.М. Воздействие изменения климата на природные экосистемы. //Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ бахшида ба “Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои рушди устувор 2018-2028” , Хучанд, “Нури маърифат-2018”, С. 337-340.
- [11-М] Ҳайдарова М.М. Глобальное потепление и его влияние на последствие высыхания Аральского моря. //Маводи конференсияи илмӣ-назариявӣ “Омилҳои гидроиклимӣ истифодаи захираҳои обӣ” бахшида ба 30-солагии Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои рушди устувор, солҳои 2018-2028”, шаҳри Хучанд, 30-31 марти 2019, Хучанд, “Нури маърифат-2019”, С. 137-140
- [12-М] Ҳайдарова М.М. Ҳунарҳои мардумӣ муаррифғари фарҳанги тоҷикон. // «Паёми донишқада», маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзӯи “Паёми Пешвои миллат - оинаи рушди сиёсӣ, иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва маданияи Тоҷикистон”, ДОТ дар шаҳри Панҷакент, 19.03.2019, №1/1, нашрияи “Махзани илм”-и ДОТ дар шаҳри Панҷакент, 2019, С. 314-320
- [13-М] Ҳайдарова М.М. Коркард ва таҳлили маълумотҳои географӣ дар раванди таҷрибаомӯзии саҳроӣ. //Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ

- унвони “Омилҳои гидроиклими истифодаи захираҳои оби Осиёи Марказӣ” бахшида ба 30-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои рушди устувор, солҳои 2018-2028”, “Нури маърифат -2019”, С. 117-120
- [14-М] Ҳайдарова М.М. Таъсири истифодаи усулҳои муосири Ҳимояи набототи кишоварзӣ аз ҳашаротҳои зараррасон ба муҳити зист. //Маводи конференсияи Ҷумҳуриявии илмию амалӣ дар мавзӯи “Иқтисоди сабз ва мавқеи он дар таъғирёбии иқлим” бахшида ба эълонгардидани солҳои 2020-2040 “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзи дар соҳаи илму маориф”, Данғара-2020, С. 125-128
- [15-М] Ҳайдарова М.М. Тақомули раванди иҷрои корҳои мустақилонаи донишҷӯён (КМД) ва мавқеи он дар мустаҳкамсозии донишҳои назариявӣ. //Маҷаллаи “Раҳнамои омӯзгор”, Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон Муассисаи давлатии таълими “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров”, № 3, Хучанд-2020.
- [16-М] Ҳайдарова М.М. Имкониятҳои ташкили соҳаи таъминоти ғизоии сайёҳони хориҷӣ ва дохилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва захираҳои тақомули он. //Маводи конференсияи илмӣ-амалии Ҷумҳуриявӣ таҳти унвони “Потенсиали табиӣ-иқтисодӣ ва дурнамои рушди сайёҳӣ дар Тоҷикистон”, бахшида ба 30-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва “Солҳои 2019-2021 – Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ”, Хучанд, “Нури маърифат-2021”. С. 98-105
- [17-М] Ҳайдарова М.М. Роҳҳои танзими истифодаи захираҳои об дар истеҳсолоти кишоварзӣ ва имкониятҳои мавҷуда дар Тоҷикистони Шимолӣ. //Маводи конференсияи илмӣ-амалии минтақавӣ таҳти унвони “Самтҳои рушди илмҳои табиатшиносӣ: мушкилот ва дурнамои он дар Осиёи Миёна”, бахшида ба 30-солагии Иҷлосияи XVI Шӯрои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф, 90-солагии МДТ “ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров” ва 100-солагии шаҳрванди фахрии шаҳри Хучанд, профессор Очилов Ҳ.Ғ., Хучанд, “Нури маърифат-2022”, С. 151-157
- [18-М] Ҳайдарова М.М. Захираҳои обҳои ширин ва сатҳи истифодаи онҳо дар Тоҷикистон //Маводи конференсияи илмӣ-амалии минтақавӣ таҳти унвони “Самтҳои рушди илмҳои табиатшиносӣ: мушкилот ва дурнамои он дар Осиёи Миёна”, бахшида ба 30-солагии Иҷлосияи XVI Шӯрои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф, 90-солагии МДТ “ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров” ва 100-солагии шаҳрванди фахрии шаҳри Хучанд, профессор Очилов Ҳ.Ғ., Хучанд, “Нури маърифат-2022”, С. 128-134

III. Дастури таълимӣ-методӣ:

- [19-М] Ҳайдарова М.М. Физиологияи растаниҳо. (дастури методӣ барои машғулиятҳои лабораторӣ). - Хучанд, нашриёти “Нури маърифат” 2020 - 56с.
- [20-М] Ҳайдарова М.М. Физиологияи растаниҳо (дастури таълимӣ). - Хучанд, нашриёти “Нури маърифат” 2020 - 156с.
- [21-М] Ҳайдарова М.М. Таҷрибаомӯзии таълими саҳроӣ аз фанни экология. - Хучанд, нашриёти “Нури маърифат” 2021 -66с.

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

ГОСУДАРСТВЕННОЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ
«ХУДЖАНДСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
им. академика Б.ГАФУРОВА

На правах рукописи

УДК 371.01

ББК 74.202

Ҳ - 22

Хайдарова Мавзуна Махмуджонова

**ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ
ПАТРИОТИЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ У СТУДЕНТОВ В
ПРОЦЕССЕ УЧЕБНОЙ ПРАКТИКИ**

Автореферат диссертации на соискание учёной степени
кандидата наук по специальности 13.00.01 - общая педагогика,
история педагогики и образования
(педагогические науки)

Худжанд - 2023

Диссертация выполнена на кафедре общей педагогики Государственного образовательного учреждения «Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова»

Научный руководитель: **Сабури Хайрулло Мирзозода** – доктор педагогических наук, профессор кафедры социальной и профессиональной педагогики ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова»

Официальные оппоненты: **Давлятзода Джамиля** - доктор педагогических наук, директор Педагогического колледжа города Гиссара.

Ахророва Гулчехра Усмоновна - кандидат филологических наук, доцент, заместитель директора по воспитательной части Институт экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции в г. Худжанде.

Ведущая организация: **Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава**

Защита состоится 29 июня 2023 года в 8:00 часов на заседании диссертационного совета 6D.KOA-26 ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова» (Республика Таджикистан, 735700, г. Худжанд, пр. Мавлонбекова 1).

С диссертацией и авторефератом можно ознакомиться в научной библиотеке ГОУ «ХГУ имени академика Б. Гафурова» и на сайте www.hgu.tj

Автореферат разослан «_____» _____ 2023 года.

Учёный секретарь
Диссертационного совета,
доктор филологических наук, доцент

Хамробоев Н.А.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы диссертационного исследования. Социально-политические процессы, происходящие в современном обществе, побуждают к повышению интереса к истории и географии своей страны, поиску нового наполнения понятия Родины. В условиях экономической нестабильности и неуверенности в перспективах происходит изменение в поведении людей, их нравственной стороны жизни, передачи ценностей от старшего поколения к молодому приходит в упадок. Слова «патриотизм», «долг» стали терять былое значение. Поэтому государство ставит перед обществом и системой образования задачу воспитания молодого поколения в духе высокого патриотизма, чувства долга перед народом и Родиной, ответственности за будущее страны. Для реализации этой важнейшей задачи государством была принята «Национальная концепция воспитания в Республике Таджикистан», которая определяет сегодняшнюю и будущую политику государства в сфере воспитания граждан Таджикистана, в особенности молодого поколения.

В «Национальной концепции воспитания в Республике Таджикистан» говорится: «Патриотизм является священной и важнейшей ценностью воспитания, в которой воплощены понятия родного края, страны, Родины. Все другие элементы воспитания связаны с этим элементом и подразумевают преданность гражданина своей отчизне». «Нельзя забывать, - подчеркивает Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон – что лишь настоящий патриот может бескорыстно и самоотверженно обеспечивать безопасность и процветание своей Родины. Мы должны и в дальнейшем сообща трудиться во имя прогресса нашего независимого государства и Родины наших предков - свободного и любимого Таджикистана и оставить в наследство будущим поколениям процветающую страну, чтобы они гордились результатами наших патриотических усилий».

Базой методологии воспитания в Республике Таджикистан является совершенно иное отношение к политическому и культурному мышлению, способствующему упрочению суверенности государства, независимости, единства и сплоченности нации, осознанию своей идентичности, формированию и укреплению таких качеств, как патриотизм и гражданственность, а также гарантированному обеспечению территориальной целостности и общенациональных интересов, что обосновано Конституцией Республики Таджикистан, Законом РТ «Об образовании», «Национальной концепцией образования Республики Таджикистан», «Кодексом этики государственного служащего», «Национальной концепцией воспитания в Республике Таджикистан», «Национальной концепцией физического воспитания и спорта Республики Таджикистан», «Государственной программой патриотического воспитания и укрепления национального самосознания молодежи Таджикистана», «Программой правового обучения и воспитания граждан Республики Таджикистан» и другими нормативно-правовыми актами.

Содержание патриотического воспитания как составной части общего национального воспитания раскрывается в «Национальной концепции воспитания в Республике Таджикистан», где подчеркивается значимость его реализации в формировании у граждан патриотического мышления, чувства преданности Родине, национальной гордости, уважения к национальным святыням и символам, природным и историческим памятникам страны.

В данной Концепции отмечается, что общество сможет решать всеобщие национальные задачи лишь при условии приоритетности общей системы ценностей, ориентированных на уважении к предкам, культуре, истории, природе страны. Национальная концепция воспитания наряду с главными задачами образовательной системы определяет задачу воспитания патриотов-граждан демократического, правового, светского и социального государства, в котором права и свободы личности являются первостепенными. В реальности, в образовательной системе наряду с другими проблемами не уделяется достаточного внимания вопросу ориентирования учащихся и студентов на патриотизм как национальной ценности несмотря на то, что молодежь ощущает потребность и заинтересованность в развитии духовно-нравственной сферы, в патриотическом воспитании. Именно в этот период жизни у молодых людей формируются духовно-нравственные ценности, формируется ценностное отношение к жизни.

Нынешняя молодежь существенно отличается от своих сверстников, живших в прошлом веке. Исследования, проведенные учеными отрасли в 90-х годах прошлого века, показывают, что в первые годы независимости страны 25 - 30% молодежи выражала желание покинуть Родину. Согласно современным исследованиям, сегодня число таких людей значительно уменьшилось, и они составляют всего 8% от общего числа молодых людей. Несмотря на это, у определенного количества молодых людей (от 18 до 24%) отмечается низкий уровень сформированности интереса к патриотизму.

Актуальность проблемы взаимодействия организации процесса обучения и экспедиций, полевой практики как социальный, культурно-познавательный механизм в целях формирования интереса к патриотическим ценностям находит отражение в «Национальной концепции воспитания в Республике Таджикистан», которая ставит перед образовательными учреждениями задачу использовать в своей работе и в учебном процессе материалы по географии страны, о природных и национальных богатствах.

Здесь уместно процитировать высказывание М.И.Калинина: «Все мы много говорим о патриотическом воспитании. Такое воспитание начинается с разностороннего изучения своей Родины. А начинать нужно с географии местности, потому что дети сначала должны хорошо ориентироваться в родной местности. К этой работе дети проявляют большой интерес. Ни один холм, ручей, овраг не остается без их внимания. Все это подробно фиксируют на карте».⁵

Изучение природы – один из инструментов воспитания в студентах патриотических чувств, эстетических взглядов, высоких нравственных качеств, так как наблюдение за природой позволяет посмотреть на природу

через призму ее ценности и особенности, по-настоящему полюбить ее за неповторимость.

Изучение природы местности, ее составляющие и их связи, проходит в Естественной - исторической позиции. Природу местности можно рассматривать как составную часть более обширного региона республики. Поэтому в процессе изучения следует определить его очертания в общей природе крупных регионов.

Учебная экскурсия, экспедиция и туристические путешествия в своем крае считаются наиболее распространенными формами его изучения. Об этом Н.Н. Баранский писал : «Экскурсия—это есть то, что помогает перейти со страниц книги в географическую жизнь».

Степень разработанности темы исследования. Вопросы формирования интереса к патриотическим ценностям рассматривалась с разных педагогических и психологических позиций в трудах зарубежных ученых Л.М.Архангельского, О.С.Богдановой, Л.П.Буевой, И.В.Вахрушевой, М.В.Виноходовой, Е.Е.Горностаевой, Н.А.Григорьевой, В.Т.Дмитриевой, А.Журавлевой, А.Г.Здравомыслова, О.Ю.Ивановой, А.В.Кирияковой, И.С.Кон, А.И.Костяева, В.А.Крутецкого, М.В.Ломоносова, В.И.Лутовинова, Т.Н.Мальковской, И.Мнацаканян, А.В. Мудрик, Н.П.Овчинниковой, Л.А.Орловой, А.Н.Радищева, Л.П.Разбегаевой, В.Н.Сагатовского, В.С.Собкина, В.П. Тугаринова, Д.И.Фельдштейна, З.Н.Чавчавадзе, Ч.А.Шакеевой, В.А.Ядова и др.

В отечественной педагогике вопросы патриотического воспитания рассматриваются преимущественно посредством творческого привлечения классического наследия Востока, которое актуализировано в произведениях выдающихся мыслителей Абуабдуллаха Рудаки, Абулькасима Фирдауси, Абуали ибн Сино, Носира Хусрава, Хафиза Ширази, Амира Хусрава Дехлави, Саади Ширази, Камола Худжанди, Абдурахмона Джамии, Ахмада Дониша, Садриддина Айни и других, создавших прочный фундамент для духовно-нравственного развития и патриотического воспитания молодежи.

Вопросы патриотического воспитания молодежи также прекрасно освещены в трудах современных таджикских ученых, психологов и методистов, среди которых М.М.Азизи, Х.Афзалов, Х.Буйдоков, Н.М.Заробекова, А.Каландаров, И.Х.Каримова, М.Д.Каюмов, К.Б. Кадыров, М.Лутфуллоев, Б.Рахимов, Х.М.Сабури, А.С.Саидмуминов, Н.Худоёрова, Б.У.Джумъев, Ф.Шарифов и другие, внесшие существенный вклад в развитие современной педагогической науки.

Академик Махмадулло Лутфуллоев в своих произведениях «Восход солнца независимости и вопросы воспитания», «Национальная педагогика таджикского народа» обосновал важные элементы воспитания, к которым относятся национальное воспитание, самосознание, патриотизм, гуманность, нравственно-духовное воспитание и т.п.

По этому вопросу М.Азизи высказывает следующее: «Вопросы гражданского и патриотического воспитания молодежи обретают особую значимость, так как именно любовь к Родине является камнем основания,

который во все времена объединял сообщество Таджикистана. Патриотическое содержание обучения всегда было свойственно национальному образованию и педагогической науке и это именно тот принцип, основанный на опыте и уникальных педагогических традициях таджикского народа. Вместе с тем, культурно-историческое и природное наследие имеют особое значение в формировании миропонимания и социализации подрастающего поколения».⁷

А.Каландаров подчеркивает важность вопросов патриотического воспитания в деятельности учителей, в особенности, приграничных регионов Таджикистана и южных рубежей СНГ.

Н.Худоёрова в основном акцентирует внимание на изучении воспитательного потенциала программы гражданско-патриотического воспитания как фактора профессионального и личностного формирования студентов, способствующего формированию чувства привязанности к родному краю и гуманности; уважительного отношения к языку своего народа; осознанию своего долга перед Родиной, обереганию ее чести и достоинства; почитания исторического прошлого Родины, ее традиций и обычаев; ответственности за судьбу своей Родины и своего народа, их будущего, стремления молодежи к укреплению мощности и процветания Родины.

М.К.Афзали отмечает: «Патриотизм как неотъемлемая часть национальной идеи должен стать основной точкой объединения нации, возрождения духовно-нравственных устоев, присущих таджикскому народу с древних времен».

А.С.Саидмуминов посвятил свое исследование вопросу содержания, форм и методов обучения и внешкольной деятельности, которые обеспечивают эффективность процесса патриотического воспитания посредством краеведения и направлены на всестороннее развитие патриотических качеств учащихся старших классов.

М.Дж. Каюмов осуществил анализ философско-педагогических, историко-педагогических, литературных и востоковедческих аспектов литературно-педагогического наследия Абуабдуллаха Рудаки, Абулькасима Фирдауси и Абуали ибн Сино. Кроме того, в сопоставительном плане исследовал место физического воспитания и патриотических идей в педагогических воззрениях этих мыслителей и определил значимость педагогических взглядов Абуабдуллаха Рудаки, Абулькасима Фирдауси и Абуали ибн Сино в возрождении традиций национальной педагогики.

Разные аспекты вопроса краеведческой подготовки будущих учителей географии разработаны Н.Н.Баранским, А.С.Барковым, А.В.Даринским, Ю.К.Ефремовым, И.С.Матрусовым, М.А.Никоновой, А.З.Сафиуллиным, К.Ф.Строевым, С.Ш.Худойбердиевым.

Образовательная система сегодня должна уделять особое внимание формированию ключевых понятий, которые уравнивают и идентифицируют судьбу личности с судьбой государства и народа, ибо изучение понятия Родины в основном происходит стихийно, под влиянием специально

организованного процесса, в котором взаимодействие субъектов образования с объектами, особенно, с природой, с историческими и природными местами, специально охраняемыми территориями является относительно слабым. Вместе с тем, следует отметить, что проблема использования педагогических возможностей и ресурсов учебно-полевой практики в формировании интереса и стремления к патриотическим ценностям исследована недостаточно. Сложившаяся ситуация обосновывает актуальность исследуемой темы.

Учебно-полевая практика является неотъемлемой частью процесса преподавания естественных специальностей в высших профессионально-образовательных учреждениях. Учебными планами специальностей география и охрана природы, геоэкология, география туризма и туристический менеджмент, биология и химия ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова» предусматривается учебно-полевая практика в 1-2 курсах, а также комплексная региональная практика в 3 курсе, ибо природа позволяет непосредственно осуществлять реальную связь с естественными объектами и настоящими материалами, передавать знания в интересной среде, качественно отличающейся от аудитории.

Ввиду этого, возникает необходимость в создании оптимальной модели процесса формирования патриотических ценностей студентов университета в процессе учебной практики.

Анализ психолого-педагогической литературы по исследуемой теме позволил установить, что учебно-полевая практика обладает значительными ресурсами и возможностями для формирования у студентов интереса к Родине как к ценности.

Вместе с тем, недостаточность изучения исследуемой проблемы раскрывает **ряд противоречий**:

- на социально-педагогическом уровне: между значимостью отношения к патриотическим ценностям в современных условиях и различными представлениями и мнениями молодых людей о Родине;

- на научно-теоретическом уровне: между необходимостью изучения возможностей учебно-полевой практики с целью формирования патриотических ценностей и недостаточностью обосновывающих ресурсов, и соответствующими возможностями для оптимизации исследуемого процесса;

- на научно-методическом уровне: между требованиями учебно-полевой практики к обеспечению формирования патриотических ценностей и недостаточной разработанностью в педагогической науке программно-дидактических, учебно-методических средств и способов исследуемого процесса.

Проблема и указанные противоречия создали основу для исследуемой проблемы, что проявляется в поиске эффективных методов, форм и способов формирования патриотических ценностей студентов университета в процессе учебной практики.

Актуальность, теоретическая значимость, недостаточность научной и практической разработанности данной проблемы обосновывает выбор исследуемой темы: **«Педагогические особенности формирования патриотических ценностей у студентов в процессе учебной практики»**.

Связь исследования с научными программами (проектами) и темами. Диссертационное исследование выполнено в рамках реализации перспективного плана научно-исследовательских работ кафедры общей педагогики ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова» (2016-2020 г.) на тему «Технология подготовки будущих педагогов к профессиональной и трудовой деятельности в условиях кредитной системы обучения» и Национальной стратегии развития образования Республики Таджикистан на период до 2030 года.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Цель данной исследовательской работы: аргументировать создание таких условий во время учебно-полевой практики, которые будут способствовать развитию патриотических ценностей у студентов университета.

Объект исследования: учебная деятельность в процессе учебно-полевой и комплексной практик в ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова».

Предмет исследования: педагогические особенности учебно-полевой и комплексной практик как способов формирования патриотических ценностей у студентов университета.

Гипотеза исследования: формирование патриотических ценностей студентов в процессе учебной практики станет эффективным, если:

- реализовать педагогический потенциал учебно-полевых и комплексных практик в сочетании с ресурсами и возможностями;
- установить связь между творческо-ценностной системой организации обучения в процессе полевой и комплексной практик;
- осуществить поэтапное формирование патриотических ценностей у молодых людей (мотивирование, преобразование, проектирование) и их оценку с помощью реализации единого механизма (поиск, оценивание, выбор).

В соответствии с целью, предметом исследования и выдвинутой гипотезы сформулированы **следующие задачи:**

1. Определить содержание понятия «патриотические ценности студентов».
2. Выявить педагогический потенциал полевой и комплексной практики в формировании патриотических ценностей у студентов.
3. Доказать возможности формирования патриотических ценностей студентов в процессе учебной практики.
4. Апробировать структурно-функциональной модели патриотических ценностей студентов посредством учебной практики.

5. Обеспечить научно-методическую базу решения поставленных задач.

Теоретические основы исследования составили:

- на философском уровне: теория ценностей (С.Ф.Анисимов, Н.Гартман, М.Шелер); исследования, посвященные формированию духовных ценностей через приобщение к культуре (М.М.Бахтин, Г.П.Выжлецов, М.С.Каган); общечеловеческие идеи содержания и назначения полевой и комплексной практики (В.С.Библер, А.С.Барков, Н.П.Неклюкова, К.В.Пашканг, Н.Ф. Федоров);

- на общенаучном уровне: исследования, посвященные определению роли и места духовных ценностей в структуре личности (А.В.Кириякова, М.Лутфуллоев, В.А.Сластенин); концептуальные положения творческой и креативной педагогики (В.Г.Рындак, А.В.Москвина, В.В.Мороз, Ф.Ф.Шарифов, Ш.А.Шаропов); психологические теории духовного развития личности (Л.С.Выготский, И.Х.Каримова, Д.А.Леонтьев); специфика исследовательской деятельности обучающихся (В.И.Андреев, И.П.Белов);

- на научно-конкретизированном уровне: Национальная концепция воспитания в Республике Таджикистан (2006 г.); положения о формировании патриотических ценностей (В.Е.Давидович, С.Камолитдинов, Н.П.Овчинникова, А.И.Рахимов, Х.М.Сабури, С.Худойбердиев, Ф.Шарифзода, Ш.А.Шаропов); особенности процесса социализации личности (Н.А.Каргапольцева, Л.Г.Пак, Н.Смелзер, Е.И.Тихомирова);

- на технологическом уровне: педагогическая технология учебно-полевых и комплексных практик в процессе обучения (В.Д.Войлошников, О.Гиясов, И.В.Душина, Б.А.Столяров, Н.В.Нагорский, М.Ю.Юхневич); воспитательные задачи учебно-полевых и комплексных практик посредством формирования географического мышления (Н.Н.Баранский, А.С.Барков, В.А.Кондаков, Н.Л.Кульчинская, Н.Г.Макарова, А.А.Половинкин); теория развития обучающихся в естественной среде (Ю.А.Акрамов, Р.Б.Баротов, Р.Г.Забиоров, Х.М.Мухаббатов, Л.Н.Толстой).

Методологические основы исследования: основные положения деятельностного подхода, разработанные в трудах Н.Н.Баранского, В.Д.Войлошникова, Л.С.Выготского, К.В.Пашканг, С.Л.Рубинштейна, охватывающие различные формы организации полевой и комплексной практики в соответствии с особенностями личности современных студентов, развитие их ценностей, поведения и качеств, проявляемых в рамках их повседневного отношения к Родине; научно обоснованные педагогические и психологические положения о сущности и закономерностях возрастного развития личности студентов.

Источники исследования:

Источники, использованные в исследовании, охватывают различные аспекты предмета изучения, в том числе его теоретические и практические особенности:

1. Значение подхода к формированию интереса к патриотическим ценностям с точки зрения педагогической и психологической

науки определены в трудах зарубежных и отечественных ученых, в том числе Л.М.Архангельского, О.С.Богдановой, О.Ю.Ивановой, А.В.Кирьяковой, И.С.Кон, Д.И.Фельдштейн, З.Н.Чавчавадзе, С.А.Шакеевой, В.А.Ядова, М.М.Азизи, Х.Афзалова, Х.Буйдокова, К.Б.Кадырова, М.Лутфуллоева, Б.Рахимова, Х.М.Сабури, А.С.Саидмуминова, Н.Худоёровой, Б.У.Джумаева, Ф.Шарифова и др.

2. В решении вопросов патриотического воспитания в отечественной педагогической науке отводится важное место тем, кто заложил крепкие основы духовно–нравственного развития и патриотического воспитания молодежи, посредством творческого привлечения классического наследия Востока, которое актуализировано в произведениях выдающихся мыслителей Абуабдуллаха Рудаки, Абулькасима Фирдауси, Абуали ибн Сино, Носира Хусрава, Хафиза Ширази, Амира Хусрава Дехлави, Саади Ширази, Камола Худжанди, Абдурахмона Джами, Ахмада Дониша, Садриддина Айни и др.

3. Осмысление содержания и сущности технологии воспитания патриотизма молодежи и механизмов ее реализации хорошо освещены в работах А.С.Аникеева, В.В.Антонова, Е.Г.Каширцевой, Т.В.Коршуновой, А.Ф.Никитина, Ю.В.Соколова, З.К.Шникендорфа, Н.М.Заробековой, А.Каландарова, И.Х.Каримовой, М.Д.Каюмова, Дж.Давлатзода и др.

Эмпирическая база: Эмпирической основой исследования является изучение научно-методической литературы по теме, анализ программ и учебников, педагогические эксперименты нормативно-методического и учебно-методического характера для определения образовательного содержания полевых и комплексных учебных практик, а также методы наблюдения, анализа и анкетирования с целью получения необходимых выводов по выявлению педагогических особенностей формирования у студентов патриотических ценностей в процессе учебной практики; анализ и обобщение показаний и данных, полученных в ходе эксперимента, и сравнительная оценка их результатов в виде статистических данных и их рациональная обработка

Экспериментальная база исследования: факультеты геоэкологии и туризма, биологии и химии ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова» и факультет естествознания и физической культуры Таджикского педагогического института в городе Пенджикенте. Всего исследованием были охвачены 468 студентов 1,2,3 курсов, 46 преподавателей.

Основные этапы исследования. Исследование проводилось в 2018 – 2022 годах в трех взаимосвязанных этапа, каждый из которых включал в себя определенные цели и задачи.

Первый этап (2018-2019 гг.) включал выбор темы, объекта и предмета исследования на основе теоретического изучения; был определен категориально-понятийный аппарат; сформулирована рабочая гипотеза; определена экспериментально-исследовательская база; были проведены

эксперименты с учетом выбранных параметров и показателей сформированности интереса к патриотическим ценностям посредством учебно-полевых и комплексных практик. Основные методы исследования: теоретический анализ научной литературы по ключевым вопросам исследования, наблюдение, индукция, дедукция, тестирование, анкетирование, анализ, эксперимент, обобщение.

Второй этап (2019-2021гг.) включал экспериментальную работу в целях углубления рабочей гипотезы; была разработана и апробирована функциональная модель формирования интереса студентов к Родине как к ценности посредством учебно-полевых и комплексных практик; были реализованы педагогические условия содействия росту их эффективности; уточнялись методологические и теоретические подходы в исследовании. Ведущие методы исследования: моделирование, анкетирование, тестирование, наблюдение, беседа, анализ учебной и внеучебной деятельности, составляющих ход эксперимента.

Третий этап (2021-2022 гг.) охватывал обобщение и анализ полученных экспериментальных данных, систематизацию результатов и выводов исследования; повторную проверку результатов экспериментальной работы; осуществлено оформление диссертации. Основные методы исследования: качественный и количественный анализ результатов исследования, математическая, статистическая обработка и графическая интерпретация экспериментальных данных.

Научная новизна исследования:

- выявлены два важнейших аспекта патриотических ценностей: во-первых, интерес к этому процессу как к процессу формирования бережного отношения к природе, окружающей среде, народу и нации, национальным ценностям, истории и культуре, национальным идеям, прошлому, сегодняшнему и будущему страны, что в результате приводит к трансформированию отношения к этим ценностям; во-вторых, интерес как результат - усвоение широких знаний о Родине, в том числе, о родном крае, местах проживания, традициях и обычаях, истории и культуре, природе края, его географическом расположении, национальных святынях, национальном характере, народе, государстве, семье, долге и чести по отношению к Родине;

- определена перспективность использования педагогических возможностей учебно-полевых и комплексных практик, обладающих значительными ресурсами и потенциалом для формирования у студентов интереса к Родине как к ценности: аксиологические (требование к взаимосвязанности культурно-исторических и природных ценностей); познавательные (приобретение знаний о Родине с опорой на реальные природные и экономические источники); социализирующие (социализация личности посредством природно-географических и социально-экономических объектов, которые отражая эволюцию природы, естественные явления, культурно-исторический опыт, предоставляют возможность студентам разбираться в современном мире); информационно-содержательные (выбор разнообразных форм учебно-полевых и

комплексных практик); творческо-ценностные (творческое отношение к организации учебно-полевых и комплексных практик); организационно-функциональные (пространственно-предметная и информационно-техническая обеспеченность процесса обучения при учебно-полевых и комплексных практиках);

3. Структурно-функциональная модель формирования интереса студентов к Родине как к ценности посредством учебно-полевых и комплексных практик на основе отношений и принципов, состав которых, включая относительно автономные компоненты: цель, содержание и процесс, представляет собой основу осуществления педагогической интеграции исследуемого явления.

4. Учебно-воспитательные возможности, выявленные в процессе теоретического исследования и экспериментальных работ (внедрение педагогических возможностей учебно-полевых и комплексных практик; организация творческо-ценностной системы взаимосвязанности образовательных учреждений, учебно-полевых и комплексных практик, патриотических ценностей).

Основные положения, выносимые на защиту:

1. Интерес студентов к патриотическим ценностям, проявляемый в двух подходах: как процесс и как результат. Интерес как процесс подразумевает формирование стабильного отношения к историческим и культурным ценностям, национальным традициям и идеям, к прошлому, настоящему и будущему народу и страны, к природе края и ее богатствам, что является результатом перехода от отношения к интересу. Интерес как результат подразумевает свободное владение широким диапазоном знаний о Родине, вбирающем в себя ряд интересов (к родным местам, традициям, истории, природным особенностям, географическому расположению, национальной специфике, народу, государству, к понятиям патриотизм, долг, честь).

2. Учебно-воспитательные возможности различных видов практик по данной специальности имеют необходимый резерв для развития у обучающихся возвышенного отношения к Отечеству как к ценности: аксиологические; социализирующие, информационно-содержательные; организационно-функциональные.

- установлена связь между педагогическими условиями формирования у студентов патриотических ценностей в процессе учебной практики: реализация педагогического потенциала полевых и комплексных практик в интегрировании с ресурсами и возможностями; обеспечение связи между творческо-ценностной системой организации обучения и учебно-полевых и комплексных практик; поэтапное (мотивирование, преобразование, проектирование) выстраивание посредством единого механизма (поиск, оценивание, выбор) процесса формирования у молодежи интереса к патриотическим ценностям;

- выработана структура работы по формированию у обучающихся в вузе чувства патриотизма при прохождении учебно-полевой практики в

зависимости от ее основных звеньев (цель, содержание, процесс, результат), что способствует определению прогноза в эффективности реализации установленной цели на базе педагогических возможностей всех видов практик;

- аргументирована научно-методическая основа развития у обучающихся в вузе чувства патриотизма во время прохождения учебно-полевой практики, в задачи которой входит оказание помощи в различных видах практики; охватывает интегрированную программу активного содействия полевым и комплексным практикам; заложена основа диагностического и дидактического содержания исследуемых вопросов.

Теоретическая значимость исследования состоит в том, что:

- результаты экспериментальной работы могут внести значительный вклад в расширение теоретических знаний о процессе формирования у студентов патриотических ценностей в ходе учебной практики, выражающихся в единстве внутренних и внешних связей критериальных показателей его компонентов: познавательном (осмысление понятия Родины, знание географии, экологии, истории, традиций, святынь); эмоциональном (уровень своего осознания как гражданина, патриота, который любит природу своей Родины; оценка своей деятельности и отношения к ним; эмоциональный отклик относительно понятия Родина); активности в действиях (вклад в социальную и экологическую деятельность; проявление самостоятельности, инициативы в отношении Родины и ее уникальной природы);

- разработана классификация полевых и комплексных практик (местных и дальних комплексных, природных и экономических) с опорой на специфику обучения;

- определены трудности организационного характера. а) учебного характера: сезонная специфика учебно-полевых и комплексных практик в процессе обучения; недостаточная оценка педагогического потенциала учебно-полевых и комплексных практик со стороны образовательного учреждения; б) личностного характера: слабость и недостаточность проявления интереса к Родине, отношения к природе края; неумение эффективно использовать возможности учебно-полевых и комплексных практик в направлении усвоения знаний о Родине и ее уникальной природы; низкий уровень способности к анализу и систематизации продолжительной логической цепочки.

Практическая значимость диссертации заключается в том, что полученные результаты могут использоваться учебной частью, отделением практики, соответствующими кафедрами при составлении программы и технологии формирования патриотических ценностей у студентов университета в процессе учебных практик:

- при разработке критериально-диагностического руководства для наблюдения и контроля динамики формирования интереса у студентов к Родине как к ценности;

- при намечании перспектив практического использования структурно-функциональной модели формирования патриотических ценностей у студентов университета в процессе учебной практики, к которым особое внимание проявляют учителя природоведения, географии, краеведения, истории, биологии, изобразительного искусства и др.;

- при составлении практических рекомендаций и проверки наиболее оптимальных и результативных форм построения учебно-полевых и комплексных практик в учебно-методических, теоретических семинарах на уровне кафедр и университета (экскурсия, экспедиция, виртуальная природа, полевой урок, викторина, географическое моделирование);

- при разработке рекомендаций и предложений в целях дальнейшего усовершенствования научно-методического обеспечения практико-реализованного исследовательского процесса, что может применяться на практике профессиональных учебных заведений при написании выпускных и магистерских работ, а также диссертаций.

Достоверность и обоснованность результатов исследования обеспечивают методологические положения, составляющие его основу, комплексное применение теоретическо-методологических методов при решении задач, результаты опытно-экспериментальных работ.

Соответствие диссертации паспорту специальности: содержание научной диссертации соответствует следующим областям исследований специальности 13.00.01–общая педагогика, история педагогики и образования (педагогические науки). Пункт 3. Педагогическая антропология (концепции воспитания, обучения и социализации личности средствами образования; педагогические системы /условия/ развития личности в процессе обучения, воспитания, образования); Пункт 6. Концепции образования (социокультурная обусловленность динамики образования; социальные эффекты образования; концепции интеграции учащихся в новую социальную среду средствами образования).

Личный вклад автора проявляется в теоретическом и практическом обосновании основных идей исследуемой проблемы, определении педагогического потенциала полевых и комплексных учебных практик; обосновании и апробации структурной модели формирования у студентов патриотических ценностей посредством полевой и комплексной практик, определении педагогических условий ее эффективной реализации; разработки научно-методических и нормативно-диагностических рекомендаций по исследовательской работе.

Внедрение и апробация результатов исследования проводились на всех его этапах. Его промежуточные результаты обсуждались на заседаниях кафедры общей педагогики Государственного образовательного учреждения «ХГУ имени академика Б. Гафурова», на ежегодных научно-практических конференциях профессионально-образовательных учреждений республики, на курсах подготовки и переподготовки работников образования, на международных конференциях. По теме исследования были опубликованы 25 научных статей, в том числе 5 статей в рецензируемых научных журналах,

рекомендованных ВАК при Президенте Республики Таджикистан и ВАК при Министерстве образования и науки Российской Федерации.

Структура и объем диссертации. Работа состоит из введения, трех глав, заключения, списка использованной литературы и приложения. Общий объем диссертации составляет 197 страниц компьютерного текста. Структура диссертации соответствует сформулированным задачам и отражает логику исследования. В тексте диссертации размещены 5 диаграммы, 3 гистограммы, 17 таблиц и 2 рисунков. Список литературы состоит из 225 наименований.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИССЕРТАЦИОННОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Во введении обоснован выбор темы, обозначена актуальность темы исследования, сформулирована цель и поставлены задачи исследования, определены объект, предмет, гипотеза исследования, определены методологические основы, этапы, выделены методы исследования, конкретизированы новизна, теоретическая и практическая значимость, сформулированы положения, выносимые на защиту.

В первой главе «Патриотические ценности, теоретические аспекты проблемы формирования интереса студентов к Родине» рассматривается вопрос патриотических ценностей как научно-педагогическое явление и эффективные пути воспитания студентов в этом направлении, факторы формирования интереса к патриотическим ценностям, роль природы и национальных материально-духовных ценностей в формировании патриотических ценностей студентов, выявлены специфические черты современной молодежи в плане интересов, мотивов, а также в социальной, эмоциональной, волевой, познавательной и личностной сферах.

Смысл и содержание патриотических ценностей всегда тесно взаимосвязаны с идеологическими, политическими и экономическими интересами, имеющими исторический характер государственной власти, социальными проблемами, пониманием наивысшей цели человека, которые содержали и содержат сегодня принципы нравственности относительно защиты родины предков, окружающей природы. С учетом существующих проблем в этой сфере в диссертации проведен теоретический анализ педагогических взглядов и позиций, что позволило разграничить следующие компоненты содержания патриотических ценностей:

- политическое содержание (идеи о государственности и политике, Родине, территориальной целостности);
- психологическое содержание (отношение с точки зрения эмоций, чувство особенности Родины);
- культурно-историческое содержание (национальные ценности, культура, история, обычаи);
- социальное содержание (понимание сути содержания слова «Родина» как отдельного круга и группы граждан);
- территориально-географическое содержание (месторождения, местожительство, малая Родина и Родина вообще);

- духовно-религиозное содержание (наличие и почитание религиозных традиций и корней).

В разные исторические этапы менялась роль этих компонентов, но они были неразрывно взаимосвязаны друг с другом и подтверждали многогранность и сложность содержания патриотических ценностей.

Возраст студентов младших курсов максимально соответствует формированию интереса к Родине и патриотическим чувствам. В этом возрасте молодые люди выходят за рамки стереотипов и переосмысливают существующие ценности. У студентов происходит становление собственной системы ценностей в русле обращения к философским вопросам, высоких представлений о нравственности, гражданском долге и ответственности. В современном мире все больше возрастает актуальность вопроса воспитания любви к Родине, гражданского долга, ответственности у студенческой молодежи и именно от интереса и веры студентов к таким ценностям, от их миропонимания зависит перспективное экономическое, политическое, социально-культурное развитие общества, прогресс и процветание страны.

Проблема проявления уважения к патриотическим ценностям широко освещена в трудах исследователей этой сферы. Вместе с тем, проблемы формирования интереса к Родине как к ценности является серьезной, а нынешнее состояние страны и мира, сопряженное со значительными изменениями, дает много материала для проведения такого рода исследований. Кроме того, важность изучения особенностей современной молодежи объясняется тем, что они будущее нации.

Ввиду этого, при формировании интереса к Родине как к ценности следует учитывать не только подходы известных ученых, но и весь арсенал возможностей процесса обучения, в частности, учебной практики.

Студенты младших курсов высших учебных заведений страны именно в этом возрасте размышляют над своим поведением, отношением, будущим, что свидетельствует об их эмоциональном развитии. Многие из них ставят перед собой определенные задачи и намечают конкретные планы. Ввиду этого, в формировании интереса к патриотическим ценностям ключевая роль принадлежит таким ценностям, как цель, мотивация, идеал.

Как правило, студенты младших курсов активны во всех сферах деятельности, инициативны, но в них не наблюдается связь с жизнью, не всегда воспринимают жизненные реалии, воспринимая в качестве реальности увиденное, попадают в безвыходные ситуации.

Юный возраст сопровождается разными противоречиями, что проявляется в полярности эмоций (смущение, избалованность, остроумие, эгоизм, отважность). Настроение в этом возрасте колеблется между пессимизмом и оптимизмом, инициативностью и ленью.

На основе проведенных теоретических исследований определены угрозы личности современной молодежи: скептицизм, эгоцентризм, нигилизм. Выявлены такие черты у молодежи как низкая способность анализа и синтеза, выстраивание логической цепочки, ослабление чувства сопереживания, качества знаний, отсутствие сильной воли, подверженность

влиянию других, слабая концентрация, придание значения внешним факторам и т.п.

По мнению диссертанта, устранение этих угроз возможно в процессе формирования интереса к патриотическим ценностям посредством учебно-полевых и комплексных практик, соответствующих возрасту студентов.

С этой целью в диссертации формирование патриотических ценностей у студентов рассматривается в двух аспектах: как процесс имеется в виду формирование устойчивого отношения к природе, истории, культуре, традициям, народу, известным личностям, национальным идеям и как следствие, овладение широкими знаниями о Родине (место рождения, природные особенности страны, географическое расположение, святыни, традиции, история, культура, народ, семья, государство, патриотизм, долг, честь).

Работа над формированием патриотических ценностей может быть эффективной только в том случае, когда у студентов появляется интерес к изучаемому материалу.

Во второй главе «Учебная практика как эффективное средство формирования интереса студентов к Родине» с педагогической позиции проводится анализ учебно-полевых и комплексных практик как эффективного средства формирования у студентов интереса к Родине как к ценности. Практика в ее целостном понимании является приобретенным опытом, совокупностью умений и навыков в какой-либо сфере деятельности. Структурными единицами практики считаются целенаправленная деятельность, способы практики, объект практической деятельности.

Практика на природе, играя действенную роль в практическом применении теоретических знаний, позволяет близко изучить природные существа и явления. В педагогике использование учебных практик - полевой и комплексной ориентировано на расширение миропонимания личности, формирование отношения обучающихся к природным и социальным ценностям. Учебно-полевые и комплексные практики раскрывают перед глазами природу края, способствуют восприятию и утверждению природных, социально-культурных ценностей, как Земля, окружающий мир, человеческая деятельность (антропогенное влияние), отношение личности к природе и ее компонентам, к своей любимой Родине.

Учебно-полевые и комплексные практики, являясь неотъемлемой частью процесса обучения, как конкретизированная деятельность разворачивается в соответствии с государственными стандартами, учебными планами и программами. Это подлинно практическая, реальная, коммуникативная и познавательная деятельность. Содержание и форма учебно-полевых и комплексных практик отображается в учебных и рабочих программах.

Теоретический анализ содержания, форм и выбранных маршрутов позволили диссертанту разработать авторскую рабочую программу с целью установления познавательного характера деятельности студентов и доказать

педагогический потенциал учебно-полевых и комплексных практик в качестве эффективного средства формирования у студентов патриотических ценностей за счет реализации их ресурсов и возможностей.

На основе анализа точки зрения специалистов отрасли в диссертации раскрыты педагогические возможности учебно-полевых и комплексных практик, определяющих приоритет формирования интереса студентов к Родине как к бесценному богатству:

- аксиологические (преимущество ценностей и истории эволюции природы, проявляемая в процессе формирования природных объектов, последствий природных явлений, природных памятников, следов живых существ, реальных и подлинных первоисточников);

- познавательные (усвоение знаний с опорой на источники, подлинные природные объекты, повышенная эмоциональность в отношении природных объектов, интерес к познавательным аспектам природных явлений, мотивация к самостоятельному исследованию, к творческой деятельности и т.д.);

- социализирующие (отношение к природным памятникам, личностное восприятие природных явлений, отражение проблем современного общества и отдельных регионов);

- информационно-содержательные (соотнесенность с государственным стандартом для высших профессиональных учреждений сферы образования, связь между дисциплинами, вариативность процесса обучения при учебно-полевых и комплексных практиках);

- творческо-ценностные (субъективно-объективное воздействие образовательных учреждений и природных местностей, заповедников и заказников, национальных парков, выстроенного на основе двухстороннего сотрудничества);

- организационно-функциональные (преподаватель-студент, оснащенность техническими материалами для обработки результатов учебно-полевых и комплексных практик).

Диссертант убежден, что природа, как и учебная среда, являясь эффективным средством обучения и воспитания, содержит значительные педагогические возможности для формирования у студентов патриотических ценностей.

В диссертации рассматривается содержание учебно-полевых и комплексных, а также природных, экономических практик на основе познавательной деятельности обучающихся.

В третьей главе «Экспериментальная деятельность по внедрению педагогических условий формирования патриотических ценностей студентов в процессе учебной практики» рассматривается процесс экспериментальной работы по внедрению педагогических условий формирования патриотических ценностей студентов университета в процессе учебных практик, определена динамика формирования исследуемого качества, обобщены результаты опытного эксперимента.

Экспериментальные работы проводились с 2018 по 2022 год на факультетах геоэкологии и туризма, биологии и химии ГОУ «ХГУ имени академика Б.Гафурова» и на факультете естествознания и физической культуры Таджикского педагогического института в городе Пенджикенте. В них приняли участие всего 468 студентов 1,2,3 курсов и 46 преподавателей. На разных этапах эксперимента проводились обобщение, диагностика и сравнительный анализ достигнутых результатов, отражающих динамику формирования интереса студентов к Родине как к ценности посредством учебно-полевых и комплексных практик по следующим критериям: познавательный, эмоциональный и деятельностный. Динамика формирования патриотических ценностей студентов у студентов во время прохождения учебной практики диагностировалась по следующим критериям:

По познавательному критерию:

- уровень осмысления понятия Родины, его компонентов (опрос «Что такое Родина?»);
- степень изученности географического расположения, природных и экономическо-географических условий страны (опрос «Объясните природно-географическое расположение Таджикистана», «Почему Таджикистан называют солнечным краем?»).

По эмоциональному критерию:

- уровень сознания своей роли в обществе как гражданина-патриота (опрос «Что такое патриотизм?»);
- показатель сравнительного анализа представлений студентов старших курсов о понятиях патриотизма и национализма;
- оценка душевного отклика студентов, сделанного в ходе раскрытия понятия «Родина» (проведен опрос, при котором были продемонстрированы фото и картинки красивых природных пейзажей, наряду с этим изображены негативных последствий антропогенного воздействия на природу. Студенты побуждались к размышлениям о своем отношении к Родине, к ее природе как ценности).

По деятельностному критерию:

- степень участия студентов в общественно-политических мероприятиях, проявление своей самостоятельности, инициативности по отношению к Родине и ее природе (диагностика активности участия студентов в учебно-полевых и комплексных практик).

Познавательный критерий, показатель «осмысление понятия Родины, его компонентов». Для установления динамики дифференциации ответов студентов по ценностным компонентам понятия Родины были использованы те же методы исследования, что и до эксперимента. Результаты опроса с целью определения представлений, обучающихся о понятии Родины, продемонстрировали следующую динамику.

На этапе оценивания результатов экспериментальной работы наблюдался рост количества студентов, выбравших природный, социокультурный компонент понятия Родины: 35,1% и 52,9% в противовес

14% и 18,4%. Эти цифры указывают на повышение уровня знаний по краеведению, включающего в себя природные богатства, общественные устои, обычаи и традиции и т.д. анализ результатов опроса показал, что студенты высказали свои суждения об уникальности природы края, грандиозных промышленных сооружениях, региональном своеобразии Республики Таджикистан.

Познавательный критерий, показатель «знание географического расположения, природных и экономическо-географических условий страны».

С целью анализа представлений студентов о географии своей страны, природных, экономическо-географических условий с участием 250 студентов была проведена работа, где предлагалось ответить на следующие вопросы: «Объясните природно-географическое расположение Таджикистана», «Почему Таджикистан называют солнечным краем?». По результатам анализа позиции студентов все ответы были разделены на 8 групп. Общий итог ответов не достигает 100%, поскольку опрошенные одновременно выбрали один или несколько ответов. В этом исследовании диссертанту удалось определить некий срез приоритетных идей и убеждений студентов о характере понятия Родины. Анализ данных показывает, что на констатирующем этапе эксперимента большинство студентов 1-го курса не смогли перечислить уникальные характеристики природы родного края, обусловившие особенность «солнечный». Итак, 6% опрошенных испытали затруднение, а большинство, т.е. 47% указали преобладание горного рельефа, расположенность в Средней Азии, отдаленность от океана, расположенность в центре материка. 10% студентов высказались о выращивании разнообразных овощей и фруктов, развитии хлопководства в нашей стране.

Эти факты говорят о недостаточности уровня краеведческих знаний у студентов. Интересно, что 19% студентов на констатирующем этапе и 15% на оценивающем этапе с опорой на историю и литературу высказались, что этот край характеризуется как «солнечный» в произведениях историков, поэтов и писателей («солнечный - как символ региона»).

В данном исследовании важно то, что после эксперимента студенты (23% на контрольном этапе и 63% на экспериментальном) причинами возникновения характеристики «солнечный» назвали климат и климатообразующие факторы: географическое расположение, рельеф, атмосферная циркуляция, солнечная радиация, в частности, преобладание количества солнечных дней (до 279 дня) и то, что общий объем Солнечной радиации составляет 3600 ккал. Следует отметить, что на экспериментальном этапе 40% студентов в отличие от 8% контролирующего этапа не смогли правильно определить географическое расположение страны и сопредельных государств. Даже 29% студентов на экспериментальном этапе в отличие от 15% контролирующего этапа высказали интересные суждения об истории становления границ страны. Анализ результатов эксперимента дает нам возможность говорить о росте уровня краеведческих знаний студентов на экспериментальном этапе. 23% студентов на экспериментальном и 4% на контрольном этапе полностью смогли объяснить природно-географическое

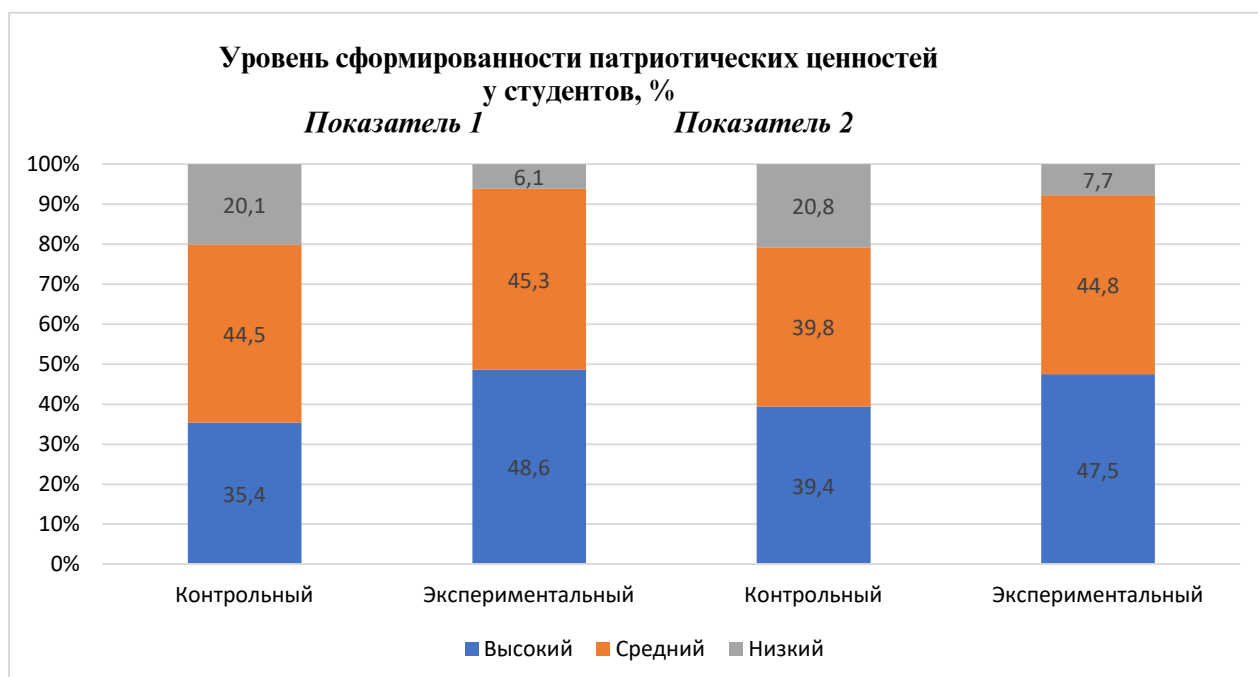
расположение страны. Кроме того, на данном этапе ответы студентов стали более разнообразными, что подтверждает рост уровня знаний студентов о географии края. Анализ полученных данных позволяет судить о положительной динамике эксперимента: 48,6% студентов продемонстрировали высокий уровень осознания смысла и содержания понятия Родины, его компонентов (на контролирующем этапе - 35,4%). Одновременно с этим, повысился уровень знаний студентов о географическом расположении, природных и экономическо-географических условиях страны (от 39,4% до 47,5%). В три раза уменьшилась доля студентов с низким уровнем сформированности патриотических ценностей (от 20,1% и 20,8% до 6,1% и 7,7%). Результаты отображены в таблице №1.

Таблица №1.

Динамика формирования интереса студентов к Родине как к ценности

Этапы эксперим. работы	Показатели	Уровень сформированности интереса студентов к Родине как к ценности, в %		
		высокий	средн.	низкий
Контр-ный	1. Умение объяснить понятие Родины, его компонентов.	35,4	44,5	20,1
	2. Знание природных и экономическо-географических условий Таджикистана, истории изучения природы края.	39,4	39,8	20,8
Экспер-ный (оценивающий)	1. Умение объяснить понятие Родины, его компонентов.	48,6	45,3	6,1
	2. Знание природных и экономическо-географических условий Таджикистана, истории изучения природы края.	47,5	44,8	7,7

Диаграмма 1.

Основными средствами положительных изменений в формировании интереса студентов старших курсов к Родине как к ценности (в соответствии с познавательным критерием) определены следующие:

- модернизация информационных ресурсов, содержания (осуществление требований государственного стандарта высшего профессионального образования на практике учебно-полевых и комплексных практик, межотраслевая интеграция и изменение учебного климата практики) и неотъемлемых возможностей выбора форм учебно-полевых и комплексных практик;

- реализация учебных ресурсов педагогического потенциала учебно-полевых и комплексных практик (оригинальность, увлекательность, содержательная наполненность, сильное эмоциональное воздействие природных ландшафтов, природных памятников, экономических объектов и их содержания, дикой природы, неформальный учебный процесс на природе, мотивация к самостоятельному приобретению знаний и творческой деятельности) и освоение знаний на основе природных и реальных объектов;

- разработка и внедрение специальной программы «Таджикистан - эко туристический регион», в том числе, разделов геологии, почвоведения и экологии;

- проведение информационных и учебных консультаций с преподавателями ответственных кафедр, работников особо охраняемых природных объектов, руководителей промышленных предприятий и экономических объектов, направленных на развитие творческого сотрудничества между учебными заведениями, природными и экономическими объектами;

- выбор форм учебно-полевых и комплексных практик, их маршрутов в соответствии с возрастом студентов.

Эмоциональный критерий, показатель «уровень самосознания как гражданина-патриота». Для оценки этого показателя был проведен анализ данных опросника «Что такое патриотизм?» в целях определения уровня патриотических стремлений и интереса студентов старших курсов к судьбам Родины.

66% опрошенных студентов считают себя патриотами, выражают свою любовь к Родине и к её богатствам.

Эмоциональный критерий, показатель «эмоциональная оценка мотивов действий, поступков в отношении Родины».

Для выявления степени сформированности интереса студентов к Родине путем учебно-полевых и комплексных практик был проведен сопоставительный анализ мнений студентов о понятиях патриотизма и национализма, отображающих мотивы их деятельности в отношении страны.

Исследование выявило, что студенты испытывают трудности при дифференциации понятий «национализм» и «чувство национальной

принадлежности», в большинстве случаев соотносят национализм с патриотизмом.

1,6% студентов не смогли сформулировать свою позицию по данному вопросу. При этом большинство студентов могут выразить свое отношение к национализму в современном мире. От 28,4% до 30,6% студентов определяют национализм как «возвеличивание своей нации и унижение других национальностей», что совпадает с общественным мнением и отражает современные тенденции научных подходов. 9,2 % респондентов дали определение национализму из научной литературы

Полученные результаты показывают, что в сложившихся политических условиях студенты имеют ясные представления и прочные убеждения относительно к истории Родины, место страны на международной арене.

В итоге, было определены разные взгляды студентов к исследуемому вопросу: положительный, отрицательный и нейтральный.

Следует отметить, что большинство студентов выразили свое отрицательное отношение к национализму (76,2% на определяющем этапе и 88,9% на оценивающем этапе опытно-экспериментальных работ). Помимо этого, на данном этапе процент студентов, давших положительную оценку национализму («возрождение и защита нашей нации», «защита наших национальных интересов») уменьшилась в четыре раза (соответственно от 10,2% до 2,6%).

Таким образом, на основе роста положительной тенденции в отношении патриотизма, интереса студентов к Родине как к ценности, на формирование личностных качеств и убеждений студентов существенное влияние оказывают события за рубежом и в мире.

Эмоциональный критерий, показатель «эмоциональный отклик, связанный с понятием Родины».

Степень сформированности патриотических ценностей студентов университета определяется по показателю «эмоциональный отклик, связанный с понятием Родины». С этой целью студентам предлагалась задача: привести примеры из творчества таджикских поэтов, воплощающих понятия Родины, любви к Родине, воспевание ее прекрасной природы. Студенты привели в основном примеры из творчества Лоика Шерали и Мирзо Турсунзаде.

Полученные результаты показывают эмоциональное и ценностное отношение к своей Родине, родному краю, чувство патриотизма и активную гражданскую позицию современных студентов.

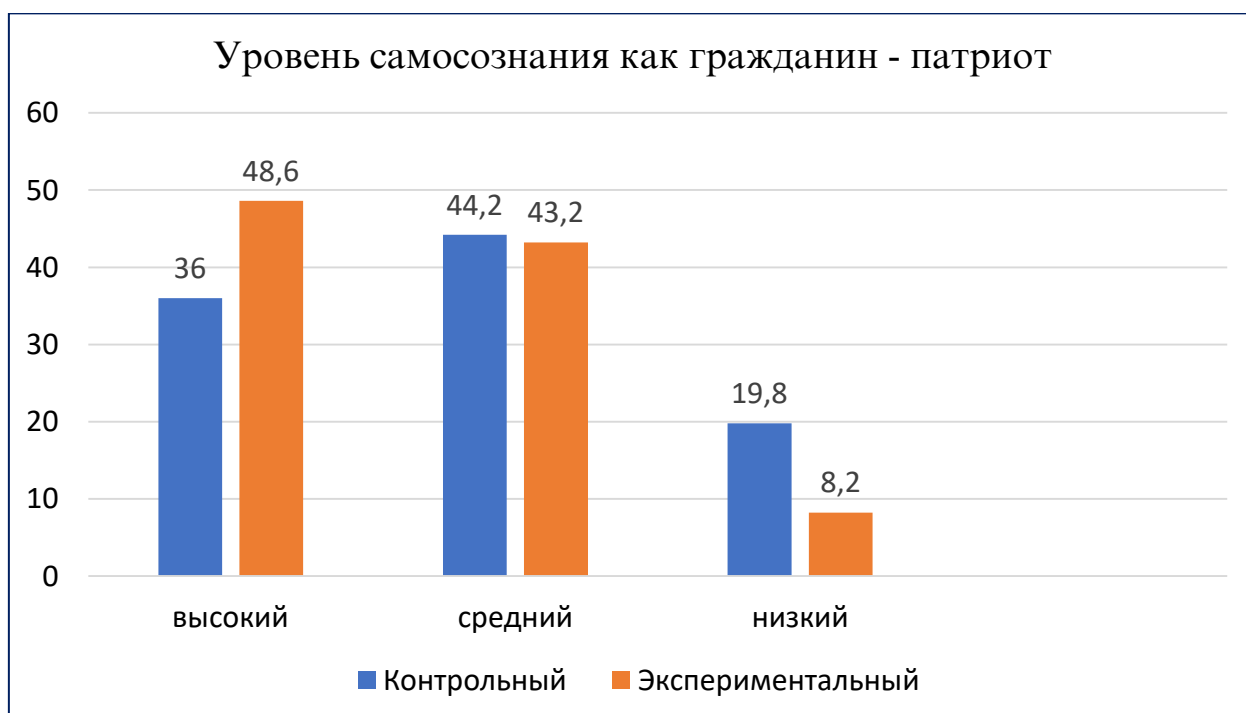
Результаты, полученные на контрольном и оценивающем этапах, позволили зафиксировать значительное снижение количества студентов с низким уровнем формирования патриотических ценностей студентов вузов (в соответствии с эмоциональным критерием) до 7,5% (показатель «эмоциональный отклик к концепции Родина» в начале эксперимента составлял 17,8%), а также количество студентов с высоким уровнем сформированности патриотических ценностей выросло на 10,0%.

Общая динамика формирования патриотических ценностей в процессе учебных практик отображена в таблице №2.

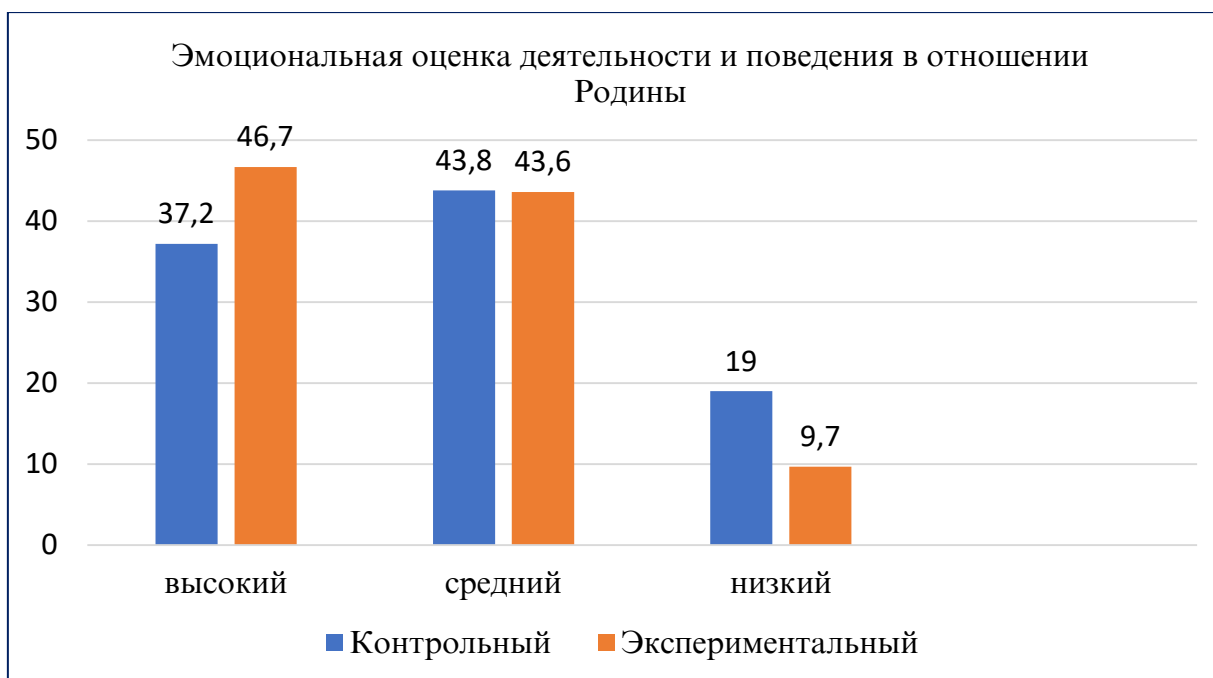
Таблица №2.

Общая динамика формирования патриотических ценностей студентов университета в процессе учебных практик

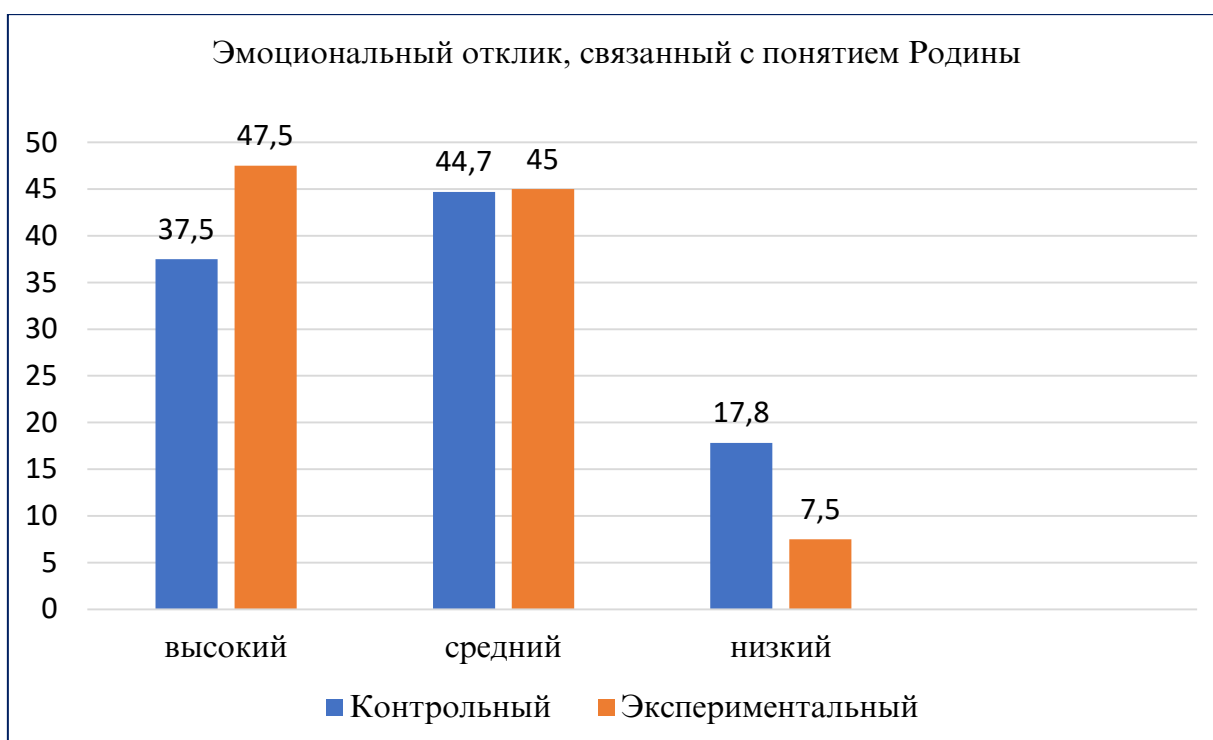
Этапы экспер. работы	Показатели	Уровень сформированности патриотических ценностей студентов университета, в %		
		высокий	средний	низкий
Контролирующий	Уровень самосознания как гражданин-патриот	36,0	44,2	19,8
	Эмоциональная оценка деятельности и поведения в отношении Родины	37,2	43,8	19,0
	Эмоциональный отклик, связанный с понятием Родины	37,5	44,7	17,8
Экспериментальный (оценивающий)	Уровень самосознания как гражданин-патриот	48,6	43,2	8,2
	Эмоциональная оценка деятельности и поведения в отношении Родины	46,7	43,6	9,7
	Эмоциональный отклик, связанный с понятием Родины	47,5	45,0	7,5

Гистограмма 1. Уровень самосознания как гражданин-патриот

Гистограмма 2. Эмоциональная оценка деятельности и поведения в отношении Родины.

Гистограмма 3. Эмоциональный отклик, связанный с понятием Родины

По мнению диссертанта, основными средствами положительной тенденции в формировании патриотических ценностей студентов университета (в соответствии с эмоциональным критерием) являются:

- модернизация познавательных ресурсов педагогического потенциала учебно-полевых и комплексных практик (передача ценностей и культурно-природного и исторического опыта, памятников, реальных и первоначальных естественных источников);

- модернизация социальных ресурсов (индивидуальный аспект восприятия практики) педагогического потенциала учебно-полевых и комплексных практик.

Показатели деятельностного критерия отображены в динамике участия студентов в учебно-полевых и комплексных практиках. Особое внимание было направлено на впечатления студентов от учебных практик - полевой и комплексной, проведенных под руководством опытных преподавателей факультетов. На оценивающем этапе эксперимента для нас было важным определить: изменились ли представления студентов об учебно-полевых и комплексных практиках, увеличились ли потребность и желание студентов к участию в учебно-полевых и комплексных практиках, практика в каких регионах, природных и экономических объектах особенно привлекает интерес студентов.

В этих целях студентам был предложен опросник со следующим содержанием:

1. Считаете ли Вы необходимым включение учебно-полевых и комплексных практик в процесс обучения?

2. Оцениваете ли Вы участие в учебно-полевых и комплексных практиках полезным для себя? Если «да», то в каком аспекте? Если «нет» - поясните почему?

3. Как географ, как считаете, в каких регионах страны, природных и экономических объектах организация учебно-полевых и комплексных практик будет эффективной?

4. Как Вы относитесь к учебно-полевым и комплексным практикам? Что хотели бы изменить в них?

5. Используете ли вы свои впечатления и выводы от учебно-полевых и комплексных практик при написании курсовой работы, выпускной работы, докладов в научных кружках?

Анализы показывают, что на этапе оценивания увеличилась доля студентов, считающих необходимым и полезным включение учебно-полевых и комплексных практик в процесс обучения.

Следует отметить, что на экспериментальном этапе 93% студентов считали свое участие в учебно-полевых и комплексных практиках полезным, так как по их мнению практика подкрепляет и укрепляет теоретические знания (на контролирующем этапе доля таких ответов составила всего 59%). Это подтверждает, что представления студентов об учебно-полевой и комплексной практике изменились. Если на контрольном этапе 13% студентов оценивали свое участие в учебно-полевых и комплексных

практиках как приносящее пользу, на экспериментальном этапе эта цифра достигла 80%.

Студенты выражают свой интерес к учебно-полевым и комплексным практикам с высокой положительно окрашенной эмоциональностью. Как будущие географы они считают эффективным организацию учебно-полевых практик в горных регионах, природно-исторических памятниках, на особо охраняемых природных территориях, грандиозных экономических сооружениях, в том числе, в ГЭС, промышленных предприятиях. Студенты высказывали такие суждения: «участие каждого студента в учебно-полевых и комплексных практиках необходимо, так как она способствует пониманию природы и природных явлений», «природа - это бесценный дар, сокровищница знаний, которые должны изучать ученые», «я думал, что учебно-полевые и комплексные практики -это простая экскурсия на природу, однако мои представления полностью изменились, ибо я узнал новые факты о природе и экономике страны и теперь убежден, что каждый студент должен непременно участвовать в учебно-полевых и комплексных практиках», «современная природа наравне со своими изменениями должна сохранить для будущих поколений историю своего становления».

В целом, студенты подчеркивают эффективность практики. Особенно в последние годы, благодаря независимости страны, поддержке руководства вузов учебная практика финансируется и осуществляется по маршрутам, соответствующим направлению специальности. На этапе оценивания 94% респондентов назвали необходимым организацию учебно-полевых и комплексных практик в процессе обучения (на контрольном этапе - 57%).

Студентами были названы следующие причины необходимости практики:

- овладение новыми знаниями;
- расширение мировоззрения;
- знакомство с природой края, природными и историческими памятниками; грандиозными экономическими сооружениями, промышленными предприятиями;
- наслаждение от вида красивых пейзажей и рекреационных местностей.

Следует отметить, что если на контрольном этапе на овладение новыми знаниями указали 12% студентов, то на оценивающем этапе они составили 43%.

Анализ данных показывает, что если на контрольном этапе студенты испытывали затруднения отвечая на вопрос «Как географ, как считаете, в каких регионах страны, природных и экономических объектах организация учебно-полевых и комплексных практик будет эффективной?», то на экспериментальном этапе большинство из них, т.е. 80% назвали Туркестанский хребет, Искандеркуль, Гиссарский горный хребет, Ромит, Тигровая балка, Дашти Джум, Памир, озеро Сарез, Рагунская ГЭС, Яванский электрохимический комбинат и др.

1. Ответы студентов на вопрос «Используете ли вы свои впечатления и выводы от учебно-полевых и комплексных практик при написании курсовой работы, выпускной работы, докладов в научных кружках?» позволили диссертанту определить тенденцию использования материалов практики при написании письменных работ. На контрольном этапе ответы были неопределенными и 27% не смогли дать конкретные ответы, однако на оценивающем этапе уже 67% студентов ответили положительно. Одновременно с этим, наше внимание привлекли суждения студентов при ответе на вопрос «Как Вы относитесь к учебно-полевым и комплексным практикам? Что хотели бы изменить в них?»: «практика должна быть оснащена необходимым инвентарем, в том числе, фотокамерами, палатками, мягким спальным мешком», «практика должна проходить преимущественно в местностях с природными памятниками, историческими объектами и священными местами», «целесообразно организовывать экспедицию в местности с ледниками, чтобы изучать процесс их таяния с близкого расстояния».

Основным средством положительного изменения уровня формирования патриотических ценностей студентов университета по эмотивному критерию является актуализация творческо-ценностного потенциала учебно-полевых и комплексных практик и возможность творческого взаимодействия образовательного учреждения и места практики.

Результат проведенной опытной работы указывает на эффективность осуществления педагогических требований к воспитанию у студентов чувства патриотизма и любви к Родине в период прохождения учебно-полевых и комплексных практики, что подтверждается положительной динамикой формирования исследуемого явления.

Студенты с высоким уровнем сформированности патриотических ценностей продемонстрировали прочные и систематические знания о понятии Родины в едином созвучии его компонентов (политический, психологический, культурный, исторический, социальный, географический, духовный);

Учащиеся со средним показателем формирования патриотических ценностей свойственно неполное понимание понятия Родины, недостаточно владеют краеведческими знаниями, о географическом расположении, природных и экономических условиях страны.

Студенты с низким уровнем сформированности патриотических ценностей показали разбросанные и несистематические знания о Родине, ее природе и богатствах, географическом расположении, природно-экономических условиях; показали неумение в вопросах выстраивания перспектив собственного личностного и профессионального развития в Родине; продемонстрировали отсутствие опыта участия в общественной жизни университета, города, области и республики.

Анализ результатов опытной работы, указывает на повышение показателя «осмысление понятия Родины, его компонентов» с 35,4% до 48,6%, «знание географического расположения, природных и экономических

условий страны» с 39,4% до 47,5%, что говорит о эффективности проведенной работы. Уровень показателя «самосознание как гражданин-патриот» поднялся с 36,0% до 48,6%, а «эмоциональная оценка деятельности и поведения в отношении Родины» - с 37,2% до 47,1%, а показателя «эмоциональный отклик, связанный с понятием Родины» - с 37,5% до 47,5%.

Низкий уровень показателей уменьшился в среднем на 2,5 раза, увеличилась доля студентов с низким уровнем сформированности патриотических ценностей, о чем свидетельствуют статистические различия.

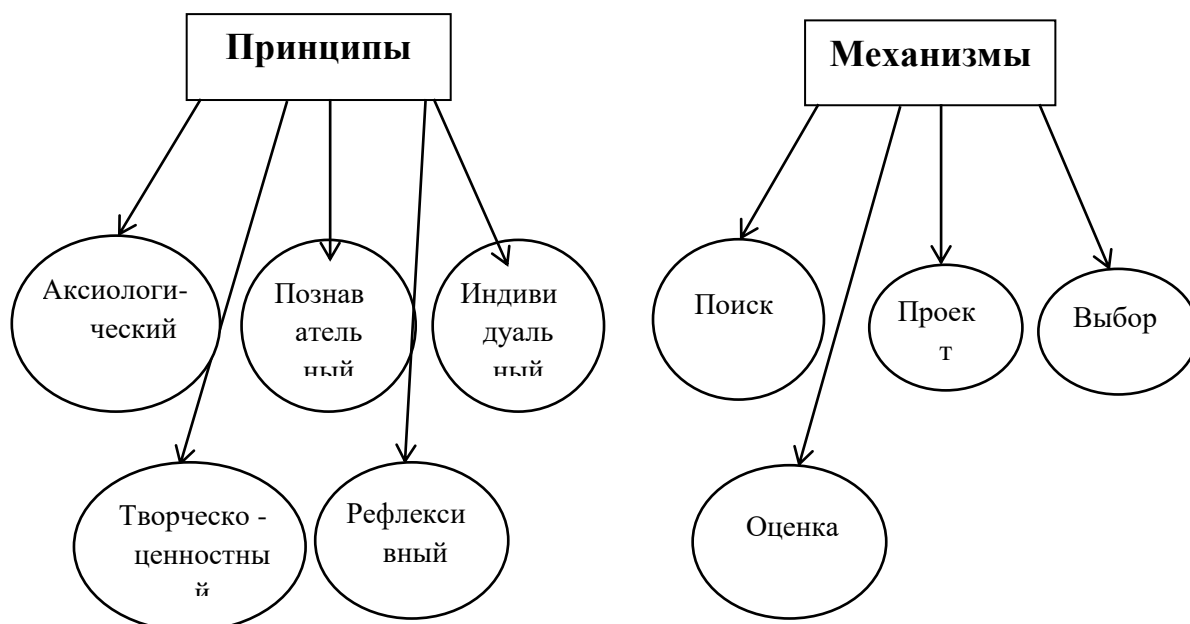
Показатель «количество участия в социально-общественной деятельности» увеличился на 11,9%, а показатель «проявление самостоятельности, инициативности в действиях» - на 8,7%.

Положительная динамика результатов исследования доказывает, что выдвинутая гипотеза подтверждена, задачи решены и цель достигнута.

В работе представлена модель формирования патриотических ценностей у студентов в процессе учебных практик (рис.1.)

Рис.1. Структурно-функциональная модель формирования патриотических ценностей у студентов в процессе учебных практик

Цель: формирования интереса к патриотическим

Этапы: усвоение – преобразование – проектирование

Педагогические возможности учебных практик

Методы	Ресурсы	Критерии
-проблемный; -эвристический; -исследовательский; -диспут; -развитие критического мышления	-аксиологический; -познавательный; -социализирующий; -информац.-содержательный; -творческо - ценностный; -организационно – функциональный	-познавательный; -эмоциональный; -деятельностный

Педагогические условия: реализация педагогических возможностей учебных практик в совокупности её ресурсов

Результат: интерес студентов к патриотическим ценностям

В Заключении подведены итоги исследования и сформулированы выводы.

Установлено, что интерес студентов к Родине как к ценности можно рассматривать в двух аспектах: как процесс и как результат. Первый аспект дает возможность формировать у студентов ценностное отношение к богатствам страны, ее истории, когда данное отношение переходит в ценностный интерес.

Интерес как результат подразумевает овладение широким диапазоном знаний о своем крае (родных местах, традициях, истории, культуре, природных условиях, географическом расположении, святынях, чести и достоинстве, национальном менталитете, патриотизме и т.д.), отражающих эстетический и любимый облик Родины.

Процесс формирования интереса к Родине может стать эффективной, когда ценностное отношение преобразуется в ценностный интерес.

Доказывается, что педагогический потенциал учебно-полевых и комплексных практик является важным средством формирования патриотических ценностей у студентов посредством взаимодополнения соответствующих познавательных ресурсов и возможностей (необходимость сотрудничества с природными и экономическими объектами): овладение знаний о Родине на основе реальных источников; социализацией (посредством ознакомления с грандиозными промышленными сооружениями, природными и историческими памятниками); информационно-содержательными возможностями (разнообразие маршрутов, выбор маршрутов для практики); творческо-ценностными (творческое сотрудничество образовательных учреждений и ответственных лиц экономических объектов, особо охраняемых природных территорий); организационно-функциональные (пространственно-объектное взаимодействие, информационно-техническая оснащенность процесса обучения при учебно-полевых и комплексных практиках).

Подтверждается, что структурно-функциональная модель формирования патриотических ценностей у студентов в процессе учебных практик, представляя собой совокупность взаимосвязанных компонентов (целевой, содержательный, эффективный) и функций (информационная, оценивающая, мотивационная), по содержанию включает деятельностные отношения и принципы (аксиологический, индивидуальный, рефлексивный, проектный, творческо-деятельностный), логически требует поэтапности (усвоение, преобразование, проектирование) с целью достижения результата.

Предлагаемая модель предполагает формирование исследуемой проблемы на должном уровне.

Проведенное исследование не претендует на исчерпывающий анализ данной проблемы, однако может послужить в качестве ориентирующего для перспективных научных исследований, касающихся использования педагогического потенциала учебно-полевой практики в процессе обучения.

Таким образом, представленные в диссертации результаты экспериментальных работ составляют основу сформулированных выводов.

Для эффективного внедрения предложенной модели была выстроена рабочая экспериментальная программа, включающая три этапа:

- определяющий, направленный на разработку критериев и показателей формирования интереса у студентов к Родине как к ценности, что позволяет объяснить сущность исследуемого явления и его результатов;

- формирующий, предназначенный для реализации педагогических возможностей и гарантирующий эффективность предлагаемой структурно-функциональной модели формирования интереса у студентов к Родине в период прохождения практики;

- оценивающий, который включал конечную диагностику **показателей уровня сформированности патриотических ценностей у студентов университета**, определение динамики изменений, анализ и отображение результатов исследования.

В ходе экспериментальной работы было установлено, что эффективность структурно-функциональной модели формирования интереса у студентов к Родине как к ценности обеспечивается реализацией следующих педагогических условий:

- актуализация педагогического потенциала учебно-полевой практики в сочетании с ресурсами и возможностями; организация системы творческо-ценностного взаимодействия образовательного учреждения и ответственных лиц экономических объектов и особо охраняемых природных территорий;

- поэтапное (усвоение, преобразование, проектирование) формирование интереса студентов к Родине как к ценности, что связано с особенностями осуществления совместной деятельности (**поиск, оценка, выбор**).

Эффективность экспериментальной работы исследуемой проблемы в процессе учебных практик обеспечивается сравнительным анализом результатов определяющего и оценивающего этапов эксперимента, отображением положительных изменений уровня формирования интереса студентов к Родине как к ценности в соответствии со следующими критериями и их показателями: познавательном (осознание смысла и содержания понятия Родины, географии страны, его природных и экономических условий); эмотивном (уровень своего самосознания как гражданина-патриота, оценка своей деятельности и поведения в отношении Родины, эмоциональный отклик, связанный с понятием Родины); деятельностном (объем участия в социально-значимой деятельности, самостоятельность и инициативность в действиях в отношении Родины).

В диссертации также предлагаются следующие рекомендации:

- реализовать педагогический потенциал учебно-полевых и комплексных практик в сочетании с ресурсами и возможностями;

- установить связь между творческо-ценностной системой организации обучения в процессе полевой и комплексной практик;

- осуществить поэтапное формирование патриотических ценностей у молодых людей (усвоение, преобразование, проектирование) и их оценку с помощью реализации единого механизма (поиск, оценивание, выбор).

- использовать педагогический потенциал учебных практик преподавателями базовых кафедр высшего учебного заведения в рамках профильных учебных дисциплин.

Достоверность и обоснованность результатов исследования подтверждаются качественным и количественным анализом, интерпретацией экспериментальных данных.

Достигнутые результаты указывают на осуществление педагогических возможностей в воспитании патриотических ценностей у студентов во время прохождения учебной практики, и позволяет предвидеть результативность данного исследования.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ ПРОВЕДЕННОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ОТРАЖЕНЫ В СЛЕДУЮЩИХ ПУБЛИКАЦИЯХ:

I. Научные статьи, опубликованные в рецензируемых журналах, рекомендованных Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики Таджикистан и ВАК РФ:

- [1-А] Ҳайдарова М.М., Дадобоева Н.Н. Таъсири омилҳои экологӣ ба саломатии аҳоли // Номаи Донишгоҳ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ, № 4 (34). – Хучанд, 2013. С.70-74. ISSN 2077-4990.
- [2-А] Ҳайдарова М.М., Дадобоева Н.Н., Дадобоев Н. Совершенствование содержания экологических понятий и их толкования в произведениях мыслителей таджикского народа. // Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ, № 1(40). – Хучанд, 2017. С.272-278. ISSN 2077-4990.
- [3-А] Ҳайдарова М.М. Дадобоева Н.Н. Нақши таҷрибаомӯзиҳои таълимии саҳроӣ ва комплекси географӣ дар ташаккули ҳисси ватандӯстии донишҷӯён //Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ № 1 (66). –Хучанд, 2021. С. 203-2011. ISSN 2077-4990.
- [4-А] Ҳайдарова М.М. Динамикаи ташаккулёбии арзишҳои ватандӯстии донишҷӯён дар раванди таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ. // Паёми пажӯҳишгоҳи рушди маориф. Силсилаи илмҳои педагогӣ ва психологӣ. №4 (36), Душанбе 2021. С. 138-145. ISSN 2617-5620.
- [5-А] Ҳайдарова М.М. Тадбиқи шароитҳои педагогии ташаккули ҳисси ватандӯстии донишҷӯён дар раванди таҷрибаомӯзии таълимӣ. //Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. Маҷаллаи илмӣ, маърифатӣ ва таълимию методӣ № 4 (41) -Душанбе, 2021. С. 88-95. ISSN 2222-9809.

II. Научные статьи, опубликованные в других изданиях:

- [6-А] Ҳайдарова М.М. Аҳамияти иншоотҳои партоботзақунӣ дар ҳалли мушкилоти экологии кишвар. //Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳурияӣ “Муҳофизати олами ҳайвоноти Ҷумҳурии Тоҷикистон” Душанбе -2017. С. 118-121

- [7-A] Ҳайдарова М.М. НБО-И Роғун кафолати истиқлолияти энергетикии Тоҷикистони соҳибистиклол. //Маводи конференсияи илмӣ-назариявӣ “Рушди сайёҳӣ ва таҳаввули ҳунарҳои мардумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” баҳшида ба Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ. ТГУК Хучанд 2018. С.173-176.
- [8-A] Ҳайдарова М.М. Тарбияи ватандӯстии хонандагон дар дарсҳои “География”. // Маҷаллаи “Маорифи Тоҷикистон” № 11 - Душанбе, 2018, С. 45-47.
- [9-A] Ҳайдарова М.М. Пешвои миллат-Раҳнамои миллат. // Рӯзномаи “Нури маърифат” № 21 16.11.2018. Хучанд – 2018.
- [10-A] Ҳайдарова М.М. Воздействие изменения климата на природные экосистемы. //Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ баҳшида ба “Даҳсолаи байналмиллалии амал “Об барои рушди устувор 2018-2028” , Хучанд, “Нури маърифат-2018”, С. 337-340.
- [11-A] Ҳайдарова М.М. Глобальное потепление и его влияние на последствия высыхания Аральского моря. //Маводи конференсияи илмӣ-назариявӣ “Омилҳои гидроиклимӣ истифодаи захираҳои обӣ” 30-солагии Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Даҳсолаи байналмиллалии амал “Об барои рушди устувор, солҳои 2018-2028”, шаҳри Хучанд, 30-31 март 2019, Хучанд, “Нури маърифат-2019”, С. 137-140
- [12-A] Ҳайдарова М.М. Ҳунарҳои мардумӣ - муаррифгари фарҳанги тоҷикон. // «Паёми донишқада», маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзӯи “Паёми Пешвои миллат - оинаи рушди сиёсӣ, иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва маданияи Тоҷикистон”, ДОТ дар шаҳри Панҷакент, 19.03.2019, №1/1, нашрияи “Махзани илм”-и ДОТ дар шаҳри Панҷакент, 2019, С. 314-320
- [13-A] Ҳайдарова М.М. Коркард ва таҳлили маълумотҳои географӣ дар раванди таҷрибаомӯзии саҳроӣ. //Маводи конференсияи байналмиллалии илмӣ-назариявӣ унвони “Омилҳои гидроиклимӣ истифодаи захираҳои оби Осиёи Марказӣ” баҳшида ба 30-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Даҳсолаи байналмиллалии амал “Об барои рушди устувор, солҳои 2018-2028”, Нури маърифат, 2019, С. 117-120
- [14-A] Ҳайдарова М.М. Таъсири истифодаи усулҳои муосири Ҷимояи нобототи кишоварзӣ аз ҳашаротҳои зараррасон ба муҳити зист. //Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ дар мавзӯи “Иқтисоди сабз ва мавқеи он дар тағйирёбии иқлим” баҳшида ба эълон гардидани солҳои 2020-2040 “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзи дар соҳаи илму маориф”, Данғара-2020, С. 125-128
- [15-A] Ҳайдарова М.М. Тақомули раванди иҷроӣ корҳои мустақилонаи донишҷӯён (КМД) ва мавқеи он дар мустаҳкамсозии донишҳои назариявӣ. //Маҷаллаи “Раҳнамои омӯзгор”, Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон Муассисаи давлатии таълимии “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров”, № 3, Хучанд-2020.

- [16-A] Ҳайдарова М.М. Имкониятҳои ташкили соҳаи таъминоти ғизоии сайёҳони хориҷӣ ва дохилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва захираҳои тақомули он. //Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ таҳти унвони “Потенциали табиӣ-иқтисодӣ ва дурнамои рушди сайёҳӣ дар Тоҷикистон”, бахшида ба 30-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва “Солҳои 2019-2021 – Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ”, Хучанд, “Нури маърифат”, 2021. - С. 98-105
- [17-A] Ҳайдарова М.М. Роҳҳои танзими истифодаи захираҳои об дар истеҳсолоти кишоварзӣ ва имкониятҳои мавҷуда дар Тоҷикистони Шимолӣ. //Маводи конференсияи илмӣ-амалии минтақавӣ таҳти унвони “Самтҳои рушди илмҳои табиатшиносӣ: мушкилот ва дурнамои он дар Осиёи Миёна”, бахшида ба 30-солагии Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф, 90-солагии МДТ “ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров” ва 100-солагии шаҳрванди фахрии шаҳри Хучанд, профессор Очиллов Ҳ.Ғ., Хучанд, “Нури маърифат”, 2022. - С. 151-157
- [18-A] Ҳайдарова М.М. Захираҳои обҳои ширин ва сатҳи истифодаи онҳо дар Тоҷикистон //Маводи конференсияи илмӣ-амалии минтақавӣ таҳти унвони “Самтҳои рушди илмҳои табиатшиносӣ: мушкилот ва дурнамои он дар Осиёи Миёна”, бахшида ба 30-солагии Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф, 90-солагии МДТ “ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров” ва 100-солагии шаҳрванди фахрии шаҳри Хучанд, профессор Очиллов Ҳ.Ғ., Хучанд, “Нури маърифат-2022”, С. 128-134

III. Учебно-методические пособия:

- [19-A] Ҳайдарова М.М. Физиологияи растаниҳо. (дастури методӣ барои машғулиятҳои лабораторӣ). - Хучанд, “Нури маърифат”, 2020 - 56с.
- [20-A] Ҳайдарова М.М. Физиологияи растаниҳо (дастури таълимӣ). - Хучанд, “Нури маърифат”, 2020 - 156с.
- [21-A] Очиллова Ф.Ҳ., Ҳайдарова М.М. Таҷрибаомӯзии таълимии саҳроӣ аз фанни экология. - Хучанд, “Нури маърифат”, 2021 -66с.